

ƏZİZ NESİN

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

**“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006**

*Bu kitab "Əziz Nesin. Seçilmiş əsərləri" (Bakı, Azərnaşr, 1961)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

894.353-dc21

AZE

Əziz Nesin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 240 səh.

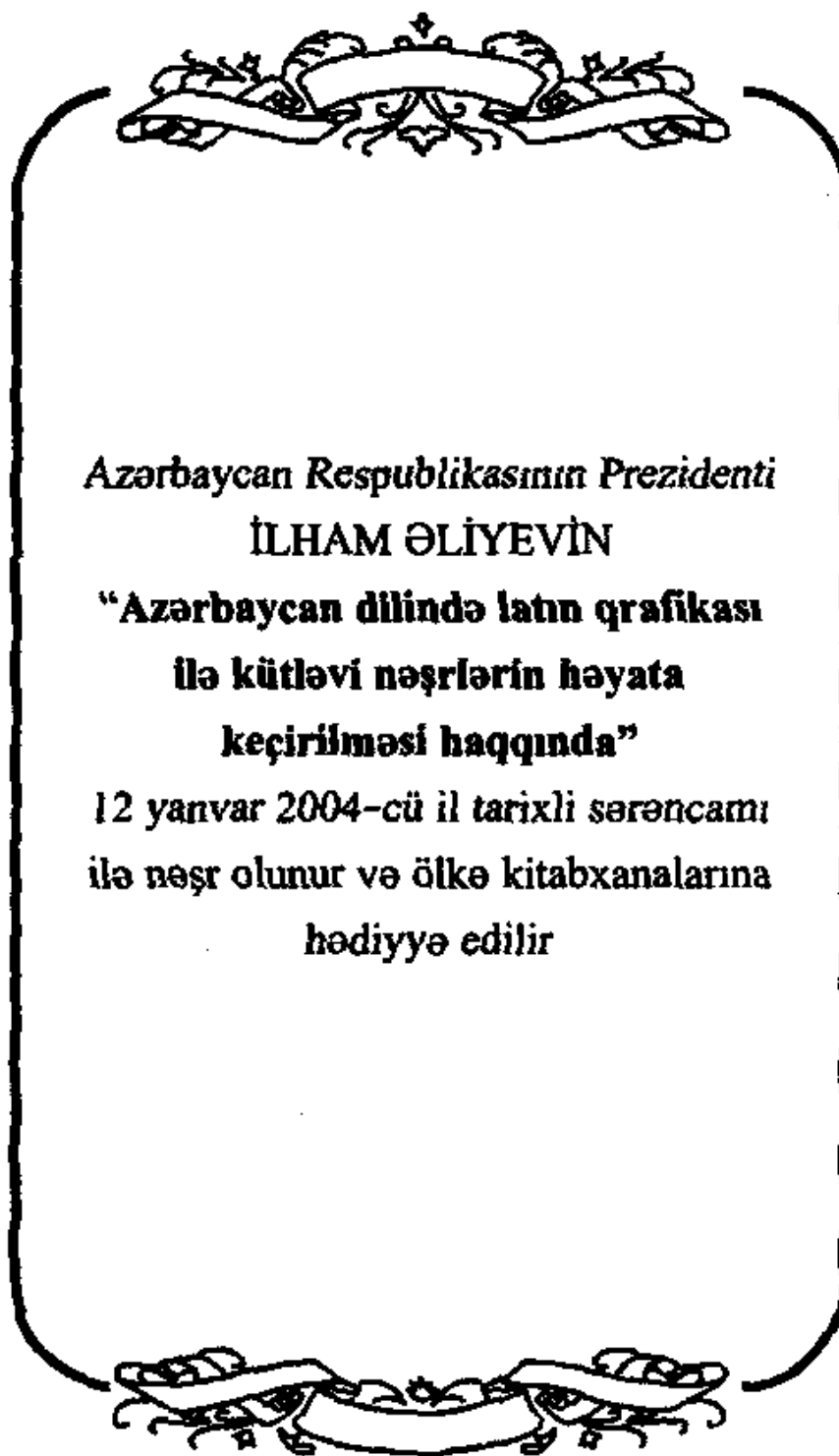
XX əsr Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Əziz Nesin bütün yaradıcılığı boyunca cəmiyyətin saflaşdırılması uğrunda mübarizə aparmışdır. Satirik hekayələr və yumoristik novellalar ustası kimi dünya oxucularının da dərin rəğbətini qazanmış böyük yazıçının təqdim olunan kitabına, müəllifin zəngin ədəbi irsindən seçmələr daxil edilmişdir. Bu nümunələrdə Nesin dilinə məxsus koloritin, türk hekayəçiliyi üslubunun saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Tanınmış satira ustasının bu kitabda yer alan əsərlərindən biri də "Ölmüş Eşşək" başlığı altında yazdığı məktublardır. Azərbaycan oxucusuna "Taxtalı-köydən məktublar" adıyla təqdim olunan bu əsərdə, müəllif məmləkətindəki bir sıra ictimai və siyasi məsələlərə toxunur, ölmüş Eşşəyin diliylə, xüsusən, səhiyyə xidmətinin yarıtmaz vəziyyətini öldürücü gülüşün hədəfinə çevirir.

ISBN10 9952-34-005-2

ISBN13 978-9952-34-005-1

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

**12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir**

ÖN SÖZ

Türk ədəbiyyatının ən böyük satira ustalarından Əziz Nesin həyatı boyunca heç bir çətinliyə baxmadan yazıb-yaratmış, şirin və axıcı diliylə oxucuların ürəyinə yol tapa bilmişdir. Düşünmək istəyi olmayanları belə, bəzi məsələlər haqqında fikirləşməyə məcbur edən Əziz Nesin yaradıcılığının bir başlıca xüsusiyyəti də məhz hər nəsilədən olan oxuculara xitab edə bilmək qabiliyyətidir.

Əziz Nesin (əsil adı Məhməd Nüsret) 1915-ci ilin dekabrında İstanbulda, Heybəliadada dünyaya göz açmışdır. 1940-cı illərin ortalarından etibarən müxtəlif qəzet və jurnallarda əməkdaşlıq etmiş, Səbahəddin Alinin hökumət əleyhinə çıxışlarına görə bağlanmış "Marko Paşa" satirik qəzetində işləmişdir. Qələmə aldığı hekayələrdə, əsasən Türkiyə həyatının ictimai ziddiyyətlərini ("Hansı partiya qalib gələcək" (1957), "Afərin" (1959); "Kor döyüşü" (1959) və s.); istismarçı həyat tərzini ("Orkestr adam", "Əgər mən qadın olsaydım", "İş adamı" və s.); dini təəssübkeşlik və cəhaləti ("Necə hacı oldum", "Allah qəbul eləsin" və s.) tənqid hədəfi seçmişdir.

Əziz Nesinin müsbət qəhrəmanları daha çox kiçik məmur, sənətkar və işsiz yoxsullardır ("Yoxsulluğa eşq olsun!", "Satış məsələsi", "Meydan saatları" və s.). Çox sayda hekayə kitabının – "Geri qalan" (1948), "İt quyruğu" (1955), "Fil Həmdi" (1955), "Damda dəli var" (1956), "Ölmüş eşşək" (1957), "Bizdən adam olmaz" (1962), "Vətən sağ olsun" (1968), "Yaşasın məmləkət" (1969), "Heyvan deyib keçmə" (1980) və s.; roman – "Qadın olan kişi" (1955), "Erkək Səbahət" (1957), "Qol kralı Səid hopsəid" (1957), "Saçqıran" (1959), "Tək yol" (1978) və s.; pyes – "Bir az gələrsinizmi" (1958), "Toros canavarı" (1963), "Tut əlimdən, Rovni" (1970) və s.; şeir kitabları – "Sağlıqla qalın" (1990), "Sivas acısı" (1995) və s.; felyeton və satirik nağılların müəllifidir. Ümumi tirajı altı milyona çatan bu əsərlər dünyanın 30-dan artıq xalqının dilinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur ("Hekayələr" (1962), "Kor döyüşü" (1969), "İndiki uşaqlar möcüzədir" (1972), "Taxtalıköydən məktublar" (1981) və s.). Pyesləri neçə-neçə ölkədə, həmçinin Azərbaycan səhnələrində tamaşaya qoyulmuşdur. Əziz Nesin iki dəfə Bakıda olmuşdur.

Böyük ədəbi nüfuz qazanmış Əziz Nesin təkcə Türkiyənin deyil, eləcə də dünya satirik ədəbiyyatının ən istedadlı nümayəndələrindəndir. O, İtaliyada keçirilən beynəlxalq müsabiqədə iki il dalbadal birincilik qazanmışdır. Ümumiyyətlə, Əziz Nesin satirik yazıçıların beynəlxalq müsabiqələrinin dəfələrlə iştirakçısı olmuş və dəfələrlə də mükafatlara layiq görülmüşdür.

Neçə-neçə şeir, roman və hekayə müəllifi olan tanınmış yazıçı 1972-ci ildə kimsəsiz uşaqlara yardım məqsədilə “Əziz Nesin vəqfi” yaratmış kitablarından gələn bütün gəliri həmin vəqfə bağışlamışdı.

1992-ci ildə keçirdiyi infarktdan sonra yazıçı: “Aslan kimi yəm, amma ürəyim yaralıdır”, – deyirdi.

Ön yeni dövr türk satirik ədəbiyyatının böyük ustası və dünya miqyasında təmsilçisi olan Əziz Nesin 1995-ci ilin iyul ayında vəfat etmiş, vəsiyyətinə uyğun olaraq, heç bir mərasim keçirilmədən Çatalcada “Əziz Nesin vəqfi”nin bağçasında torpağa tapşırılmışdır.

Yazıçı, həm də bir şəxsiyyət olaraq, cəmiyyəti saflaşdırmaq yolunda bütün həyatı boyu mübarizə apardı. Bu yolda təqib də olundu, dəfələrlə mühakimə də edildi, sürgünə də göndərildi, məhəbbətə də yatdı, lakin əqidəsindən dönmədi.

Əziz Nesin səksən illik həyatı boyu aramsız yazıb-yaratdısa da, “Ey mənim əliaçıq, gözübağlı xalqım...” deyər müraciət elədiyi və “məndə haqqım çoxdur...” dediyi xalqı qarşısında yenə özünü daim borclu hiss etdi.

Əziz Nesin yaradıcılığını ayrı-ayrı əsərlərə bölmək, ayrı-ayrı kitablarla qiymətləndirmək çox çətindir, daha doğrusu, belə bir parçalama qeyri-mümkündür. Ona görə ki, Nesinin bütün əsərləri müəllifin yaşadığı cəmiyyətə bu gün bir, sabah ayrı bir gözlə baxmağından, gördüklərini başqa-başqa ürəklərlə duymağından deyil, müxtəlif tərəflərdən baxsa belə, öz mühitini həmişə eyni gözlə görməyindən, eyni ürəklə duymağından yaranmışdır. Bu göz olduqca sərrast, bu ürək olduqca həssas idi. Əziz Nesin bu mənada əsərlərinin, xüsusən də hekayələrinin xamırına olduqca qüvvətli bir maya vurmuşdur.

Əziz Nesin həqiqətən kiçik satirik və yumoristik hekayənin böyük ustasıdır. Əsərlərinin ictimai məzmunu, maraqlı kompozisiyası, yığcam süjeti, lakonik dili təqdirəlayiqdir. Oxucu onları sanki hiss etmədən birnəfəsə mütaliə edir, lakin mütaliə edib qurtardıqdan sonra xeyli vaxt təsirindən azad ola bilmir. Bu, Əziz Nesin yaradıcılığında Çexov ustalığı kimi böyük bir məziyyətdir. Bu iki yazıçının kiçik həcmli hekayələrində həqiqətən böyük bir yaxınlıq var. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Çexov Əziz Nesinin ən çox sevdiyi yazıçılardan olmuşdur. Bu böyük türk satiriki haqda yazanlar deyirdilər ki, o, Çexovu yalnız satirik yazıçı kimi deyil, böyük fransız yazıçısı, novella ustası Gi de Mopassanla birlikdə, ümumiyyətlə hekayənin əvəzsiz ustası kimi qiymətləndirirdi.

Əziz Nesin eyni zamanda şeirlər müəllifi kimi tanınırdı. Türkiyə ədəbiyyatında “daşlama” adıyla bilinən həcvi xarakterli kəskin damğalayıcı şeirləri, onun “Əziznamə” kitabında toplanmışdır. Bu şeirlər özünün ümumi ruhuna görə böyük Sabirin “Hophopnamə”sinə yaxındır.

Əziz Nesin olduqca sadə və təvazökar, istedadlı olduğu qədər də zəhmətkeş bir yazıçı olmuşdur. Onun əsasən hekayələr məcmuəsi olan onlarla kitabı

ışığı üzü görmüşdür ki, bu kitabların, demək olar, hamısı oxucular tərəfindən böyük rəğbətə, sözün həm müstəqim, həm də məcazi mənasında məhz “gülə-gülə” qarşılanmışdır. Onun əsərlərinin oxucuda doğurduğu təbəssümü, gülüş və qəhqəhə adlandırmaq mümkün olsa da, bunların hamısı “satira” deyilən ümumi bir başlıq altında birləşir.

Onu bu qədər məşhur, əsərlərini bu qədər canlı və duzlu edən nədir? Hər şeydən əvvəl, öz ölkəsini ürəkdən sevməsi və onun həyatını dərinlən bilməsi, xalqına məhəbbət, onun düşmənlərinə nifrət etməsidir. Buna görə ki, Əziz Nesinin gülüşü ürəkdən qopan acı bir qəhqəhə təsiri bağışlayır. Bu gülüş yalnız güldürmür, eyni zamanda öldürür; birini öldürür, minini güldürür.

Əziz Nesinin əsərlərinə ən çox xas olan məziyyətlərdən biri məhz onlardakı qüvvətli vətəndaşlıq hissidir. Bu hekayələrdə, öz vətəninə hər cür xarici təsirdən azad görmək istəyən vətənpərvər bir yazıçının həmişə ehtiraslı nəfəsi duyulmuşdur. Əziz Nesinin qələmi hər zaman vətənin, xalqın səadətə üçün çalışmışdır.

İctimai və siyasi satiranın çox gözəl nümunələrini yaratmış Əziz Nesinin yaradıcılığı hər vaxt, hər yerdə həqiqəti əks etdirən güzgü olmuşdur: ışıqda işığı, zülmətdə zülməti. Bu güzgü həmişə işıqlı olmuş və gördüklərini parlaq əks etdirmişdir.

AZƏRBAYCANLI OXUCULARIMA!

Qardaşlar!

Siz azərbaycanlılarla biz Türkiyə türkləri yaxın qohum olduğumuzdan sizə qəlbən, ürəkdən "qardaşlar" deyə müraciət edirəm. Bizim ortaq dilimiz, ortaq ənənəmiz və folklorumuz var.

Sizin gözəl yurdunda hər gəlişimdə mənə dərin bir məhəbbətlə qarşıladınız. Bu hörmətin təkcə mənə deyil, mənim şəxsimdə türk xalqına olduğunu bilir və bunun üçün daha çox sevinirəm...

Millətlərin böyüklüyü yalnız əhalisinin çoxluğu və yalnız ərazilərinin genişliyi ilə ölçülmür. Əhalisi az olan elə millətlər var ki, yetişdirdikləri alim və sənətkarları ilə dünya mədəniyyətini zənginləşdirdiyi üçün böyük millətdirlər.

Nizami və Füzuli kimi şairlər ilə dünya ədəbiyyatının zirvələrinə qalxan azərbaycanlılar da bu böyük millətlərdən biridir.

Azərbaycan şairləri – Nizami və Füzuli eyni zamanda bizim də şairlərimizdir. Çünki bizim ədəbiyyatımızın dərin köklərində və keçmiş sənət bulağımızın səsinə onların izi və təsiri vardır. Bu baxımdan müasir türk ədəbiyyatı da Nizamiyə borcludur.

Sizin Nizami Gəncəviniz eyni zamanda necə bir türk şairi sayılırsa, bizim türkiyəli Nəsrəddin Xocamız da eyni zamanda sizin Molla Nəsrəddininiz olmuşdur. Xalqlarımız arasındakı bu mədəni əlaqə bizi birbirimizə bağlamaqdadır...

Yumor çətin bir sənətdir, amma yumoru başa düşmək də asan deyildir. Cəlil Məmmədquluzadə kimi böyük satirik yetişdirən Azərbaycan xalqı da bizim türk xalqı kimi ənənəvi olaraq yumoru çox yaxşı başa düşür. Şeir və yumor xalqlarımız üçün tənəffüs etdiyimiz hava qədər əhəmiyyətlidir.

Bir yazıçının öz əsərlərinin təhlil və təfsir etməsini gərəksiz sayıram. Mən təfsir və təhlil yox, yalnız hekayələrimlə nəyə nail olmaq istədiyimi qısaca söyləyim. Hekayələrimdə müasir Türkiyənin ictimai topoqrafiyasını verməyə çalışıram... Mənə yetişdirən xalqıma özümü həmişə borclu sayıram...

Yumor, xalqa yanaşmanın və xalq arasında yayılmanın ən təsirli yolu olduğundan, yumoru bir xalq sənəti kimi mənimsədim. Xalqımdan aldı-

ğımı yenə hekayələrimlə xalqıma verdim. Yalnız güldürmək üçün yumor yazmadım, insanları düşündürmək də istədim. Yəni yumoru düşündürmək üçün bir vasitə hesab etdim.

Xalqımın dərdlərini öz ürəyimdə yaşadaraq, duyaraq, ürəyimi qarşıma qoyaraq yazdım.

Bir çox hekayəm, göz yaşlarımdan süzdüyüm acı qəhqəhələrdir.

Sözün qısa, "hekayələrimi düşünərək gülsünlər, gülərək düşünsünlər" deyə yazıram.

Bu istədiyimi necə həyata keçirib-keçirtmədiyimi, siz oxucularım məndən daha yaxşı bilirsiniz.

Azərbaycanda nəşr edilən bu kitabım, xalqlarımızın bir-birini daha yaxşı tanımasına kiçik bir yardım ola bilsə, özümü son dərəcə xoşbəxt hiss edərdəm.

Əziz Nesin

1968

BÖYÜK ADAMIN QARDAŞI OĞLU

Biz idarədə qardaş kimi dolanırdıq. Hamımız da burada çoxdandır işləyir, bir-birimizi yaxşı tanıyırdıq. Aramızda dedi-qodu olmazdı. Hamı bir-birini sevir və hörmətini saxlayırdı. Lap qohum kimiydik.

Biz beləcə rahat və xoşbəxt ikən günün birində müdir bizim otağa girdi. Yanında da cavan bir oğlan. Müdir bir az qayğı və bir az da hörmətlə, əli cavan oğlanın çiynində, onu özündən əvvəl otağa buraxdı. Özü də onun arxasınca içəri girdi. Ayağa qalxdım. Ardımca yoldaşlarım da ayağa qalxdılar.

Bizim müdir çox yaxşı adamdır. Amma bir az sərtidir. Heç birimizə üz verməz, otağımıza da heç gəlməzdi. Görünür bu gəlişdə nə işə bir iş vardı. Cavan oğlana baxır, amma onu heç kəsə, heç şeyə oxşada bilmirdim. Yuxarıdan gəlmiş vəzifə sahibi desəm, oxşamırdı. Hərçənd indi azı uşaq yaşda olan cavanlar da müfəttiş vəzifəsində çalışırlar, amma bu onlara da bənzəmirdi. Müdir bəs nə üçün onun qoluna girmişdi?

Müdir cavan oğlanı mənim yanıma gətirdi, əvvəl mənimlə, sonra başqaları ilə tanış etdi.

– Təkin bəy...

Tanışolma mərasimi qurtaranda müdir:

– Təkin bəy sizin şöbədə işləyəcək, – dedi. – Mən indi təsərrüfat müdirinə deyərəm, bir stol ilə stul da gətirər.

Mən sərək-sərək:

– Nə işdə çalışacaq? – deyə soruşdum.

Müdir qıpqırmızı oldu və:

– Mən sonra sizə deyərəm, – dedi.

O, cavan oğlana tərəf döndü, boş bir stulu göstərərək:

– Siz hələlik buyurub burada əyləşin, – dedi. – Mən sizdən ötrü stol gətirdərəm.

Müdir çıxıb getdi. Hamımız gözücü Təkin bəy adlanan bu cavana baxırdıq. O, qıçını bir-birinin üstünə aşırırmışdı, qolunu stoluma söykəyərək siqaretini tüstülədirdi.

Mən sonra ona:

– Xoş gəlmisiniz, oğlum! – dedim.

– Çox sağ olun! – deyə cavab verdi.

Otaqdakılar da cavan oğlana “xoş gəldiniz” dedilər. Sonra ortalığa sükut çökdü. Az sonra cavan oğlan:

– Siz burada nə edirsiniz? – deyə soruşdu.

– Biz?! Bura ikinci şöbədir. Biz buraya göndərilən təliqələrə cavab verir, göstərilən işləri görürük.

Cavan oğlanın nə iş gördüyümüzü başa düşdüyünü deyə bilməyərəm. Amma o:

– Cansıxıcı işdir, – dedi.

– Cansıxıcı olsa da, nə etmək olar?! Borcumuz onu yerinə yetirməkdir.

Az sonra kuryer gəldi və mənə:

– Müdir bəy sizi çağırır, – dedi.

Müdirin qapısını döyərək içəri girdim.

– O cavan oğlanın kim olduğunu bilirsənmi?

– Bilmirəm, – dedim.

– Amanın günüdür, ehtiyatlı olun. O, Fişgetdin bəyin qardaşı oğludur.

– Hə?.. – Təəccübəndən ağzım açıla qaldı.

Bu gün səhər Fişgetdin bəy mənə telefon etdi. “Qardaşım oğlunu yanınıza göndərirəm. Ona münasib bir iş verin” dedi. İki saat sonra bu gəldi. “Əmim sizə telefon etmişdi?” – deyə soruşdu. “Etdi!” dedim, amma cavan oğlanın təhər-töhürü xoşuma gəlmədi. “Necə iş istəyirsiniz?” deyə soruşdum. O: “Bu məsələni əmimlə razılaşdırın” dedi. Ayağını yuxarı nərdivana yamanca qoymuşdu. Nə bacardığını bilmirdim ki, ona görə də iş verəydim. Üzdən 20 yaşı ancaq olardı. “Əsgərlikdə olubsanmı?” deyə soruşdum. “Əlbəttə!” cavabını verdi. Təhsilini soruşdum. Məlum oldu ki, ali təhsillidir. “Diplomunuzu, hərbi biletinizi və pasportunuzu gətirin, münasib bir iş verək!” dedim. Nahardan sonra istədiklərimin hamısını gətirdi. İndi mən başqa şöbəyə göndərsəm, yoldaşlar onu yola verə bilməzlər. Başımıza əngəl açılar. Sən, necə də olsa, təcrübəli adamsan. Amanın günüdür, heç bir şikayətə yol verməyin. Onu birtəhər yola verin getsin.

– Baş üstə. Ona nə kimi iş verməliyik?

– Vallahi, heç özüm də bilmirəm. Baxarsan, nə iş olsa, verərsən. Çox işlətməsən də olar.

Qayıdıb iş yerinə gəldim. Gördüm ki, Təkin bəy üçün üstü şüşəli bir stolla bir kreslo gətirmişlər. Mən hələ ömrümdə elə bir stol arxasında oturmamışdım. “Mən bu cavan oğlana nə iş verim?” deyə düşündüm. Bir söz demək üçün şkafdan qovluq çıxarıb:

– Təkin bəy, – dedim. – Vaxt tapdıqca, lütfən, bu dosyenin föhrüstünü çıxarın.

– Nəyi çıxarım?

– Föhrüstünü.

– Fisti? Fisti nədir?

Özümü itirdim və üzünə baxdım. Föhrüstün nə demək olduğunu başa salmağa çalışdım. Boynunu qaşdı.

– Yəni bu necə şeydir? – deyə soruşdu.

“Fişgetdin bəyin qardaşı oğlu olmasaydın, sənə nə cavab verəcəyimi yaxşı bilərdim. Şükür et ki, elə adamın qohumusan” deyə fikirləşdim.

– Dediyyəni edərsən, – dedim. – Elə lazımdır.

Qovluğu aldı. Barmaqlarına tüpürə-tüpürə onu bir qədər vərəqlədi. Bir az sonra:

– Mən gedirəm, – dedi.

Sesimi çıxartmadım. Çıxıb getdi. Ertəsi günü saat on ikinin yarısında gəldi, bir az oturub getdi. O gün bir daha gəlmədi. O biri gün nahardan sonra gəldi. Əlləri şalvar cibində, fit çala-çala gəzindi, bir neçə dəfə otağa girib çıxdı və getdi.

Xeyli vaxt gəlib keçdi. Bir gün iş yoldaşlarımızdan Safiyə xanım:

– Bu Təkin bəy haranı qurtarmışdır? – deyə soruşdu.

– Hüquq fakültəsini, – dedim.

Qadın bir az düşündü.

– Mən bir şey deyimmə? O, heç orta məktəbi belə qurtarmayıb.

Düzü, mən də şübhələnirdim. Çünki o, doğru-dürüst yazı da bilirdi.

Safiyə xanım:

– Mənə elə gəlir ki, – dedi, – o, Fişgetdin bəyin qardaşı oğlu da deyil. Bizim müdiri başa salın. İndi belə şeylər çox olur. Qəzetlərdə oxumursan?

Mən də gedib bu söhbəti olduğu kimi müdirə söylədim. Müdir:

– Aman, sus! – dedi. – Mən də şübhə edirəm. Mən hələ bu qədər cahil adam görməmişəm. Özü “Mən Fişgetdin bəyin qardaşı oğlu-

yam” dediği halda, biz başımızı necə dərdə soxa bilərik. Düzünü öyrənmək üçün nə edək ki?

– Siz onun diplomunu mənə verin, – dedim. – Gedib öyrənərim.

Diplomu alıb, elə həmin günü hüquq fakültəsinə getdim. Məlum oldu ki, diplom saxtadır. Müdir:

– Amanın günüdür, bir az da gözləyək, – dedi. – Küy-kələk salmayaq. O, doğrudan da Fişgetdin bəyin qardaşı oğludursa, başımız beləyə düşər.

Aradan yenə bir qədər vaxt keçdi. Otağımızda əcaib hadisələr baş verməyə başladı. O günə qədər otağımızda bir sancaq belə itmədiyi halda, indi pullarımız, avtomat qələmlərimiz oğurlanmağa başladı. Təkin bəyin idarəyə hər gəldiyi gün otağımızda bir şey yox olurdu. Bir gün də Müştəq bəyin paltosu yox oldu. Kuryeri sıxma-boğmaya saldıq. O isə:

– Mən oğrunun kim olduğunu bilirəm, – dedi, – amma deyə bilmərəm. Başımı beləyə soxmaq istəmirəm.

– Heç kəsə demərik, – deyə söz verdik.

Kuryer ancaq bundan sonra:

– Hər şeyi oğurlayan Təkin bəydir, – dedi. – Qapıdan neçə dəfə göz qoymuşam. O oğurlayır.

Bundan sonra idarənin inventarları da yoxa çıxmağa başladı. Bir gün də yazı makinası yox olanda, gedib vəziyyəti müdirə danışdım.

Müdür:

– Heç səs salma, – dedi. – Arada bir mənim otağıma da gəlir. Nə vaxt gəlsə, bir şey yoxa çıxır. Dünən də təzə alışqanım getdi.

Qayıdıb otağıma gəldim. Bircə Fişgetdin bəyin qardaşı oğlu olmadığını öyrənə bilsəydim, ona bir divan tutardım ki!..

Bir gün Müştəq bəy:

– Bu hərif görəsən əsgərlik edib? – deyə soruşdu.

– Edib. Ehtiyat zabitidir.

– Yalandır. O, hərbi işin birinci hərfini belə bilmir.

Gedib bunu da müdirə söylədim.

– Mən də şübhə edirəm, – dedi. – Bunu necə öyrənək?

– Hərbi şöbəyə gedib öyrənərim.

Gedib nə öyrənsəm yaxşıdır? Onun hərbi bileti saxta imiş. Müdirə:

– Bunu tutub polisə verməliyik... – dedim.

– Verək, – dedi, – verək. Amma Fişgetdin bəyin qardaşı oğludursa, onda necə olsun?!

Biz yenə heç bir şey edə bilmədik. Bu Təkin bəy, yavaş-yavaş qovluqları da qurcalamağa başladı. Əvvəllər idarəyə az gəlidiyi halda, indi tez-tez görünməyə başladı. Yoldaşlar göz-qulaq olurdularsa da, o öz bildiyini edirdi. Biz ona “ora-bura əl vurma” deyə bilməzdik.

Onun bu əməliyyatlarından da tüstü çıxmağa başladı. Məlum oldu ki, o, vətəndaşlardan “Sizin işi tez həll etdirərəm” deyə pul almağa başlayıb. Yoldaşlarımızdan İrfan bəy bu zaman dedi:

– Nə deyirsiniz, deyin... Bu hərif heç vaxt Fişgetdin bəyin qardaşı oğlu ola bilməz!

– Olmağına ola bilməz... Ola bilməz, amma olarsa?..

– Ola bilməz! Çünki onun adı heç də Təkin bəy deyil.

– Bəs nədir?

– Doğan...

– Doğrudanmı?

– Vallah elədir. Onun bir yoldaşını gördüm. Kinoda bir yerdə idilər... Ona hey Doğan deyirdi. Bir dəfə də olsun Təkin demədi.

Müdirin yanına gedib eşitdiklərimi yenə ona dedim.

O yenə:

– Mən çoxdan bəridir ki, şübhələnirəm, – dedi. – Bunu birçə öyrənə bilsəydik...

– Mən öyrənəm!

Soruşdum, axtardım, məlum oldu ki, onun pasportu da saxta imiş. Sonra müdirə:

– Eh, daha durmaq vaxtı deyil! – dedim. – Onu dərhal polisə təslim etmək lazımdır.

– Edək, edək... Amma Fişgetdin bəyin qardaşı oğlu çıxsas, onda necə olar?

* * *

Süpürgəçi qadının iki gözü çeşmə olmuşdu. Səbəbini soruşduqda məlum oldu ki, Təkin bəy, “səninlə evlənəcəyəm” deyə idarədə işləyən dörd qızın başına gətirdiyi işi onun da başına gətirmişdir. Qızlara çox acıgım tutdu.

– Görünür elə siz onun belə rəftarına hazırsınızmış! Bu hərif gəlsin və bizi belə aldadıb biabır etsin! Bunu gözləyirsinizmiş?!

Qızlar da şikayət etmək fikrində olduqlarını dedilər. Birdən o, həqiqətən Fışgetdin bəyin qardaşı oğlu olar, deyə qorxduqları üçün bunu edə bilmirlər. Sonra məlum oldu ki, Təkin bəy dəftərxanadakı dul bir qadına da onunla evlənəcəyini vəd edib, on min lirəsini əlindən almışdır. Süpürgeçi qadının gözləri yenə iki çeşmə olmuşdu. Təkin bəy ona da evlənmək vəd edib, iyirmi lirə pulunu çırpışdırmışdı.

İşə gəlməsi altı ay olmamışdı. Amma o, idarənin altını üstünə çevirmişdi. Aldatmadığı, kələk gəlmədiyi adam qalmamışdı. Bir iş üçün idarəyə gələn vətəndaşlardan tutmuş müdirə qədər hərəyə bir badalaq gəlmişdi.

Ən axırda idarənin bütün əməkdaşları toplanıb, bu bəlanı başımızdan necə rədd etmək yollarını müzakirə etdik. Hərni ondan şikayət etdi. “Səni məmur vəzifəsinə təyin etdirəcəyəm” deyə qapıçının iki yüz lirəsini əlindən alıbmiş. Müdir müavininin evində, oteldə olduğu kimi, iki ay yaşamış, sonra onun xalisını və radiosunu oğurlayıb satıbmiş... Fışgetdin bəyin qardaşı oğlu olmasından qorxub heç kəs bu günə qədər çıncırını çıxarmamışdır. Yoldaşlardan biri: “Belə tərbiyəsiz adam heç vaxt Fışgetdin bəy kimi tanınmış bir şəxsin qardaşı oğlu ola bilməz”, deyə inad etdi.

– Canım, ola bilmir, olmasın. Ola bilməz. Amma olarsa. Zəif də olsa, bir ehtimal var. Əgər olarsa, o zaman hamımız bada getdik.

– Aramızdan bir nümayəndə seçib Fışgetdin bəyin yanına göndərək... Gedib Təkinin onun qardaşı oğlu olub-olmadığını öyrənsin.

Son qərarımız belə oldu.

Biz bu qərara gəlirkən xəbər tutduq ki, Fışgetdin bəy idarəmizə gəlməyə hazırlaşır. Hə, indi hərifin işi bitəcəkdi. Onun bütün saxtakarlıqlarının üstü açılacaq. Fışgetdin bəy onu görən kimi... işi bitəcək. Biz hər cür hazırlığı başa çatdırdıq. Onu dərhal tutub polisə verəcəkdik.

Müştaq bəy:

– Yox... bu azdır, – dedi. – Onun üzünə iki dəfə tüpürmədən polisə vermərəm.

Müdir müavini:

– Mən də onu yaxşıca əzişdirəcəyəm, – dedi.

Onun aldatdığı qızlardan biri çantasında şiş dabanlı bir tuflı gəzdirdi. O, bu tuflı ilə hərifin başına vuracaqdı. Beləliklə, hərə özünə görə bir hazırlıq görmüşdü. Mən bunu hiss edib:

– Nə edəcəksinizsə edin! – dedim. – Amanın günüdür, onu linç etməyə.

Mənim də öz planım vardı. Stolumun üstündə yarım litrlik bir mürəkkəb şüşəsi hazır dururdu. Onu hərifin başına tökəcəkdim. Fişgetdin bəyin idarəmizə gələcəyini öyrənərsə, hərif buraya ayaq basmaz, deyə bu məsələni ondan gizlədirdik. Fişgetdin bəyin idarəyə gələcəyi günü hərifin də orada olması üçün müxtəlif tədbirlər gördük.

Nəhayət, Fişgetdin bəy gəlib çıxdı. Təkin də bu vaxt bizim otaqda idi. Müdir bir yol tapıb Fişgetdin bəyi bizim otağa gətirəcəkdi. Hamı həyəcan içində idi. Hər kəs hazırlığını başa çatdırmışdı. Qəhvəçi otaqda bir vedrə su qaynadırdı. O, bu qaynar suyu Təkin bəyin başına tökəcəkdi. Biz əmniyyət idarəsinə də xəbər vermişdik və oradan üç polis gəlmişdi. Onlar hərfi tutub aparacaqdılar.

Nəhayət, Fişgetdin bəy ətrafında müdir və müavini bizim otağa gəldi. İdarəmizin bütün əməkdaşları da qapının arxasına yığılıb gözləyirdilər. Kiminin əlində zopa, kiminin əlində süpürgə.

Fişgetdin bəy içəri girər-girməz Təkin bəy adlanan bu ədəbsiz yerindən sıçrayıb ona tərəf cumdu və onun əlini öpdü. Fişgetdin bəy özünü itirdi və şaşqın-şaşqın:

– Xoşbəxt ol, oğlum! – dedi.

Təkin:

– Əmidostum necədir, yaxşıdır mı? – deyə soruşdu.

– Allaha şükür, hamı canına duaçıdır.

Təkin:

– Heç bilirsiniz, əmi? Dostum mənə nə qədər “Təkin evə gəl, Təkin bizə gəl!” deyir. Amma heç cür vaxt tapıb gedə bilmədim. Əmidostumun yanında üzüm qara oldum. Məni buraya qulluğa düzəltmişiniz gündən heç cür vaxt tapa bilmirəm.

Fişgetdin bəy bir Təkinə baxdı, bir müdirə:

– Siz necə, Təkindən razısınız mı? – deyə soruşdu.

Müdir:

– Çox razıyam, efəndim! – dedi.

– Şefi kimdir?

Müdür məni göstərdi.

Fişgetdin bəy:

– Necədir, Təkin işin öhdəsindən yaxşı gəlir?

– Oh, oh...

Çölə çıxdılar. Onlar qapıdan çıxanda Təkin Fişgetdin bəyin əlini bir də öpdü.

Biz yerimizdəcə quruyub qaldıq.

İki ay sonra onun vəzifəsi böyüdüldü.

Keçən gün, yüz lirə versəm mənə həkimdən bir aylıq işdən azad olma kağızı düzəldəcəyini söylədi. Bilmirəm, bu pulu ona verim, ya yox. Bu haqda fikirləşirəm.

VƏTƏN BORCU

Həbsxanaya vəlvələ düşmüşdü, əcaib xəbər kameradan-kameraya yayılırdı:

– Xəbərin varmı, Vazelin Ehsan tutulmuşdur.

– Qardaş, Vazelin Ehsan kimdir axı?

– Siz cavanlar onu tanımazsınız! Onun qılıncının dalı da, qabağı da kəsəndə, siz hələ ananızın qucağında idiniz.

Vazelin Ehsan əvvəlcə iki həftə karantində oturdu, sonra onu ikinci şöbədəki kameralardan birinə köçürdülər. Orada məşhur dələduzlar saxlanılırdı. Ehsanın keçmiş dostları, köhnə cinayətkarlar onu tanıyırdılar.

– Xoş gəlmişsən, Ehsan ağabey!¹

– Ehsan ağabey, nə üstündə tutuldu?

Kameranın ocağında çay dəmləyib içdilər. Vazelin Ehsan çay podnosuna saymazyana bir yüzlük atdı. Təzədən çay dəmləndi.

O da necə yaxalandığını danışmağa başladı. Vəzifəsindən sui-istifadə etmək üstündə səkkiz il cəzaya məhkum edilmiş Nuru bəy, üzbəüz oturmuşdu. O soruşdu:

– Ehsan bəy, doğrudan necə oldu ki, ilişdin?

– Namus haqqı, desəm, sizə çox gülməli gələcək, heç inanmazsınız. Mən özüm də heç inana bilmirəm. Kimə kimə, daha mənə yox da... Əlli yaşı var, saçım-saqqalım ağarıb, ancaq heç belə oyuna düşməmişəm. Bu dəfə mən vətəndaşlıq borcumu yerinə yetirmək üstündə yaxalanmışam! Vətənim üçün çalışmışdım!..

Siz bilirsiniz ki, mənim qəhvəxanam vardır. Bir dəfə xəfiyyə idarəsindən iki nəfər yanıma gəlib dedilər: “Bizimlə xəfiyyə idarəsinə gedəcəksən”. Köhnə polis işçilərinin hamısını tanıyırdım. Təzələri ilə, əlbəttə, işim olmamışdı. Gedək deyirsiniz, gedək də. Soğan yeməmişdim ki, içim göynəsin. Bir də nə görsəm yaxşıdır?! Şirin Heydər xəfiyyə idarəsində oturmuşdur... Mənim vaxtımda o, xəfiyyədə işləyirdi, indi isə baş komissar olmuşdu... Onun bir gözü

¹ Ağabəy – böyük qardaş, dadaş deməkdir. Türkiyədə özündən yaşlı adamlara müraciətdə də işlədilir.

azca çaş baxırdı və nəzərləri mülayim olduğu üçün hamı onu Şirin çağırırdı. Ancaq əslində, Allah da bilir ki, o, alban bibərindən də acıdır.

Mən Şirin Heydərən soruşdum:

– Qardaş, mənə işin vardı? Məni çağırırdırmısan?..

– Əyləş, Ehsan, – dedi və oturmaq üçün stul göstərdi.

Əlbəttə, o dəqiqə barmağımı dişlədim, başa düşdüm ki, burada nə işə bir iş var. Mən Heydərən şəkərinə yaxşı bələdəm. Əgər səndən keçəsi bir işi yoxsa, heyvan kimi üstünə şığıyacaq, tepik və şapalağı işə salacaqdır.

Mən onun göstərdiyi yerdə oturdum.

– Heydər ağabəy, mən keçmişimlə çoxdan üzlüşmüşəm. Tövbə eləmişəm...

O mənə “Səndən bir şey istəyirəm” – deyəndə qanım qaraldı. Məndən nə istəyə bilərdi. Axı mən axırncı işdən sonra hamısını *halalcasına* o ki var görmüşdüm, öz payıma düşən məbləğə də qəhvəxana açmışdım.

– Ağabəy, – dedim, – özün bilirsən ki, axırncı məsələ zamanı hər kəsin haqqını tamam-kamal vermiş, sənə sayəndə xilas olub keçmişimlə tamamilə üzlüşmüşəm. Bütün köhnə haqq-hesab ödənilib. Vaxtı da keçib. İndi məndən nə istəyirsən?

O mənə qulaq asdıqdan sonra dedi:

– Köhnə haqq-hesab çürüdülüb, necə deyərler, keçənə güzəşt deyiblər. İndi sənə başqa bir işimiz düşüb. Biz sənə çağırırmışıq ki, vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirəsən, vətən üçün çalışasan.

Öz-özümə fikirləşdim ki, görəsən, bu vətəndaşlıq borcu nə deməkdir? Hərbi xidmətdir? Əlbəttə! Demək, məni çağırırlar ki, orduya xidmətə göndərsinlər?

Şirin Heydərə dedim:

– Başına dönüm, qardaş, ayaqlarının altında ölüm, mən öz vətəndaşlıq borcunu vermişəm axı. Altı il donanmada xidmət etmişəm. Lap axırncı gününədək.

Mən bu sözləri dediyim zaman, Heydər əmr etdi ki, qəhvə gətirsinlər, məni siqaretə də qonaq elədi. Başa düşdüm ki, onlar vətən borcu sözü altında məndən nə işə qoparmaq istəyirlər.

– Qardaş, – dedim, – əgər ürəyində başqa bir şey tutmuşsansa, açıq de. Bacardığım işdirsə, məmnuniyyətlə yerinə yetirərəm. Qəhvəxanam da elə bil, mənim deyil, lap sənindir...

Şirin Heydər dedi:

– Yox, canım, bu dəfə hərbi xidmət məsələsi deyil. Vətənin sənə başqa tapşırığı vardır... Sən indi ölkəmizin və hökumətimizin şərəfini qorumalısan... Hökumətin sənə işi düşüb.

Mən dedim:

– Əzizim, gəl sən məni dolama. Nə karəyəm ki, bizim qüdrətli hökumətimizin mənə, köhnə zavallı bir cibgire ehtiyacı olsun, ona işi düşsün!

Şirin Heydər cavab verdi:

– Elə demə, bu, hökumət işidir, bilmək olmaz. Elə vaxt olur ki, o, istədiyi vətəndaşını köməyə çağırır.

– Baş üstə, – dedim, – əgər söhbət vətəndaşlıq borcundan gedirsə, mən hər dəqiqə hazıram, desən ki öl, ölərəm də...

Şirin Heydər məsələnin nə yerdə olduğunu mənə başa saldı:

– Bizim ölkəyə müxtəlif ölkələrin nümayəndələrindən ibarət böyük bir heyət gəlmişdi. Onların içərisində amerikan da, alman da, danimarkalı da, fransız da vardı. İçərilərində tacirinə də, həkiminə də, professoruna da, bir sözlə, hər sənət sahibinə rast gəlmək olardı. Bizə kömək etmək üçün ölkəmizi öyrənmək istəyirdilər. Ancaq nümayəndə heyəti hər yerdə qayda-qanunsuzluğa təsadüf edir və gördüklərinin hamısı xoşlarına gəlmirdi. Meşə təsərrüfatı ilə tanış oldular, xoşlarına gəlmədi. Səhiyyə işlərini öyrəndilər, o da həmçinin. Zavodlara baxdılar, yenə xoşlarına gəlmədi... Bir sözlə, çox pərtlik oldu. Bu zaman hökumət qərara aldı ki, nə olur olsun, elə bir şey düzəltmək lazımdır ki, bu əcnəbilərin xoşuna gəlsin. – İndi, Ehsan bəy iş sənə qalıb. Vətənin tapşırığını yerinə yetirməlisən.

Mən belə başa düşdüm ki, hökumət əcnəbiləri heç bir şeylə razı sala bilməyib, indi qərara gəlib ki, bizdə oğurluğun yüksək səviyyədə olduğunu onlara göstərsin. Buna görə də bu işi mənə tapşıırırlar...

– Mən səni başa düşdüm, Heydər bəy, – deyə cavab verdim. – Arxayın ol, yeni göstərmək istəyirik ki, bizdə başqa şeylər zəifdirsə, oğurluq çox yüksək səviyyədədir.

– Sən təxminən düz başa düşmüşsən. Əcnəbilərə göstərməliyik ki, bizim güclü polisimiz var və o çox gözəl işləyir...

– Bu çətin işdir... – dedim.

– Hə, əlbəttə, – o mənim sözümü təsdiq etdi. – Elə buna görə də səni çağırıışıq... Sən indi özünü köhnə cinayətkar, məşhur cibgir, öz işinin ustası kimi göstərməlisən.

Mən soruşdum:

– Necə yeni? Başa düşmədim?

O məni başa saldı. Dedi ki, nümayəndə heyətinin qaldığı mehmanxanayı, orada yaşayanları sənə göstərəcəklər. Mən də öz növbəmdə onların cibində Allahın olanından nə varsa, hamısını təmizləməliyəm... Əlbəttə, sonra hay-küy qopacaq və hamı polis idarəsinə yüyürəcəkdir. Polis idarəsində isə onlara deyəcəklər: “Heç narahat olmayın, bizdə güclü polis vardır, yaxşı işləyir, beş dəqiqənin içərisində biz dələduzu taparıq!” Mən çırpışdırdığım şeyləri dərhal polis idarəsinə gətirəsi olduğum üçün, zərərdidələr öz şeylərini yerli-yerində alacaqdılar. Polis nəfəri əlini papağına aparıb deyəcəkdir: “Buyurun, şeylərinizi alın!”

Onlar da, əlbəttə, səfeh adamlardır, öz-özlərində deyəcəklər: “Bax, belə işlər!..”

Mən dedim:

– Bacarmaram, Heydər bəy, əlim gəlməz.

– Nə üçün?

– Əvvəla ona görə ki, bu peşəni çoxdandır ki, tərk etmişəm.

Əlim verəndən qalıb, bacarmaram...

– Bu barədə narahat olma, bacararsan... – O məni arxayınlaşdırdı.

Mən dedim:

– Tövbə etmişəm, Heydər bəy! Cavanlar içərisində çoxlu cəld işləyən cibgirlər vardır. Onlar vətən qarşısında bu borcu məndən daha yaxşı yerinə yetirərlər.

– Yeniyetmə cibgirlərin südü çürük olur. Onlara bel bağlamaq olmaz. Çırpışdırmağına çırpışdırarlar, ancaq onları görmüşük, polis idarəsinə heç bir şey gətirməzlər. Sonra get axtar görüm haradan tapacaqsan!.. Sonra əcnəbilərin qarşısında da biabır olarıq, polisin adı bədnam çıxar. Bizə sənə kimi namuslu cibgir lazımdır.

– Əzizim, etimadına görə çox minnətdaram, ayaqlarını öpməyə də hazıram, ancaq bu işi bacarmaram.

– Özün bilərsən. Ehsan, ancaq sonra öz bəxtindən küs. Qəhvəxanana basqın eləsələr, bizdən incimə. Biz bilirik ki, orada güclü qumar oynayırlar. Tiryək də alıb-satırsan. Özün bilən yaxşıdır...

Gördüm ki, yaxamı qurtara bilməyəcəyəm, razı oldum. Dedim:

– Ancaq, qardaş, mən vətən qarşısında borcunu müftə yerinə yetirməyəcəyəm... Tutaq ki, qəniməti gətirib qaytardım, bunun əvəzində mənim muzdum nə olacaq?

Şirin Heydər hirslandı və üstümə çığırdı:

– Sənə vətəndaşlıq borcu barədə deyirlər, sən isə tamah güdür-sən!

– Hirsəlmə, عزیزim. Sən də polisdə işləyib, vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirirsən, ancaq hər ay sənə də bala-bala gəlir. Məclis deputatı da öz borcunu maaşsız yerinə yetirmir. Dostluq öz yerində, rəsmiyyət də öz yerində...

Heydər dilləndi:

– Yaxşı, bir təhər yola verərik. Qəhvəxana var, orada nə istəsən, eləyə bilərsən... Ancaq unutma: nümayəndə heyətindən çırpışdırdığın qəniməti o dəqiqə mənə çatdırarsan.

– Oldu...

– Get, Allah sənə yar olsun... Özünü göstər, Ehsan, bütün ümidlər sənədir... Əgər nümayəndə heyəti başçısının cibini təmizləyə bilsən, sənə eşq olsun. Get. Uğur olsun!..

Mehmanxanaya getdim və orada gözləməyə başladım.

Axşamüstü gördüm ki, əcnəbilər gəlirlər. Mən cibimdəki şəkə bir də baxdım. Hər şey aydın idi. Nümayəndə heyətinin başçısı arvadı ilə gedirdi. Mən onu yanladım və portmanatının harada olacağını müəyyən etdim. Ehmalca sinəsinə toxundum və onu çıxartdım... Hər şey öz qaydasınca oldu! Demək, peşəmi yadırgamamışdım. Tez oradan uzaqlaşib özümü xəlvət bir yerə verdim. Orada portmanatı açdım, onun içərisində bir yığın əcnəbi valyutası vardı... Bir Allah şahiddir ki, əlimi uzadıb birini də götürmədim. Bütövlüklə polis idarəsinə apardım...

Qapıdan içəri girən kimi Heydər çağırırdı:

– Harada itib-batmışsan?

Mən portmanatı ona uzadan kimi marçiltı ilə alımdan öpdü:

– Əhsən, – dedi, – borcunu çox yaxşı yerinə yetirmişsən. Xarici nümayəndə heyətinin başçısı beş dəqiqə qabaq portmanatının oğurlanması barədə xəbər veribmiş. Yaman həyəcanlı imiş. Mən ona dedim ki, heç narahat olmayın, sabahdan gec olmayaraq, sizin portmanatı tapırıq. Bizim polis idarəsi işləməyi bacarır.

Mən dedim:

– Vətən qarşısında borcumu yerinə yetirdim, indi isə xudahafiz, sağlıqla qalın.

– Bir dayan görək, – dedi, – bir dəfə azdır, sən bu əcnəbilərin hamısını bir-bir soymalısan.

Mən də əcnəbiləri bir-birinin dalınca soymağa başladım. Birinin isə bütün ciblərini boşaltdım, nəinki portmanatını, otağının açarını da, cib yaylığını da, alışqanını da, siqaretini də, şalvar cibindəki xırda pulları da, penceyindəki nişanı da “təmizlədim”. O səfeh isə heç duymadı. Şalvarını da çıxarsaydım hiss eləməyəcəkdi... Öz-özümə dedim: “Qoy, düymələrini də kəsib götürüm”. Elə də elədim. Bir düyməsi də qalmadı. Birbaşa polis idarəsinə yollandım və çırpışdırdığım şeyləri Şirin Heydərin qabağına tökdüm.

– Əhsən, sən çox doğru yoldasan...

– Əzizim, – dedim, – mən bu hərifli mehmanxananın qabağında lüm-lüt, anadangəlmə qoymaq istəyirdim, ancaq yazığım gəldi...

Müxtəsər, on beş gün kişilərin ciblərini və qadınların çantalarını təmizlədim. Mənə elə gəldi ki, bir cərrah kimi onların ciyərlərini də kəsib çıxarsaydım, rentgen göstərməyincə, bundan xəbər tutmayacaqdılar!..

Heydər gülümsədi...

– Dostum, nümayəndə heyətində bir qadın da vardı. Onun əlindəki çantanı açdım, içindəki şeyləri təmizlədim və gətirib Heydəre verdim. Amma qadın polisə gəlmədi. Onda əcnəbi dilini alababat bilən bir polis nəfəri mehmanxanaya zəng vurub soruşdu:

– Sizin bir şeyinizi oğurlamayıblar ki?

– Heç bir şey oğurlanmayıb, – deyə ona cavab verdilər.

– Çantanızı və ciblərinizi yaxşı-yaxşı yoxlayın...

Bir azdan sonra mehmanxanadan zəng vurdular:

– Bəli, bir qadının çantasından bəzi şeylər oğurlanmışdır.

– Çantada bir çəhrayı yaylıq vardı mı?

– Bəli, vardı. Bəs siz bunu haradan bilirsiniz?

– Bizdə polis çox yaxşı işləyir. Biz hər şeyi bilirik.

– Sən ağabey, bircə bizim polisin işinə bax. O soyulacaq adama əvvəlcədən xəbər verir ki, sizi soymağa hazırlaşan oğru tutulmuşdur!

Nümayəndə heyəti yola düşərkən bir jurnalist onlardan soruşmuş:

– Bizim ölkədə sizin ən çox xoşunuza gələn nə oldu?

Nümayəndə heyətinin başçısı tərbiyəli adam imiş, cavab vermir. Bu zaman başqa bir jurnalist:

– Bizdə polis çox güclüdür... – deyir.

Nümayəndə heyətinin başçısı daha səbir edə bilməyib:

– Biz doqquz nəfərik, – deyir. – On beş gün İstanbulda olduq və hər birimizi doxsan dəfə soydular... Mümkündür ki, polis sizdə güclü olsun, ancaq oğrular polisdən güclüdürlər...

Bu sözlər çox çəkmədi ki, qəzetlərdə də çap olundu: xarici nümayəndə heyətinin başçısı bildirmişdir ki, Türkiyədə oğurluq tərəqqi edir.

Burada mənim nə günahım var? Polislərin buna yaman acığı tutmuşdu... Məni yaxalayıb həbsxanaya saldılar.

– Axı siz özünüz dediniz ki, öz borcunu yerinə yetir, oğurla və talan elə. Mən boyun qaçırdım. Siz məcbur elədiniz. İndi də tutub salmışsınız buraya...

Şirin Heydəri hədələyib dedim:

– Mən bütün bunları məhkəmədə açıb deyəcəyəm...

– Bunu eləsən, o zaman mən üstü açılmamış bütün oğurluqları sənə üstünə yıxaram. Belə oğurluqlardan yüzünü bilirəm. İnandıraram ki, səni bunları etiraf etməyə və protokola qol çəkməyə məcbur edirik. Basaram, yüz il gedərsən. Məhkəmədə ağzıma su alıb oturdum. İki il iş kəsdilər.

Qulaq asanlardan biri təsəlli verib dedi:

– İki il nədir ki... Gözünü açıb-yumunca ötüb keçəcək.

Vazelin Ehsan cavab verib dedi:

– Orası elədir. Ancaq mən yaşda adama həbsxanada oturmaq yaraşar?.. Yenə yaxşıdır ki, ancaq buna görə mühakimə etdilər və iki ilə yaxamı qurtardım. Mən öz payıma vətən qarşısında borcumu yerinə yetirdim... Yaşasın vətən!

BİR QƏZET FİLAN TARİXDƏ NECƏ BAĞLANDI

Bizim ölkədə... (*Xeyr, belə başlanğıc olmaz...*)

Ölkəmizdə... (*Bu da olmadı. Belə başlanan yazıların axırı yaxşı olmaz və belə başlanan yazılar müəllifinə uğursuzluq gətirər...*)

Bizdə... (*Bu "biz..." kəlməsinin yaxasından əl çək, başına söz qəhət olub, nədir? Nə yazmaq fikrindəsənsə, birbaşa mətləb üstünə keç...*)

Türkiyədə... (*Ay qardaş, ehtiyatlı ol, ehtiyatlı!..*)

Bir qəzetçinin xatirəsini təsvir edəcəkdim. Amma mətləb üstünə heç cür gələ bilmirdim.

Bir zamanlar... (*Bax beləcə!.. Ömrün vəfa etsə, yazıçılığı öyrənə biləcəksən...*) Bəli, bir zaman işlədiyim qəzet bağlanmışdı (*Afərin... "bağlanmışdı" desən, onun kim tərəfindən bağlandığı bilinməz və bu hadisə "səbəbkarı bilinməyən" hadisələr siyahısına salınar və unudulub gedər*).

Qəzet bir yanlışlıq üzündən bağlanmışdı. Bu isə bizim tariximizdə mühüm yer tutacaq qədər əhəmiyyətli idi. Ona görə bu qəziyəni sizə danışmaq istəyirəm. Cümhuriyyət qurulduqdan sonra qəzetlərimizdə getmiş və mətbuat tarixinə düşmüş iki mühüm səhvi yəqin siz də eşitmişiniz. Bunun biri budur:

Qəzetlərin birində birinci səhifədə iki sütunluq iki şəkil dərc edilir. Bunun birində sərgidə mükafatlanan inəklərin, o birində isə Avropa səyahətinə çıxan böyük adamlarımızdan bir qrupunun şekli varmış. Bunların altındakı yazılar isə tərs gedir. Təyyarə qabağında durub şəkil çəkdirən heyətin altında belə bir yazı olur: "Sərgidə cins, çox süd verən inəklərin sahibləri mükafatlandırılmışdır. Yuxarıdakı şəkildə siz, mükafat alan yerli və cins inəklərdən bir neçəsini görürsünüz..."

İnəklərin şekli altında isə: "Tədqiqat üçün Avropa səyahətinə çıxan heyətimiz..." sözləri gedir. Qəzetlərimizdə buna oxşar səhvlər tez-tez olsa da, inəklərlə dövlət adamlarının bir-birilə dolaşq salınması hadisəsi bir dəfə baş vermişdir.

Mənim sizə danışacağım əhvalatda isə heç bir inək söhbəti olmayacaq. Qəzetçilik işində buraxdığım ilk xəta o qədər də əhəmiyyətli deyildi.

yətli deyildi. İşə yeni başlamış hər həvəskar gənc kimi mən də: “Hər nə iş olsa bacararam” deyər ortaya atılırdım.

Bir axşam qəzetin bu gün deputat olan redaktoru məni çağırırdı:

– Mən bu axşam bir konsertə dəvət edilmişəm, – dedi. – Amma gedə bilməyəcəyəm. Konsert haqda bir tənqid yazmaq lazımdır. “Hər şeyi bacararam” deyib durursan. Konsert haqqında bir məqalə yazsa bilərsən?

Bir dəfə kənddə bir ağa muzdurunu çağırır: “Bizim uşağa baxa bilərsənmi?” deyər soruşanda, muzdur: “Buna nə söz ola bilər, – deyir, – anasını da ağladaram”. Mən də özümü həmin muzdur kimi apardım.

“Do” səsi ilə “Si”ni və musiqi alətlərini bir-birindən ayırd edə bilməsəm də: “Konsert haqda məqalə yazmağa nə var ki...” deyər düşündüm. Mən məqaləni konsertə getdikdən sonra yazacağımı düşünürdüm. Sən demə, məqalə oraya gedilmədən yazılmalı imiş. Çünki mən redaksiyada gecələr işləyirdim və konsert vaxtı iş başında olmalı idim (*o zamankı qəzetlərdə yazı yazmağı bacaran on beşdən artıq adam olmazdı. İndiki qəzetlərdə isə təkə idman şöbəsinə bu qədər adam çalışır*).

Redaktor proqramı mənə uzatdı və:

– Buna bax və bir şey yazıb ver, – dedi.

İşin təhərindən başa düşdüm ki, konserti hər halda tərifləmək lazımdır. Mən proqramı bir neçə dəfə oxudum. Heç bilmədiyim Çin dilindəki bir yazını bu qədər oxusaydım, bir şey əzbərləyə bilərdim. Amma bu proqramdakı yazılardan isə heç bir şey başa düşə bilmirdim. Konserto, allegro, opus, de minor, solo, Çaykovski və daha nə bilim nələr.

“Ya Allah, bismillah...” deyib yazmağa başladım: “Konsert föv-qələdə dərəcədə parlaq keçmiş. Elə parlaq, elə parlaq və o qədər parlaq ki, onu dillə tərif etmək mümkün deyil... Allah-Allah, belə ilahi bir musiqi olar? Piano çalan qadın necə xariqələr yaradırdı. Bax, pianonu belə çalarlar. Musiqi ruhun qidasıdır, – deyərdilər, mən buna inanmazdım. Amma dünən gecəki konsertdə ruhum qidalananda bu sözün doğruluğuna inandım. Dinləyicilər məst olmuşdular. O nə opus iki idi, Allah-Allah, mən hələ bu günə qədər belə bir əsər, belə bir opus iki eşitməmişdim. Bu günə qədər eşitdiyim ən gözəl opus iki... (*Musiqi sahəsində tamamilə məlumatsız və savadsız olduğumu hiss etdirməmək üçün belə qırıldatmalı idim*). Bəli, bu

opus iki o qəder gözəl idi ki, o mənə hətta iki yarım opus təsirini bağışladı. Yaxud bu do minor-lara nə demək olardı? Aman Allah, bu nə qəder füsunkar bir do minor-du. Bravo... Ancaq birçə piano mənə bir az akkordsuz kimi görünmüşdü”.

O zamankı qəzetlərdə, xarici hadisələrə indiki qəder yer verilməzdi. Çünki Amerika ilə indiki qəder cici-bacı olmadığımız üçün bu qəder çox xəbər qaynağımız da yox idi. Daxili məsələlərdə də saxsıçı qatırlarını hürkütməsin deyə, qəzetlər konsert və məruzələr haqqında xəbərlərə daha çox yer verərdi. Mənim konsert haqqındakı məqaləmə də qəzetimizdə geniş yer verilmişdi. Bu məqalə mənim qəzetçilik həyatımda ilk müvəffəqiyyətim idi. Qəzetimiz həmin konsert haqqında məqalə buraxmaqla, eyni zamanda başqa qəzetlərin hamısını geridə buraxmışdı. Başqa qəzetlərin birinci səhifəsində həmin konsertin təxirə salınması haqda qısaca bir xəbər dərc edilmişdi. Mən isə dünyada baş tutmamış bir konsert haqqında rəy yazan ilk qəzetçi olmuşdum.

Həmin qəzetdəki ikinci parlaq bir qələbə sayəsində mən işsiz qaldım. Bu əhvalat isə belə baş verdi: Əcnəbi bir ölkənin nümayəndə heyəti təyyarə ilə İstanbulla gələcəkdi. Qəzetimizin katibi mənə adamları təyyarə meydanında qarşılayıb, onlardan müsahibə almaq tapşırığını vermişdi.

Üstəlik də:

– Bax, keçən səfərki kimi olmasın, – demişdi. – Adamların söyləmədikləri sözləri yazdın, biabır olduq.

Keçən səfərki biabırçılığın günahı məndə deyildi. Çünki o səfər ölkəmizdən yola düşən beş nəfərlik əcnəbinin heç biri türkçə bilmirdi. Ona görə mən də onların dilindən bezi sözləri uydurmuşdum (*O zamankı qəzetlərdə “vıy” deyən fransızca, “yes” deyən ingiliscə bilən hesab edilərdi!*). Mən o beş nəfərlik qonaqlardan guya: “Ölkəmiz xoşunuza gəldimi?” deyə soruşmuşdum. Onlar da mənə guya: “Ölkəniz çox inkişaf etmişdir”, cavabını vermişdilər. “Bu qəder qısa bir vaxt içərisində bu qəder böyük müvəffəqiyyətinizi görəndə heyran olduq. Möcüzə yaratmışınız (*əlbəttə ki, yaratmışıq*). Siz artıq Avropa millətləri ailəsinə daxil oldunuz. Div addımlarıyla irəliləyirsiniz. Keçən səfərki gelişimizdən keçən müddətdə çox böyük fərq gördük...”

Bu yazıda mən birçə səhv buraxmışdım. Sən demə, onlar ölkəmizə birinci dəfə gəliblərmiş.

Sonra mən həmin heyətdən guya: “Ölkəmizdə nələri bəyəndiniz?” soruşmuşam. Onlar da mənə guya: “Doğramacınızı, basdırma yumurtanızı, sucuğunuzu, bir də ən çox turşu-xiyarınızı xoşladığ... Qadınlarınız da çox modern olmuşlar”, demişlərmiş.

Mən bu sözləri heç də özümdən toqquşdurmamışdım. Qəzetlərin köhnə nömrələrini vərəqləmiş, xarici qonaqlara necə suallar verildiyini, onlardan necə cavablar alındığını oradan tapıb, olduğu kimi köçürüb yazmışdım.

Katib isə indi mənə:

- Tez get, – dedi. – Təyyarə indi gəlib çıxacaq.
- Bəs yol pulu?
- Sabah idarədən alarsan.

Mən oradan birbaşa Babialidəki¹ “Balkan” kababxanasına gedib qarnımı yaxşıca doyurdum. Yediyim xörəyin kalorisi ilə zehnim yaxşıca aydınlaşan kimi, “Məsərrət” qiraətxanasına getdim və orada oturduğum yerdə təyyarə ilə gələcək heyətdən yaxşı bir reportaj aldım. Bu o qədər gözəl çıxdı ki, qəzetdəkilər onu dərhal bəyəndilər.

Ertəsi günü başqa qəzetlərdə, mindikləri təyyarənin qəzaya uğraması nəticəsində həmin heyətin İstanbula gəlməməsi haqda xəbər verildisə də, bu mənim yazımın dəyərini heç də azaltmamışdı.

Görmədiyim adamlardan bəyanat ala bilmək bacarığıma paxıllıq etdikləri üçün məni işdən qovdular. Axşam qəzetlərindən birinin sahibi bu əhvalatı eşidəndə, “Görmədiyi adamlardan bəyanat alan belə bacarıqlı qəzetçinin işsiz qalması yaxşı deyil, – deyir. – Gəlsin bizim qəzetdə işləsin...”

(Mən, bu gün də təyyarələri qəzaya uğrayıb şəhərimizə gələ bilməyən qonaqlardan bəyanat alan gənc qəzetçilərin müvəffəqiyyətlərini gördükdə, bu cığır açan ilk adam kimi fəxr edirəm.)

Beləliklə, mən axşam qəzetində işləməyə başladım. Bu qəzetin redaksiyasında dörd əməkdaş və altı qayçı vardı. Qayçılardan ikisi çox işləyib kütləşdiyi üçün, redaksiya daha iki yeni qayçı almışdı. Beləliklə, dörd əməkdaş altı qayçı ilə işləməli olmuşdu. Şəhərdə

¹ İstanbulda qəzet, jurnal redaksiyaları və eləcə də nəşriyyatların çoxunun olduğu bir küçənin adı

bizim qəzetin rəqibi olan bir axşam qəzeti də vardı. Bir gün qəzetin sahibi bizi toplayıb:

– Qəzetimizin vəziyyəti yaxşı deyil, – dedi (*Qəzet az satılanda o, “qəzetimiz”, çox satılanda isə “qəzetim” deyərdi*). – Bir çarə düşünməliyik.

Belə bir çarəni tapmaq bacarığı mənə bir Allah vergisi kimi verilmişdi. Mən:

– O biri qəzet saat on üçdə çıxır, – dedim. – Bizimki on altıda çıxarsa, ondan daha çox satırıq.

Mənim bu təklifimin nə demək olduğunu başa düşməyən yoldaşlarım “tez çıxan qəzet xəbərləri daha tez verəcəyi üçün, o daha çox satılar” deyə etiraz etdilərse də, qəzet sahibi “Sənin dediyini təcrübədən keçirək”, – dedi.

Saat on üçdə çıxan qəzetdəki bütün xəbərləri qayçılayıb, bir az da ora-burasını dəyişdirib öz qəzetimizdə verirdik. Beləliklə, onların, yəni on beş əməkdaşın gördüyü işi, dörd yeni və iki köhnə qayçının köməyi ilə biz dörd nəfər daha yaxşı bacarırdıq. Bu müvəffəqiyyətin bütün xərci isə qayçıların itilənməsinə sərf edilən məbləğdən başqa bir şey deyildi.

Bir gün həmin rəqib qəzetdə belə bir xəbər dərc edilmişdi: “Artin Yaşabasmazyan adlı bir vətəndaşımız evin üstündə asılmış bayrağın dirəyin ucuna ilişdiyini görüb onu oradan xilas etmək və dalğalanmasına imkan yaratmaq üçün oraya dırmaşırkən şalvarının arxası dirəyin ucundakı şiş dəmirə ilişmiş və dirək zavallı Artin Yaşabasmazyanın ağırlığına davam gətirməyib sınmış, bədbəxt vətəndaşımız da evin beşinci mərtəbəsindən səkinin daşları üstünə düşərək ölmüşdür. Qəzazadə Artin Yaşabasmazyanın cəsədi isə onunla birlikdə yerə düşən bayrağımızla örtülmüşdür”.

Bu xəbərdə qəzanın baş verdiyi evin ünvanı da göstərilirdi. Mən xəbəri dərhal qayçı ilə kəsdim, ora-burasını da bəzəyib, “Zavallı Artin bayrağın dalğalanması uğrunda şəhid oldu” kimi böyük bir başlıqla qəzetimizdə verdim.

“Müsəlman olmayan adamların ölümünə şəhid demək olmaz” Belə bir mübahisə başlayarkən, dedi-qoduların qabağını almaq üçün qəzetimizdə Artinin sünnət edilmiş olması haqda bir xəbər də dərc etdik. Bütün bu xidmətlərimin müqabilində bilirsiniz nə oldu? Məni qəzetdən qovdular. Çünki ertəsi günü çıxan rəqib qəzetdə yazıl-

mişdi: “Qəzetimizlə rəqabət iddiasında olan... adlı, üzdənirəq qəzet verdiyimiz bütün xəbərləri qayçı ilə kəsib öz səhifələrinə köçürməklə məşğul idi. Dünənki nömrəmizdə bu oğrulara gözəl bir dərs vermiş olduq. Artın Yaşabasmazyan adlı bir şəxsin yıxılıb ölməsini yazdıq. Bizimlə rəqabət aparmaq iddiasında olan o həyasız əsgəri parçası bu uydurma xəbərimizi oğurlayıb eynən dərc etdi. Halbuki, nə belə bir adda adam vardı, nə də belə bir hadisə baş vermişdi... və sairə...”

Bu hadisə qəzetçilik işindəki şöhrətimi daha da artırdığı üçün az sonra böyük qəzetlərdən birində işə qəbul edildim. Mən orada da özümü göstərmək üçün fərsət axtarırdım.

Aradan illər keçdiyi üçün bu qəzetdə baş vermiş bir hadisəni, böyük günah işləmiş kimi sizə danışmaq istəyirəm. Çünki bu qəzetin, mənim bir yazıma görə bağlandığını bu günə qədər hələ heç kəs bilmir.

Bu hadisə belə oldu. Gözlədiyim fərsət bir gün gəlib çıxdı. Qəzetin sahibi məni çağırıb:

– Daxili işlər naziri qatarla İstanbula gəlir, – dedi. – Başqa qəzetlərin bundan xəbəri yoxdur. Dərhal Heydərpaşaya¹ get və nazirdən xüsusi bir bəyanat al!

O biri qəzetlərin reportyorlarından qabağa düşə bilmək həyəcanı ilə Heydərpaşa vağzalına gəldiyim zaman başqa qəzetçiləri orada naziri gözləyən gördüm. Qatar saat yarım sonra gələcəkdi. Tez bir taksiyə atılıb, Pendikə getdim. Mən naziri orada qarşılayacaq və Heydərpaşaya qədər onunla söhbət edəcəkdim. Qatar gəldi və maraqlı bir hadisə baş verdi. Nazir Pendikdə qatardan düşdü və onu qarşılayanlarla birlikdə maşına mindi. Mən onun yanına soxulub qəzet sahibinin ərz-əhtiramını ona yetirdim. Mənim bu hərəkətimi gören nazir:

– İstəyirsiniz, siz də gəlin! – dedi.

Keçib sürücünün yanında oturdum və nazirdən məxsusi qəzetimiz üçün bir bəyanat verməsini xahiş etdim. Qoy o biri qəzetçilər onu Heydərpaşada gözləməklə vaxt itirsinlər. Mən hamısını qabaqlayacağdım. Nazir çox qədim zamanlardan bəri bütün daxili işlər nazirlərinin dediklərini eynən təkrar etdi: “Ölkə əhalisinin sayına

¹ İstanbulun Asiya hissəsində dəmir yolu vağzalı

görə polislərin sayı azdır. Vətəndaşlar polisə kömək etməlidirlər. Nazir bunu vətəndaşlardan şəxsən xahiş edir. Polis kadrosu genişləndiriləcək... Xüsusi polis dəstələri yaradılacaq... Polis idarələrində vətəndaşlar daha döyülmür və bundan sonra da döyülməyəcək... Ölkənin heç yerində asayiş pozulmur. Polislər üçün daha yaxşı maddi imkanlar yaradılacaq... Polislərə təzə modern geyim veriləcək". Nazir uzunbiğli və saqqal basmış polislər gördüyünü söyləyərək, onların belə gəzməsinin qadağan edildiyini də bildirdi...

Sözün qıssası, indiyə qədər bütün daxili işlər nazirlərindən eşidə-eşidə əzbər bildiyimiz sözləri indi də ondan eşitməli oldum.

Ertəsi günü onun bəyanatı tək-cə bizim qəzetdə çıxmışdı. Beləliklə, bütün rəqiblərimiz əliboş qalmışdı. Amma bununla birlikdə elə o günü bizim qəzet bağladıldı. Onun nədən, nə üçün bağladıldığını bu günə qədər hələ heç kəs bilmir. Bu gün onu gələcəkdə mətbuat tarixi üçün xeyri olar, deyə açıb deyirəm.

Daxili işlər nazirinin bəyanatı dərc edilən günü qəzetimizdə bir cinayət xəbəri də buraxılmışdı. Bundan başqa, qəzetimiz yaxşı satılırsın deyə, o günü bir pornoqrafik xarici romandan təfriqə də vermişdi. Qəzetdə bu üç yazı, yəni nazirin bəyanatı, cinayət haqqında xəbər, bir də o pornoqrafik roman bir yazı içində bir-birinə qarışmışdı. Sanki birisi bunları bilə-bilə belə etmişdi. Mən o gündən bəri saxladığım həmin qəzetdəki o yazını aşağıda eynən verirəm:

"Möhtərəm daxili işlər nazirinin qəzetimiz üçün xüsusi bəyanatı!

Ziril Şakir adı ilə məşhur olan tanınmış cinayətkarlardan möhtərəm cənab daxili işlər naziri tədqiqat aparmaq üçün dünən ekspreslə şəhərimizə təşrif gətirmişdir. Dünən baş verən bu fəci cinayətdən sonra Pendikdə qatardan yerə düşən daxili işlər nazirimiz qəzetimiz üçün lütfən məxsusi bir bəyanat verərək əzcümlə demişdir: "Aşnam yoğun Mələhətin başqaları ilə də əlaqədə olduğunu mənə söylədilər. Çoxdan bəri idi ki, onu izləyirdim. Ölkəmizin hər yerində tam bir asayiş hökm sürməkdədir. Qorxunc cinayəti, keçirdiyi bir böhran nəticəsində işlədiyi məlum olan möhtərəm daxili işlər nazirimiz, polis kadrosu qüvvələrinin xüsusilə kəfi olmadığını, öldürdüyü qadınla altı aydan bəri əlaqədə olub hadisə gecəsi qəfildən evə gəlirkən qapının ardından Janetin iniltisini duymuş. Açar deşiyin-

dən baxırkən cır-cılpaq olan Janetin “Frank, əziz Frank, sən mənim rastlaşdığım ilk kişisən”, – deyə şəhəvlə inildədiyini gözləriylə görmüş. Birdən-birə aqlını itirərək, müxbirimizin bu sualı qarşısında “Vətəndaşlarımdan polisə kömək etmələrini xahiş edirəm” demişdir. Qəzetimizdə bu məsələni xüsusilə aydınlaşdırınız ki, hərəkətlərindən şübhələndiyim Mələhəti üç aydan bəri təqib etməkdə idim. Dünən gecə içdikdən sonra evə gəldiyim zaman apardığım təftişdə bəzi polislərin saqqal buraxdıqlarını və uzun bığ saxladıqlarını gördüm. Təhlükəsizlik təşkilatına bundan sonra belə polislərin bığlarını qırxdırmaları haqda sərəncam verilməsindən dəhşətə gələn Moris, nişanlısı Janeti əmisi Frankın qolları arasında görəndə ürpəşdi. Frankın qıllı döşü üstündə qıvrılan Janetə: “Polislərimizin həyat şəraitini düzəltmək üçün düşünürük” demişdir. Müxbirimizin polislərin qiyafələri haqqında bir sualına da: “Qızın alt paltarları yerdə idi. Frank Janeti itələyərək, polislərin həmişə üzlərini qırxdırmağı, bu qiyafətin yaraşmadığını, daha modern bir qiyafət düşünəcəkdir” demişdir. Çünki cinayətdən sonra qatil qaçmaq istəmişsə də, möhtərəm daxili işlər nazirimiz: “Masanın üstündəki çörək bıçağını qapdım, ondan sonrasını daha yadıma sala bilmirəm” demişdir”.

Qəzetimizin bu qarmaqarışlıq düşmüş yazıya görə bağladıldığını heç kəs bilmir. Çünki qəzeti, əlaqədar təşkilatlardan başqa heç kəs, hətta onun sahibi də oxumazdı. Onlar elə güman edirdilər ki, qəzetin nəşri, baş məqalədə hökumət çox ciddi tənqid edildiyi üçün qadağan edilmişdir.

APONA SƏRGİSİ

Apona şəhərində təşkil olunan beynəlxalq sərgi indiye qədərki-lərin hamısından üstün olacaqdı. Təbliğat üçün bundan yaxşı fürsət ola bilməzdi. Sərgidə iştirak etmək istəyən bütün ticarət təşkilatla-rına ən gec iki ay içərisində cavab vermələri haqda məktublar gön-dərilmişdi.

Məktubu alanlar dəvətə qarşı təşəkkür edib, sərgidə iştirak edə-cəklərini bildirdilər. Yalnız bir yerdən “hə!” və ya “yox!” cavab, gəlmədi. Cavab göndərməyən ölkə ilə sərgini təşkil edən ölkənin ticarət təşkilatları arasında danışıq başladı.

Təşkilat heyəti cavab verməyən ölkənin ticarət nazirinə:

– Apona sərgisində iştirak etsəydiniz, – dedi, – ölkənizin təbliği işinə çox faydası olardı.

Ticarət naziri:

– Apona? Sərgi? – deyə soruşdu. – Aponada sərgi təşkil ediləcək?

Təşkilat heyətinin başçısı iki ildən bəri bütün ölkələrin bu sərgidə iştirak üçün hazırlaşdığını, bütün agentliklərin qəzet və radio vasitəsilə çoxdan bəri Apona sərgisi haqda xəbərlər verdiyini söylədi.

Ticarət naziri dərhal müstəşarını¹ çağırırdı:

– Apona sərgisi haqda mənə nə üçün heç bir şey deməmişsiniz? Gələn məktubu nə üçün mənə göstərməmişsiniz?

Müstəşar, Avropa qitəsində Apona adlı bir şəhər olduğunu xatır-ladısa da, orada bir sərgi təşkil ediləcəyindən və onda iştirak etmək üçün dəvətnamə göndərilməsindən xəbəri olmadığını söylədi.

Ticarət naziri özündən çıxdı. Məktubun tapılması üçün ciddi əmr verdi. Nazirliyin şöbələri bir-birinə dəydi. Aralıq o qədər qarışdı ki, bu həngamə zamanı Misirə pambıq, Kanadaya buğda, İsveçrəyə saat ixracı üçün təkliflər edildi. İngiltərədən fındıq, İrandan atom bombası, Həbəşistandan reaktiv təyyarələr alınması üçün təşəbbüslər irəli sürüldü.

İtmiş məktub isə heç cür tapılmır, üstəlik, bu axtarış zamanı əldə olan məktublar da itirdi. Nəhayət, bu haqda Aponadakı ticarət

¹ Məsləhətçi

attaşeliyinə sorğu göndərildi. Attaşeliyin Aponada sərgi açılacağı haqda heç bir məlumatı yox idisə də, onda iştirak etmək üçün bir şey öyrənərsə, dərhal xəbər gətirəcəyini bildirdi. Uzun axtarışlardan sonra nazirlik dəftərxanasındakı qeyd dəftərlərində Apona ticarət attaşeliyindən on ay əvvəl rəsmi bir məktub alınması haqda qeyd kəşf edildi. Elə bu vaxt attaşelikdən də on ay əvvəl dəvətnamə göndərilməsinin günü və nömrəsi bildirildi. Artıq ipin ucu tapılmışdı. İndi məktubun haraya və kimə göndərildiyini, harada ilişib qaldığını, kim tərəfindən hansı səbətə atıldığını öyrənmək lazım idi. Bu iş nazirliyin ən zirəng və bacarıqlı məmurlarına tapşırıldı.

Dəftərxanadakı qeyd dəftərlərində aparılan tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, Apona sərgisi haqda alınmış məktub xarici ticarət idarəsinə göndərilmişdir. Bu çox mühüm bir kəşf kimi qiymətləndirildi və onu tapanın vəzifəsi iki dərəcə yüksəldildi.

Xarici ticarət idarəsinin müdürindən həmin sərgi məsələsi barədə soruşulanda o:

– Aponanı deyirsiniz? – deyə soruşdu və gözləri keçmiş xatirələr ardınca süzüldü, sonra o xatirələr içərisindən bir şey çıxartmaq istəyirmiş kimi saçlarını qarışdırdı və:

– Həəə! – dedi. – Bəəəli... elə bir məktubu xatırlayıram.

Uzun bir axtarış nəticə vermədi. Məktubun özü yox, qeydi tapıldı. O üçüncü şöbəyə göndərilmişdi.

Üçüncü şöbə müdürü:

– Hımm... görək ki, belə bir şey vardı, – cavabını verdi. – İkinci şöbəyə aid olduğu üçün onlara göndərdik.

İkinci şöbənin müdürü başını əlləri arasına alıb dərindən düşündükdən sonra Arximed qanununu ikinci dəfə kəşf etmiş kimi:

– Evrika! – deyə bağırdı. – Apona demirsinizmi? Özüdür ki var. Bu saat qeyd dəftərinə baxaq.

Qeydə görə ticarət attaşeliyindən gələn məktub müstəşara verilmişdi. Cənab müstəşar da dumanlar ardından bir şey görməyə çalışmış kimi gözlərini üfüqə dikdi.

– Apona... Apona... Apona!.. – deyə beş dəqiqəyə qədər fikirləşdi. Sonra: – İndi xatırladım, – deyə bağırdı. – Siz buna Apona sərgisi haqda məktub deyirsiniz? Bəndəniz: “Aponadan gələn məktubu çox təcildir”, – deyə elə o vaxt sizə...

Nazir müstəşarın sözünü kəsdi:

– Həəə! – dedi. – Canım, siz ona Apona sərgisi haqda məlumat adı verirsiniz? İndi xatırladım...

Nazir stolunun gözlərini, şkafları qarışdırdı.

– Buralarda yoxdursa, yəqin ki, cibimdədir.

Sonra ciblərini axtardı, tapa bilmədi. Müstəşara müraciət edərək:

– O gün mənim əynimdə hansı kostyum vardı? – deyə soruşdu.

Müstəşarın tavana tərəf çevrilmiş alnı qırışdı. Barmaqlarını şaqqıldatdı. Xeyli fikirləşdikdən sonra:

– İndi olduğu kimi gözümün qabağına gəldi, – dedi. – Bəyəfəndi, əyninizdə öt rəngli bir idman pencəyi, açıq rəngli bir şalvar vardı. Bəli, bəli... Əyninizdə şalvar olması yaxşı yadımdadır. Hətta açıq-qəhvəyi bir tufli də geymişdiniz... Gözümün qabağına lap yaxşı gəldi, bəyəfəndi, qəhvəyi corabınız da neylon idi. O gün yaman şıq geyinmişdiniz, bəyəfəndi...

Nazir dərhal evinə telefon etdi:

– Öt rəngli nə qədər idman pencəyim varsa, onların ciblərini axtarın. Orada mühüm bir sənəd olmalıdır.

Az sonra telefonda cavab verdilər. Nazirin üzünün rəngi dəyişdi.

– Lənətə gələsən!.. – dedi. – Kostyumun ləkələrini təmizləməyə veriblər...

Kostyum dərhal paltar təmizləyəndən götürüldü. Cibləri axtarıldı. Oh, çox şükür ki, pencəyin ciblərindən dörd sənəd çıxdı. Onun birinin başına “Apona ticarət ataşeliyi” yazılmışdı. Ancaq ləkə təmizləyən, pencəyi quru buxar sistemi ilə o qədər diqqətlə təmizləmişdi ki, məktubdakı başqa yazılar da paltarın ləkəsi ilə birlikdə yox olmuşdu.

Dəvətnamənin təmiz kağız halına girmiş vərəqlərində nələr yazıldığı oxunmurdusa da, nə olur olsun sərgidə iştirak edəcəyimiz barədə ataşeliyə məlumat verildi. Gələn cavabda məktuba çox gec cavab verildiyi üçün bütün yerlərin tutulduğu və heç bir boş yer qalmadığı haqda yazılırdı.

Ölkəmizi tanıtmaq üçün nə olur olsun yaxşı təbliğat vasitəsi olan bu sərgidə iştirak etmək lazımdı. Dərhal siyasi vasitələr işə salındı. İki millət arasındakı tarixi dostluq və qardaşlıq kimi qüvvətli torpə-dalar işə düşdü və nəticədə Apona sərgisində yer alındı. Amma bu yer həm kənar bucaqda, həm də çox kiçik idi. Sərgidə iştirak edən səkkiz millətin pavilyonu da kiçik idisə də, heç olmasa, yerləri yaxşı idi.

Teleqraf, telefon, şifrə, tarix və təbliğat üçün əvvəlcə bir dostluq, qardaşlıq, məktub, xahiş, sonra pul, kirə və sair kimi min bir vasitənin köməyi ilə sərgidə zorla geniş bir yer alındı.

Biz pavilyon yeri almaqla məşğul olduğumuz vaxtda başqa millətlərin pavilyonları tikilmiş, bərbəzəyi vurulmağa başlanmışdı.

Belə işlərdən və ümumiyyətlə, bütün işlərdən başı çıxdıqlarını deyən adamlardan bir heyət seçildi. Onun sədri, partiya hakimiyyəti ələ almamışdan qabaq, müxalifət zamanı böyük xidmətlər göstərmiş birisi idi. Əlli yaşı tamam olandan sonra göz qapaqlarının altı şişən arvadını gözəlləşdirmək üçün tibbi əməliyyat aparmaq istəyirdi. Belə həyatı bir əməliyyat üçün onun sərgi komissiyasına sədr olması yaxşı fürsət idi. Heyətin sədr müavini əsas müxalifət partiyasının idarə heyətinə seçilmədiyi üçün prinsip üzündən o, partiyadan çıxıb hakimiyyət başındakı partiya daxil olan təcrübəli, yetmiş yaşlı bir vətən övladı idi.

Üzvlərdən biri də, müxalif partiya lideri bir mitinqdə çıxış edərkən, elektrik cərəyanını azaltdırıb, natiqin gur səsinə mikrofonda milçək vızıltısına döndərməsinə səbəb olan çox çalışqan bir adam idi. Çoxdan bəri təltif edilməyi arzu edən bu adam, indi sərgi işində iştirak etməklə mətləbinə çatmaq istəyirdi. Üzvlərdən biri yenice evlənmişdi və sərgi işini bal ayı ilə bir yerdə keçirmək niyyətində idi. Beşinci üzv isə üç ildən bəri məzuniyyətə çıxmaq üçün çalışırdı. Heyət tərkibinə daxil edilməklə, o da bu arzusuna çatacaqdı. Altıncı üzv əslində heç bir şeyə yarayan adam deyildi. Avaranın birisi və məşhur bir siyasətçinin qumar yoldaşı olduğu üçün işləməyə vaxt tapa bilmirdi. Odur ki, onun burada olması ilə sərgiyə getməsində heç bir fərq olmayacaqdı. Yeddinci üzv də sözü rədd edilməyəcək birisinin kürəkəni idi.

Qısaı, bu heyətə nəhaq yerə yaxşı düşünülmədən, incə ələnib yoğrulmadan heç kəs seçilib təyin edilməmişdi. Hər birinin orada üzv olmasına bir lüzum vardı. Amma bunlarla birlikdə, bunların sırasında belə işlərdən başı çıxan bir nəfərin də olması lazım idi. Ona görə də oraya bir mütəxəssis də daxil edilmişdi.

Heyət sərgiyə getdiyi zaman orada bütün pavilyonlar hazırlanmış, eksponatlar da gəlməyə başlamışdı. Sergi heyətində yalnız bir mütəxəssis qalmış, o birilər öz işləri ilə məşğul olmaq üçün dağılışmışdılar. Mütəxəssis pavilyon üçün çox tez zamanda bir layihə

hazırlanmasını nazirlikdən tələb etdi. Bundan ötrü dərhal bir müsabiqə elan edildi. Birinciliyi qazanan layihəyə on min, ikinciye beş min, üçüncüyə isə iki min lirə mükafat verildi.

Lakin nazir bu layihələrin heç birini bəyənmədi. Özü papiros qutusunun arxasına üç dəqiqə içərisində bir layihə cızdı. İndi bu layihə əsasında pavilyon hazırlayacaq memar və ustalar lazımdı. Pavilyonu hazırlayacaq adamlar Aponaya getdikləri vaxt o biri pavilyonların hamısı hazırlanmış, eksponatlar vitrinlərdə düzülmüşdü. Sərginin açılmasına on gün qalmışdı.

İndi bir yandan bizim pavilyon tikilir, o biri yandan da Apona sərgisi üçün bir komissiya yaradılmışdı. Komissiya ilk yığıncağında Apona sərgisində nələrin göstəriləcəyini qərara almalı idi. Ticarət palatasından olan bir komissiya üzvü oraya göndəriləcək malları saydı:

– Fındıq, tütün, əncir, üzüm, pambıq, çuğundur və palıd qozası...

Sənaye palatasından olan üzv buna etiraz etdi:

– Bu saydıqlarınız miladdan əvvəl də bu torpaqlarda yetişdirilirdi. Biz, oraya əsil sənaye məhsullarımızı göndərməliyik.

– Düzdür, düzdür...

– Nə göndərək?

– Kibrit... duz...

– Rازیyiq...

– Konserv, rahatülhülqum, monpası...

– Sonra?

– Parça... corab...

– Çox gözəl!..

– Şüşə... kağız...

Komissiyanın tarixçi olan bir üzvü etiraz etdi:

– Bütün bu saydıqlarınızı biz başqa ölkələrdən alırıq. Sərgidə bunları göstərsək, həmin ölkələrin adamları: “İndi ki, bu şeyləri özünüz hazırlayırsınız, bəs nə deyib onları bizdən alırsınız” deməzlər?

Tarixçi haqlı idi. O:

– Biz özümüzü, – dedi, – tarixi əsərlərimizlə tanıda bilərik.

– Düzdür...

– Oraya sazanda dəstəsi göndərək. Qoy pavilyonumuzun qapısı ağzında aramsız çalsınlar.

– Daha nə göndərək?

– Sultan Mahmudun¹ mirvarili abasını göndərək. Qoy dünyada necə aba olduğunu görsünlər. Yavuzun² qılıncını, Səlimin³ sarığını...

– Bugünkü sənətimizi göstərməyəkmə?

– Bu da mümkündür. Bir simli çalğı dəstəsi, tanınmış iki oxuyan...

Üç rəqqasə...

Beləliklə, Apona sərgisinə göndəriləcək eksponatlar müəyyən edildi.

Apona sərgisi açıldı. Yalnız bir pavilyon hələ hazır deyildi. Onun ətrafına taxta hasar çəkilmiş və oraya vurulmuş parça üstündə pavilyonun çox yaxın günlərdə açılacağı yazılmışdı. Sərgi heyətimizdən ortada yalnız bir adam qalmışdı. O biri üzvlərdən kimisi müalicəyə, kimisi bal ayı səyahətinə getmiş, kimisi də gəzməyə çıxmışdı.

Sərgi açılandan on gün sonra eksponatlarımız da gəlib çıxdı. Qutular açıldı. Qutunun birindən çıxan əncirləri qurd basmışdı. Fındıqlar çürük idi. Apona sərgisindəki nümayəndə ilə ticarət nazirliyi arasında teleqramlar işə düşdü.

“Ticarət nazirliyinə.

Apona sərgisinə göndərilən əncirlərin qurdlu, üzümlərin turşumuş, fındıqların çürümüş olduğu bildirilir”.

“Apona sərgisi, ticarət nümayəndəsinə

Başqa ölkələrə göndərməli ikən həmin çürümüş maddələrin bir səhv üzündən sərgiyə göndərildiyi aşkar edilmişdir. Sərgidə nümayiş etdirilmək üçün Təkel⁴ malları yola salınmışdır”.

“Ticarət nazirliyinə.

Sərginin bağlanması on beş gün qalmışdır.

Təkel malı deyərək göndərilən likör və şərab şüşələrinin yolda sındığını, yalnız bir likör və bir şərab şüşəsinin salamat qaldığını bildirir, pavilyonu açıb-açmamaq haqda yüksək əmrlərinizi gözləməkdə olduğumuzu hüzzurunuzla ərz edirik”.

“Ticarət nümayəndəliyinə.

Yola saldıığımız tarixi əsərlər, Soltan Muradın qılıncı, Soltan Süleymanın kəməri və milli qiyafətlərimizdən ibarət paltar kolleksiyasını alır-almaz, pavilyonun dərhal, bir an içərisində açılmasını rica edirəm”.

^{1,2,3} Sultan Mahmud, Yavuz, Səlim – XV-XVI əsrlərdə Türkiyə sultanları

⁴ Türkiyədə bir sıra mühüm mallar istehsalını öz əlində birləşdirən dövlət inhisar idarəsi

Sərginin bağlandığı gün pavilyonun açılış təntənəsi oldu. Sərgidə ən böyük ziyafət bu pavilyonun açılışında verildi. Sərginin davam etdiyi iki ay müddətində bu pavilyonun nə üçün açılması ilə maraqlanan camaat oranı doldurmuşdu. Hələ qapı ağzında ikən tamaşaçıları “La kukaraçça” valının səsi qarşılayırdı. Sərgiyə göndəriləcək zurnaçı və sazanda dəstəsi gəlib çıxmadığı üçün nümayəndə öz zövqünə uyğun olaraq əldə edə bildiyi valları çaldırırdı. Axı, “Mavi Dunay” valsı və “La kukaraçça” onun toy gecəsində çalındığı üçün ondan ötrü qiymətli xatirələr idi.

Altı metr yüksəkliyi və on üç metr uzunluğu olan bir divarda ölkədəki fındıq istehsalına aid rəqəmlər, cədvəllər, fındığın xeyri haqqında “*fındıq ye, fındıq kimi ol!*” sözləri asılmışdı. Bütün bu rəqəmlərin, diaqramların və sözlərin altında bir ovuc fındıq vardı. Nümayəndə göndərilmiş fındıqdan ancaq bu qədər çürüməmişini seçə bilmişdi.

Tütün və siqaret isə gəlməmişdi. Bir salon başdan-ayağa ölkədə tütün və siqaret artımını göstərən cədvəllər və rəsmlərlə dolu idi. Sözlərin, boyaların, rənglərin və işıqların arasında ancaq bir qutu “Birinci” markalı siqaret qoyulmuşdu. Nümayəndə buraya gəlirkən özü ilə gətirdiyi həmin siqareti eksponat olaraq göstərməli olmuşdu.

Başqa böyük salonda bir şüşə şərabla bir şüşə likör vardı. Tamaşaçıların diqqətini cəlb edən başqa salon idi. Burada şüşə vitrinlər altında bir aba, bir sarıq, bir çəpkən və bir qılınc vardı.

Pavilyonun açıldığı günün axşamı sərgi bağlanmışdı.

Tarixi şeylər qayıdıb gələndən sonra qiyamətlər qopdu. Soltan Mahmudun abası yolunmuş qaza dönmüş, üstündəki bütün incilər oğurlanmışdı. Tarixi qılıncın qəbzəsindəki qiymətli daş-qaşlar və sarıqın astar hissələri yoxa çıxmışdır.

Qəzetlər yaman hay-küy qaldırdılar. Muxalifət, hər zaman olduğu kimi, indi də birəni dəvə etdi.

Onlar:

– Tariximizi oğurladılar, – deyə yaman hay-küy saldılar. – İndi biz nə edəcəyik?

Yaxşı oldu ki, nazir qəzetlərə: “Yox olan şeylər almaz, brilyant və inci olmayıb, dəyərsiz muncuqlardır”, – deyə bir məlumat verdi və küy-kələk də bununla kəsildi.

ADAMI ZORLA DƏLİ EDƏRLƏR

Gözlüklü adam:

– Arxadaşlar, – dedi, – bu elə işdir ki, dərhal qərara gəlmək olmaz. Yaxşıca düşüüb-daşınmaq lazımdır.

Orada olanların ən cavanı:

– Bəli, – deyə gözlüklü adamın sözünə qüvvət verdi. – Biz çox yaxşı fikirləşməliyik. Elə olmasın ki, öz əlimizlə öz başımıza əngəl açaq.

Çilçilsifət birisi:

– Əvvəla, – dedi, – gəlin, bunu birdəfəlik həll edək, görək biz indikindən razıyıq mı?

Hamı birdən bağırdı:

– Razi deyilik!!!

Çilçilsifət yenə soruşdu:

– Nə üçün razi deyilik?

Gözlüklü:

– Qardaşım, axı o dəlidir, – dedi.

O biriləri də:

– Bəli, bəli, dəlidir. Lap zırramasındandır, – deyə təkrar etdilər.

Çilçilsifət:

– Məsələ də elə burasındadır. Biz yeni seçkilərdə daha dəlini seçməməliyik.

Kök bir kişi:

– Bundan əvvəlki də dəli idi, – dedi.

– Ondan əvvəlki də...

– Ondan qabaqkı da dəliydi.

– Mən biləni bu vəzifədə işləyən adamların hamısı dəlilər olub.

Gənc adam:

– Elə isə, bu dəfə aqlımızı başımıza yığaq, – dedi, – bir ağıllısını tapıb seçək.

Gözlüklü adam:

– Biz bunları dəli bilib seçmirdik ki, – deyə cavab verdi. – Ən ağıllısını, təvazökarını seçirik. Ən ağıllısı kimi tanıdığımız adam sonra dəli çıxır.

Tez-tez öskürən, zəif, arıq bir qoca:

– Allah, Allah... – dedi, – bu necə sirdir bilmirəm, bu vəzifəyə hər kim gəlsə, əlüstü aqlını itirir...

Kök kişi:

– Bu vəzifəyə gələnler yox, – deyər etiraz etdi, – bu vəzifəyə gətirdiklərimiz...

Gənc:

– Vəzifənin nə günahı var? – deyər cavab verdi. – Mən əminəm ki, bunlar hamısı bu vəzifəyə gəlməmişdən əvvəl də ağıllı deyil-lərmiş. O vaxtı onlar dəlilik etməyə fürsət tapmışlarmış. Biz onları şəhərin ağası edəndən sonra fürsətdən istifadə edib dəliliyə başlayırlar.

Arıq qoca dedi:

– İstər əvvəllər, istərsə də sonralar seçilənlərin hamısını dəli görmüşəm. İndiyə qədər bir ağıllısına rast gəlməmişəm.

Çilçilsifət dedi:

– Canım, nə deyirsinizsə deyın, bu adamla təxminən otuz ildir ki, dost olmuşam. Vallah, biz bunu bələdiyyə rəisi etməmişdən əvvəl o ağıllı-başlı adam idi.

– Ola bilər. Dəlilərin hamısı anadangəlmə dəli olmur ki... Deməli, onlar dəlilik etmək üçün bələdiyyə rəisi seçilmələrini gözləyirlərmiş.

Gözlüklü:

– Boşlayın bu söhbəti, – dedi. – Olan olmuş, keçən keçmiş. Deyin görək, bu dəfə kimi bələdiyyə rəisi edəcəyik?

Hərə bir ad çəkdi. Lakin bütün adları çəkilən namizədlər etirazla qarşılandı. Yeni seçiləcək bələdiyyə rəisi dəli olmamalı, eyni zamanda seçildikdən sonra dəlilik etməməliydi.

Yüzdən çox ad sadaladılar, ancaq heç birini bəyənmədilər. Birdən gözlüklü qışqırdı:

– Tapmışam! Gör necə ağılıma gəldi. Rasim bəy haqqında nə deyər bilərsiniz?

– Allaha and olsun ki, namuslu adamdır...

– Həm namusludur, həm tərbiyəlidir, həm də təvazökar...

– Özgə malında gözü yoxdur. Özü də çox xeyirxah adamdır.

– Alim adamdır. Gözü tox, sözündə durandır...

– Çalışqandır, təcrübəlidir...

Onlar Rasim bəyi tərifləməkdən doymurdular.

Kök adam:

– Mən biləni, Rasim bəy bələdiyyə rəisi olmağa razılıq verməz, – dedi.

Ariq qoca:

– Bəli, mən onu lap uşaqlığından tanıyıram, – dedi. – Heç cür inana bilmərəm ki, bələdiyyə rəisi olmağa razılıq verə.

Çilçilsifət də:

– Əlbəttə, razı olmaz, – deyə onun sözünü təsdiq etdi. – Rasim bəy belə işlərə burnunu soxmaq istəməz.

Gənc oğlan da:

– Heç qəbul etməz! – dedi.

Gözlüklü bağırdı:

– Yaxşı, onda bəs nə edək? Mən də bilərəm ki, qəbul etməz. İşə yarayan bir adamı zorla tapmışıq, o da bu vəzifədən boyun qaçıracaq...

Bu adamların adını verdikləri namizədin seçkilərdə məğlub olması imkan xaricində idi. Xalq onlara böyük etimad bəsləyirdi. Bu adamlar kimi istəyirdilərsə, xalq da onu bələdiyyə rəisi seçirdi.

Onlar qalxıb Rasim bəyin evinə getdilər. Vəziyyəti ona danışdılar. Dedilər ki, indiyə qədər kimi bələdiyyə rəisi seçiblərsə, heç biri etimadlarını doğrultmayıb.

Rasim bəy onlara:

– Mənimlə nə düşmənçiliyiniz var? – deyə soruşdu. – Yoxsa, məni də dəli etmək fikrindəsiniz?

– Əstəğfərullah, əstəğfərullah! Sən ki ağıllı adamsan. Səndən çox xahiş edirik: razı ol!

– Mümkün deyil, razı ola bilmərəm.

– Rasim bəy, bu vətən qarşısında sənə borcundur.

– Xalqa xidmət etməlisən.

– Camaat gözünü sənə dikib...

Rasim bəy cavab verdi:

– Yaxşı, xahişinizi bir şərtlə qəbul edirəm.

Hamı birdən dedi:

– Söylə, əmr et!.. Bütün şərtlərini indidən qəbul edirik.

– Mənim şərtim budur: qulaq asın, açıqcasına deyim. Sonradan deməyin ki, bunları sizə deməmişəm. Yaltaqlığı sevmirəm... Ziyafət-miyafət mənə lazım deyil. Heç vaxt məni tərifləyib şişirtməməli, göylərə qaldırmamalısınız. Mənim şənime nitq-filan deyilməməlidir...

Necədir? Edə bilərsinizmi? Mən də insanam. Məni başdan çıxarmaq lazım deyil. Qəbul edirsinizmi?

Oturanların hamısı birdən bağırdı:

- Qəbul edirik!..
- Heç belə namuslu adam görmüsən?
- Ağıllı insan bax, bu cür olar!..
- Rasim bəy, çox sağ ol!

* * *

Rasim bəy seçkilərdə qalib gəlib, bələdiyyə rəisi seçildi. Elə həmin səhər də evinə əllidən artıq təbrik teleqramı gəldi. Birini açıb oxudu:

“Çox möhtərəm və ölkəmizin ən dəyərli, ən görkəmli oğlu, çox hörmətli cənab Rasim bəy...”

Rasim bəy o biri teleqramları oxumadı.

– Allah, məni bunlardan qoru! – deyərək dua etməyə başladı.

Az sonra qapı döyüldü. Gözlüklü adam əlində böyük bir gül dəstəsi içəri girdi. O, ikiqat olub yeni bələdiyyə rəisini təbrik etdi.

Rasim bəy qaşqabağını salladı:

– Bunlar nəyə lazımdır?!

Az keçmədi ki, əsasına söykənə-söykənə yeriyan arıq qoca qapını açıb içəri daxil oldu. Onun da əlində böyük bir gül dəstəsi vardı. O əyilib Rasim bəyin əlini öpdü. Rasim bəy daha da acıqlandı və sərt, soyuq bir səslə:

– Nahaq yerə zəhmət çəkirsiniz! – dedi.

Sonra cavan oğlan, çilsifət, kök adam bir-bir içəri girməyə başladılar və Rasim bəyi hörmətlə təbrik edib getdilər.

Rasim bəy əllərini göyə qaldırıb:

– Ey mənim Allahım, məni bunların şərindən qoru! – dedi.

* * *

“Şərəfinizə ziyafət təşkil edilib” – Rasim bəyə xəbər gətirdilər.

Rasim bəy “Ziyafətə gedim, getməyim?” fikirləşərkən, qapının ağzında bir maşın dayandı.

Ziyafət keçirilən salon şah sarayı kimi bəzədilmişdi. Qırx nəfərlik süfrə açılmış, oraya cürbəcür çiçəklər, gümüş şamdanlar qoyulmuşdu. Gözlüklü adam əlində qədəh ayağa qalxıb təbrik nitqi söylədi və sonra Rasim bəyi salondakılara göstərə-göstərə:

– Ey böyük zəka!.. Ey misilsiz adam!.. Ey xariqüladə insan!.. – dedi. – Sənin yaradıcı zəkan sayəsində şəhərimiz qısa bir zamanda...

Üzü qıpqırmızı olmuş Rasim bəy süfrədən qalxdı və hirsli-hirsli evinə qayıtdı.

– Bu onlara yaxşı dərs oldu! – deyə o fikirləşdi.

Ertəsi günü işə getmək üçün evdən çıxdı. Bir də nə görse yaxşıdır, küçədə bir şənlik var ki, gəl görsən. Küçədə, onun evinin qapısından bələdiyyə idarəsinə qədər xalılar döşənib. Təbil və zurna səsi aləmi başına götürüb. Hər yer dəfnə budaqları ilə bəzənib. Məktəb uşaqları küçə boyu düzülüb...

Rasim bəy küçədə görünən kimi hər tərəfdən alqış qopdu:

– Urra!!!

Gənc oğlan şəhər orkestrinin təbilçisinə:

– Nə qədər gücün çatır, təbili döyəclə! – dedi.

Sonra ucadan uşaqlara:

– Bərkdən bağırın! – əmrini verdi.

Alqış səsləri daha da ucaldı:

– Urraaa!!!

Yeni bələdiyyə rəisinin ayağı altında qurbanlar kəsilirdi. Bələdiyyə idarəsinin qabağında, dəfnə yarpaqları ilə bəzədilmiş alaqa düzəldilmişdi. Alaqağının üstündə “Yaşasın yeni bələdiyyə rəisimiz!” sözləri yazılmışdı. Kök adam xitabət kürsüsünə çıxaraq nitqə başladı:

– Çalışqanlıq, təmizliyi, təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə bütün şəhər camaatının qəlbini fəth edən yeni bələdiyyə rəisimiz...

Hiddətdən qıpqırmızı olan Rasim bəy irəli sıçrayıb natiqin əlinədən kağızı aldı və tikə-tikə etdi. Sonra onun üstünə qışqırdı:

– Belə şeylər mənə lazım deyil!

Çilçilsifət ucadan:

– Vətəndaşlar, belə təvazökarlığı kimdə görmüsünüz? – dedi.

– Yaşasın yeni bələdiyyə rəisimiz!

– Urra!!!

Şiddətli bir alqış qopdu. Yeni bələdiyyə rəisi, güclü yağışdan qaçan adamlar kimi, alqışlardan yaxasını qurtarıb, özünü bələdiyyə idarəsinin binasına saldı.

Bələdiyyə idarəsinin salonu təbrikə gələnlərlə dolu idi. Onların arasında əllərini sinəsində çarpazlayıb duran gənc soruşdu:

– Bir əmriniz varmı?

Ariq qoca:

– İndiyə qədər heç kəs bu vəzifəyə sizin qədər yaraşmamışdır, – dedi.

Yeni bələdiyyə rəisi:

– Vallah, billah, istefa verəcəyəm, – deyə bağırdı. – Çölə çıxın.

İçəridəkilər təzim edə-edə:

– Baş üstə!

– Əmr edin!

– Sizin sözünüz bizim üçün qanundur! – deyə dalı-dalı otaqdan çıxmağa başladılar.

Rasim bəy sarsılmış halda ah çəkdi.

Çilçilsifət:

– Bəyəfəndi, buyurub, istirahət edin!

Gözlüklü adam:

– Əlbəttə, məsləhət sizindir... – dedi. – Ancaq rica edirəm, ilk gündən özünüzü çox yormayın.

Rasim bəy:

– Rədd olun!.. – deyə bağırdı.

İşləmək mümkün deyildi. O, bələdiyyə idarəsinin binasından küçəyə çıxdı.

Cavan oğlan onu görən kimi:

– Çəkilin!.. Bələdiyyə rəisi gəlir! Yol verin!.. – deyə camaata əmr etdi.

Rasim bəy evinə gəlib qapı-pəncərəni bağladı. O gün daha çölə çıxmadı. Şəhərişi günü həmin şəhərdə çıxan iki qəzeti gətirdi. Qəzetlərin hər ikisində böyük portreti vardı. Qəzetin birində “Həm-şəhərlilərin iftixarı olan böyük zəka”, o birində “Dünyanın ən çalış-qan bələdiyyə rəisi” başlıqlı məqalə dərc edilmişdi. Qəzetlər onun haqqında təriflərlə dolu idi.

Axşam Rasim bəyin qapısı ağzında bir maşın dayandı:

– Bu gün şəhərimizə rəqqasə qızlar gəliblər. Evinizəmi gəlsinlər, yoxsa zati-aliniz kazinoya təşrif gətirəcək.

Rasim bəy dedi:

– Mən kazinoya gələrəm!

* * *

Kazinoda cavan oğlan nitqə başladı:

– Eyni havanı tənəffüs etməklə bəxtiyar olduğumuz möhtərəm bələdiyyə rəisimiz...

O, yarım saat danışdı. Bu dəfə Rasim bəy onu nə üçünsə susdurmadı. Ondan sonra gözlüklü adam başladı:

– Nə qədər xoşbəxtik ki, belə ləyaqətli bir bələdiyyə rəisinin... Rasim bəy gülümsəyirdi...

* * *

Aradan bir ilə qədər keçdi...

Gözlüklü, cavan oğlan, kök adam və anıq qoca yenə də baş-baş vermişdilər.

– Dostlar, biz onu yola gətirə bilməyəcəyik.

– Qardaş, dəli ilə bacarmaq olmur...

– Bu hamısından azğın çıxdı. Bu bələdiyyə rəisi olmadı, başımıza bəla oldu...

– Çox lovğadır. Elə bil ki, alçaq dağları bu yaradıb...

– Guya ondan başqa dünyada adam yoxdur...

– Nə qədər də təkəbbürlüdür...

– Dəlilərin hamısı belə olur!..

– Yaxşı, bəs nə edəcəyik? Yeni seçkilərə qədər onun dəliliyinə necə dözməliyik?..

– Yox, əzizim, hansı əsasa görə seçkilərə qədər onu saxlama-lıyıq? Onun yeri dəlixanadır. Doğulduğu evi lap muzeyə çevirib. Deyirlər, meydanda özünə heykəl qoydurmaq istəyir...

– Dünən birinin üzünə tüpürüb!..

– Keçən gecə içki məclisində masanın üstünə çıxıb ciftətelli havasını oynayıb...

– Yaxşı, bu ipəyatmazla nə edək?..

– Bunun ancaq bir çarəsi var: həkimə göstərib dəli olması haq-qında arayış almaq. Sonra da dəlixanaya göndərmək lazımdır...

Gözlüklü:

- Gəlin onda vaxt itirməyə, – dedi. – Sonra birinin üstünə atılar, əlindən bir xata çıxar...
- Bəli, bəli, düz deyirsən...
- Gəlin, sabah səhər tezdən onun əl-qolunu bağladıb, dəlixanaya göndərək. Ondan sonra yeni seçkilərə başlayırıq...
- Yaxşı, bəs kimi bələdiyyə rəisi seçəcəyik?
- Amanın günüdür, dostlar, ehtiyatlı olaq. Barı bu dəfə sağlam, ağılı başında bir adamı seçək...
- Doğrudur!.. Vallahi, bu dəlilərdən lap bezmişik!..

SİZİN ÖLKƏDƏ EŞŞƏK YOXDURMU?

Dişi ağrıyır kimi, bir əli üzündə başını sağa-sola yellədə-yellədə içəri girdi. Bir yandan əlini yanağına vurur, bir yandan da:

– Tüff, rüsvayi-cahan olduq... – deyə deyiniirdi.

O, əslində çox nəcib bir adamdır. Qapıdan girər-girməz, salam vermədən belə deyilməsinə çox təəccüb etdim.

– Xoş gəldiniz, – dedim. – Buyurun, rica edirəm, öyləşin.

– Rəzil olduq, rəzil...

– Necəsiniz?..

– Necə ola bilərəm?.. Biabır olduq... Biabır...

Yəqin başına bir fəlakət gəlmişdi. Bəlkə də ailəsinə bir bəd-bəxtlik üz vermişdi...

– Yerin dibinə girdik, məhv olduq...

– Axı nə üçün? Nə olmuşdur?

– Daha nə olacaq?! Bir qotur eşşəyi kişiye iki min beş yüz lirəyə satdılar...

Üzünə diqqətlə baxdım: yoxsa, dəli olmuşdu? Qorxumu gizlətmək istəmədim. Arvadı çağırmaq üçün bəhanə edərək:

– Qəhvə içərsinizmi? – dedim.

– Qəhvə-zad yeri deyil. Rüsvay olduq... Bir nalsız qart eşşək iki min beş yüz lirəyə verilər?

– Heç eşşək satmadığımı üçün bu qiymətin artıq-əskik olduğunu deyə bilmərəm.

– Canım, mən də eşşək çodarı deyiləm. Amma bir eşşəyin iki min beş yüzə getmədiyini bilirəm.

– Deyəsən əsəbləriniz pozulub?

– Pozular da... Mənim əsəbim pozulmasın kiminki pozulsun?

Siz eşşəyin bu qədər baha satıldığını görmüsünüzmü?

– İyirmi ildən çox olar ki, heç eşşək görməmişəm.

– Mən sizə eşşəyi görüb-görmədiyinizi yox, onun belə məbləğə satıldığını deyirəm.

– Vallahi, nə deyim... Ləyaqətli eşşək bəlkə o qiymətə gedə...

– Canım eşşək – eşşəkdir. Nə ləyaqətbazlıqdır. O, durub nitq söyləməyəcək ki? Üstəlik, həm qotur, həm də qart... Elə baha

qiymətə satdılar. Həm də işin ən pis cəhəti odur ki, bunda mənim də iştirakım var.

– Nə deyirsən?

– Bəli. Elə mən sənə bunu demək üçün gəlmişəm. Sən yəqin bilirsen ki, Amerikanın dəvəti üzrə mən İstanbul universitetindən birilliyə oraya ezam edilmiş və xanımı da özümə aparmışdım.

– Onu bilirəm.

– Amerikada bir professorla dost oldum. Mənə çox kömək etdi. Çox yaxşılığı keçdi. Qayıdıb gələndən sonra onunla məktublaşdım. O, Türkiyəni sevən, türklərə dost olan bir adamdır. Məktublarının birində antik xalı mütəxəssisi olan bir dostunun öz əsəri üçün tədqiqat aparmaq məqsədilə Türkiyəyə gələcəyini yazıb, ona kömək edib-etməyəcəyini soruşurdu.

Mən də, tətillə vaxtında buraya gələrsə, məmnuniyyətlə ona yoldaşlıq edəcəyimi yazdım. Hindistan və İranda tədqiqat aparandan sonra o, iyul ayında gəlib çıxdı. O, düşdüyü oteldən mənə telefon etdi, mən də onun yanına getdim. O, əslən almaniyalı olan amerikan idi. Deyəsən, yəhudi idi.

Bura gəlməmişdən əvvəl gəzdiyi yerlərdən dörd böyük çamadan dolusu xalı, heybə və kilim gətirmişdi. O, çamadanlarını açıb buradakı şeyləri mənə göstərdi. O bu şeyləri tapmasından çox məmnun halda bunların ölçülməz dərəcədə qiymətli olduğunu söylədi. Bu şeylərin arasında üç qarış eni, beş-on qarış uzunluq olan köhnə xalı parçasını göstərərək, onun azı otuz min dollar qiyməti olduğunu, bir iranlı kəndlidən cəmi bir dollara satın aldığını və bu zaman həmin kəndlilin pulu alırken xeyli təəccüb etdiyini dedi.

Mən, bu xalı parçasının nədən bu qədər baha olduğunu soruşdum. “Çünki, – dedi, – bunun hər kvadrat santimetrində səksən ilmək var. Bu, bir şah əsəridir”. O, böyük ehtirasla bu məsələ haqqında danışır və dünyada bir kvadrat santimetrə yüz ilmək olan xalının mövcud olması, dünyanın hansı muzeyində isə asılması haqda da deyirdi...

Sonra mənə bir keçe göstərdi. “Bunu, – dedi, – əlli sentə aldım. Bunun isə azı beş min dollar qiyməti var”. Mən ondan belə bahalı şeyləri nə yolla bu qədər ucuz ala bildiyini soruşdum.

– Qırx ildir ki, bu sahədə çalışıram, – dedi. – Bizim də özümüze görə üsulumuz var.

O sonra mənə bu üsullar haqqında məlumat verdi. Ağzım açıla qaldı. Xalçaçılıq sənəti, dünyanın ən yüksək sənətiymiş. O, xalça

haqqında iki albom, üç kitab nəşr etdirib. Dünyada olan bir neçə qiymətli xalça kolleksiyasının birinə də onun özü sahibmiş.

Biz sonra onunla Anadolunu gəzməyə çıxdıq. Vilayətləri, qəzaları gəzirdik. O, məscidlərdə qiymətli hesab etdiyi xalıların rəngli fotolarını çəkir, qeydlər edirdi. Bir neçə adamdan köhnə heybə, xalı, keçə və kilim də satın aldı. Dediynə görə, burada aldıkları başqa Şərqlərdə aldığımız şeylərin hamısından qiymətli imiş.

Arxeoloji qazıntılar aparılan bir yerə də gəldik. Amerika və alman arxeoloqları bir-birindən beş-on kilometr aralı düşərgələr qurmuş, qazıntı işləri aparırdılar. Onlar yerin altını üstünə çevirmiş, dağları, təpələri həllac pambığı halına salmışdılar.

Bir qəsəbə genişliyi olan bu qazıntı ərazisində eramızdan on əsr əvvəldən başlamış, bu günə qədər bir neçə mədəniyyət yaranıbmiş və torpağın altında üst-üstə qalıbmış. Onlar yerin altında bir neçə şəhər kəşf etmiş, orada saraylar, qəbirlər tapmışdılar.

Tarix və arxeologiya ilə maraqlanan çoxlu xarici turist maşını da burada qaynaşırdı. Hər iki-üç kilometrə beş-on turistə rast gəlmək olurdu.

Ətrafdakı kəndlərin sakinləri buraya toplaşır, yer altından tapdıqları saxsı parçalarını bu turistlərə satır, turistlər bu şeyləri qapışdırırdılar. Kəndli uşaqları da yol boyuna düzülərək qazıntı yerindən tapdıqları halqaları, yazılı daşları, qab-qacaq qırıqlarını “van dalır, tuu dalır”¹ bağıra-bağıra turistlərin dalınca qaçırdılar.

Buralara qədər gəlib çıxdığım üçün: “Mən də yadigar bir şey alım”, – dedim. On yaşı ancaq olan bir qızın əlində bir vaza qulpu, yanındakı oğlanın əlində isə adam başına oxşayan mavi rəngli kiçik bir daş vardı. Bu, yəqin, üzük daşı idi.

– Bunlar neçəyədir, bala? – deyər soruşdum.

Qız vazanın qulpu üçün qırx lirə, oğlan isə daş üçün on beş lirə istədi. Bu şeylərin həmin məbləğə dəyib-dəymədiyini bilmədiyimə baxmayaraq:

– Bahadır, – dedim.

Onlar böyük adamlar kimi bu şeylərin heç də baha olmadığını, atalarının bu şeyləri beş metr dərinlikdə tapdığını dedilər.

Bu şeyləri almaq istəyirdim ki, amerikalı mütəxəssis onların heç bir tarixi və arxeoloji dəyəri olmadığını, Şərqlərdə kənd-

¹ İngiliscə “bir dollar, iki dollar” deməkdir.

lilərin Avropa və Amerikadan gələn turistləri aldadıb belə şeyləri satdıqlarını söylədi. Onun dediyinə görə, bu hiyləgər kəndlilər məşhur arxeoloqları belə aldatmağı bacarırlar. Hətta bir dəfə ölü bir it leşinin tüklərini qırxaraq, onu bir hökmdarın mumiyası adı ilə amerikalı turistə sata bilmişlər.

Biz kirələdiyimiz “Cip” maşınında gedirdik. Hava çox bürkü idi. Yol kənarında üç qovaq ağacı altındakı quyunu görəndə maşını saxladıq. Kölgədə oturub nahar etmək istəyirdik. Orada bir kəndli uzanmışdı. Onun yaxınlığında isə bir eşşək otlayırdı.

Biz qoca ilə salamlaşdıq və onunla danışmağa başladıq. Mən onun dediklərini amerikalı üçün ingiliscəyə çevirdim.

– Buradakı kəndlərdə ən çox nə yetişir?

Kəndli:

– Heç bir şey, – deyə cavab verdi. – Əvvəllər burada əkin-biçinlə məşğul olardılar, taxıl yetişirdi. Amma bu qazıntılar başlayandan iyirmi ildir ki, hamı tənbelləşib, daha heç bir şey əkmirlər.

Amerikalı:

– Eynən başqa yerlərdə də belədir... – dedi.

– Bəs bu yerlərin adamları nə ilə dolanırlar? – deyə soruşdum.

– Yerin altından qab-qacaq qırığı, daş-maş çıxardıb bura doluşan əcnəbilərə satırlar.

Amerikalı:

– Eynən başqa yerlərdə olduğu kimi... – deyə təkrar etdi.

– Bizim bu yerlərin adamları yaman xarab olublar. Ölkənin bütün xəzinələrini su qiymətinə əcnəbilərə satdılar. Yerdən çıxan şeylər əsil dəyərinə satılsa idi, on belə Türkiyəni abad etmək olardı. Oğurlar bura doluşub. Torpaq altından çıxan qiymətli antik şeyləri oğurlayıb xarici ölkələrə aparırlar. Bu şeylərin bəzisini özləri qazıb çıxarırlar, bəzilərinə də kəndlilərdən alırlar.

Amerikalı yenə onun sözünü təsdiq etdi.

Kəndli sözüne davam edərək:

– Daha, – dedi, – torpağın altında çıxarmağa bir zəhrimar da qalmayıb. Əcnəbilər indi nə oğurlayırsa, onu hökumətdən oğurlayırlar.

Mən:

– Bəs kəndlilər indi nə ilə dolanırlar? – deyə soruşdum.

– Heç onu soruşma... Buralarda altı kənd var. Evlərinə getsən, çıl-çılpaq. Heç bir şey görə bilməzsən. Nə su qabı, nə səhəng, nə çanaq qalmışdır.

– Nə üçün belə?

– Ona görə ki, hər şeyi bu turistlərə satırlar. Evlərdə qiymətli bir şey qalmamışdır. Hər nə varsa, adını antik şey qoyub satırlar. Adamlar yamam korlanıb. Dünən, əl boyda bir uşaq mənim eşşəyimin boynundakı muncuqları oğurlayıb. O, bunları aparıb əvvəl torpağa basdıracaq, sonra da oradan çıxardıb “antik şeydir” deyə satacaq. Evlərdəki ərə getməli qızlar da birləşiblər. Əllərinə keçən hər daşı məhəmətlə ovur, onlara cürbəcür şəkillər verib satırlar. Onlar eşşək nalından medallar, köhnə pullar qayıрмаğı da bacarırlar.

Amerikalı yenə başqa ölkələrdə də belə etdiklərini təsdiq elədi. Mən qoca kəndlidən:

– Bəs sən nə ilə dolanırsan? – deyə soruşdum.

– Mən eşşək çodarıyam, – dedi.

O bunu deyib quyudan su çəkdi və eşşəyə verdi. Eşşək su içərkən, amerikalı birdən yerindən sıçrayıb eşşəyin yanına getdi. Mən isə kəndli ilə söhbətimi davam etdirdim.

– Eşşək alıb-satmaqla keçinə bilərsənmi?

– Şükür Allaha... Beş ildir bu işlə dolanıram.

– Məsələn, nə qədər qazanırsan?

– Bu alıb-satdığım eşşəkdən asılıdır.

– Bir eşşəyi nə qədər vaxta sata bilərsən?

– Bunu da bilmək olmaz. Bəzən üç ay, beş ay bir eşşək satılır, bəzən də görürsən bir gündə beş eşşək satmışsan...

Amerikalı yanıma qayıtdı. Çox həyəcanlı idi.

– Eşşəyin üstündə bir xalı parçası var, görmüsənmi?

O, ingiliscə danışdığı üçün kəndli onu başa düşmürdü. Mən baxdım. Eşşəyin dalında çox köhnə, palçıqlı bir çul vardı.

– Sən bu çirkli cındırı deyirsən?

– Sən nə danışırısan? Bu bir xariqə, bir şah əsəridir. Siz kəndli ilə söhbət edəndə mən xalını diqqətlə gözdən keçirdim. Onun rəngi də işi kimi çox qiymətli. Hər santimetrində düz yüz ilmək var. Dünyada buna bənzər bir şey görünməyib.

– Onu almaq istəyirsən?

– Əlbəttə! Amma kəndli onu alacağını bilməməlidir. Mən bunları yaxşı tanıyıram. Bir şeyini almaq istəsən, antik şey hesab edib üstünə dünyanın qiymətini qoyacaqlar. Nə qədər pul versən, gözləri doymaz. Ona görə elə edək ki, o əsil məqsədimizi başa düşməsin.

Kəndli bizə baxıb:

- Bu kafir nə qırıldadır? – deyə soruşdu.
- Heç, – dedim, – bu yerlərdən xoşu gəldiyini deyir.
- Burada xoşa gələn nə var ki? Çılpaq kirəcli təpələrdir.

Amerikalı mənə:

– Sizə antik şeyləri ucuz ala bildiyimi demişdim. İndi bax, yenə bu fəndimi işə salacağam.

– Necə edəcəksiniz?

– Xalının adını belə çəkməyəcək, eşşəyi alacağam. Kəndli, çox ehtimal ki, xalının qiymətini bilmədiyim üçün köhnə çulu da eşşəyin üstündə bizə verəcək. Siz indi ona mənim bu eşşəyi almaq istədiyimi söyləyin!

Mən kəndlidən:

- Sən bu eşşəyi satırsanmı? – deyə soruşdum.
- Hə... Satmaq istəyirəm...
- Onu neçəyə satmaq fikrindəsən?
- O baxır alıcısına!..
- Biz almaq istəsək...

O güldü:

– Mənimlə zarafat edirsiniz? Sizin kimi bir bəyin eşşək nəyinə lazımdır?

– Sən onun fikrini çəkmə... Biz onu almaq istəyirik. Neçəyə verirsən?

– Dedim ki, o baxır alıcısına... Sən alacaqsan, yoxsa bu kafir?

– O alacaq...

– O nə millətdəndir?

– Amerikalı...

– Hə... Özgə deyilmiş... Özümüzü sayılır. Canım, bu çox qart şeydir, de ki, bunu almaq ona əl verməz...

Məsələni amerikalıya dedim.

– Lap yaxşı, – dedi, – deməli, o eşşəyi ucuz verəcək.

Mən kəndliyə:

– Eşşək qart da olsa, razıdır, – dedim.

– Əşi, bizimçün ayıb olar. Sonra ölkəsinə gedib, türklər mənə aldatdı, – deyər.

Bunu da amerikalıya dedim.

– Türk kəndlisi çox saf, ən düzgün adamlardır, – dedi. – Başqa yerlərdə olsaydı, dərhal satmağa tələsərdilər. İndi ki o, bu qədər təmiz qəlbli adamdır, mən də eşşəyi baha qiymətə alacağam.

Kəndliyə:

– Amerikalı razıdır, – dedim.

– Yaxşı. Amma bu eşşək Amerikaya çatmamış yolda ölə bilər.

Hər yerini qotur basıb.

– Sənə nə, canım. O belə də olsa, almaq istəyir.

– Ay canım, bu qotur eşşək onun nəyinə lazımdır.

– Sənin nəyinə gerek?

– Maraqlanıram, – dedi. – Bircə bu amerikalı cənabdan soruş, məgər onun ölkəsində heç eşşək yoxdur?

Bunu amerikalıdan soruşdum.

– Ona deyir ki, var. Amma beləsi yoxdur.

– Deməli, belə... Amerikan eşşəyi onun xoşuna gəlmir, türk eşşəklərini daha çox xoşlayır.

– Eh, daha nə etmək olar. Babalı öz boynuna. Mən eşşəkdə olan bütün nöqsanları sadaladım. İndi bir qotur eşşək üçün daha bir əcnəbi qonağımızın xahişini yerə salmayaq. Sataq deyirəm.

– Neçəyə?

– Sizin üçün on min lirəyə verə bilərəm.

– Nə? Canım, dəli-zad olmamısan? Ən təmizqanlı ərəb atını iki-üç min lirəyə verirlər.

– Elə isə eşşək onun nəyinə lazımdır, elə bir ərəb atı alsın da...

Onun nə qədər istədiyini amerikalıya dedim.

– Mən onların xasiyyətini bilirəm, – dedi. – Budur, gördün? Eşşək üçün on min lirə istəyən, yaqın ki, çul üçün yüz min lirə istər. İndi mən bu eşşəyə on min lirə verərəm. Amma bunu eşidən kimi iyirmi min istəyəcək. Onu verməli olsan, əlli min istəyəcək. Ona görə də yaxşı sövdələşmək lazımdır...

Kəndliyə:

– Sən düzünü söylə, – dedim. – Bu eşşəyi neçəyə almısan?

– Dilimə yalan gəlməz. Özüm də dəstəmazlıyam, yalan deyə bilmərəm. Mən bu eşşəyi dərisindən çarılıq çıxartmaq üçün beş lirəyə aldım. Bu gün də olmasa, sabah öləcək. O, başqa işə də yaramaz.

– A kişi, insafın olsun. Beş lirəyə aldığın bu heyvanı bəs nə üçün on min lirəyə satmaq istəyirsən?

– Canım, biz onu satmaq fikrində deyilik. Siz özünüz almaq istəyirsiniz... Qart dedim, qotur dedim, sabaha çıxmaz dedim... Alıram deyir... Hə, az qala, yadımdan çıxmışdı. Bu, üstəlik, bir də topaldır. Dal ayağını çəkir...

– Zərəri yoxdur...

– Görürsənmi? Deməli, belə çıxır ki, bunun nə isə bir qiyməti, bir kəraməti var. Elə deyilsə, bu amerikalı kafirə nə düşüb ki, belə qotur, qart, topal erkək bir eşşəyi alsın. Elə deyilmi? On min! Heç cür aşağı olmaz.

Mən amerikalıya:

– Aşağı düşmür, – dedim. – On min verək?

– Nə edək? On min lirəni versək, o zaman iyirmi min lirə istəyəcək...

Qiymət üstündə düz iki saat sövdələşdik. Arada bir fikrimizdən əl çəkmiş kimi görünüb yola düşdük. Qoca bunu heç vecinə almadı. Qayıdıb yanına gəldik.

– Qayıdıb gələcəyinizi bilirdim.

– Nədən bilirdin?

– Bunu bilməyə nə var ki? Əlinizə belə ucuz bir eşşək düşüb. Onu əldən qaçırmayacaqdınız ki...

Sürücüyə maşını sürüb, irəlində, yol üstündə bizi gözləməsini tapşırıdım. Biz eşşəyi alandan sonra oraya gedəcək və eşşəyi orada qoyub yola düşəcəkdik.

Nə isə, əfəndim, xeyli çək-çevirdən sonra biz iki min beş yüz lirəyə razılaşdıq. Pulu ovcuna saydıq. Kəndli bundan sonra eşşəyin çulunu götürdü və noxtasını verdi əlimizə:

– Allah xeyir versin! – dedi. Sonra da əlavə etdi: – Bizim bu qotur qart eşşək havayı satıldı... Nə isə... Xeyir aparasınız...

Amerikalının gözləri bərəlmişdi. O, kəndlinin əlindəki çula baxırdı. İndi nə olacaqdı?

Amerikalı mənə:

– Qoy duyuq düşməsin, – dedi. – Eşşəyi çəkə-çəkə bir az gedək və məsələyə əhəmiyyət vermirmiş kimi qayıdıb, “eşşəyin belə üşüyər, çulu ver üstünə ataq” deyək.

Eşşəyin noxtasından tutub yola düşdük. Eşşək çox çətinliklə yeriyirdi. Amerikalı arxadan itələyir, mən noxtasını çəkirdim. Eşşək

getdikcə ayağını yerə daha çox dirəyir, biz taqətdən düşürdük. Çulu kəndlinin əlindən qopara bilsək, eşşəyi dərhal buraxıb sovuşacaqdıq.

Güc-bəla ilə iyirmi-otuz addım getmişdik ki, kəndli arxadan:

– Dayanın! – deyə bizi səslədi. – Eşşəyin zadı qalmışdır...

Biz çox sevindik. Güman etdik ki, bu saat çulu gətirəcək. O, yüyürə-yüyürə gəldi.

– Eşşəyin payasını yaddan çıxarmısınız. Amerikada onun başını nəyə bağlayacaqsınız? Heç payasız da eşşək saxlarılarmı? Nəsi olmağınız elə bundan bilindi.

Amerikalı:

– Fərsetdir, – dedi. – Çulu da istə. De, bu köhnə çulu da versin.

Mən kəndliyə:

– Eşşək zəif və xəstədir, – dedim, – üşüyəcək. Sən onun üstünə bir çul salmışdın. Onu da ver üstünə ataq.

– Yooox! Onu vermərəm. Siz məndən eşşəyi almısınız, çulu yox.

– Düzdür, eşşəyi almışıq. Amma o köhnə bir qəpiyə dəyməyən cındır parçasını da ver üstünə salaq.

– Köhnə olmağına köhnədir, pula da getməz. Amma vermərəm.

– Nə üçün?

– O, mənim atamdan yadigar qalmış bir çuldur. Dədə-babadan xətiyədir, verə bilmərəm, cənab!..

Bunu amerikalıya dedim.

– Soruş görək, bu çirkli cındır onun nəyinə yarayar?

Bunu da kəndliyə dedim.

– Nəyinə yarayar nə deməkdir? Başqa bir eşşək alıb, onun belini örtəcəyəm. Qismət olarsa, bir sizin kimisini tapıb, Allahın izniylə ona satacağam. Bu xalı parçası uğurludur. Gördünüz, payanı sizə havayı verdim. Heç pul istədim?

– A canım, bir neçə quruş da çul üçün verək? Eşşək yazıqdır, üstünə örtərik.

– Ay dedin ha! Sonra bu eşşəkləri necə satacağam. Beş ildir qart və qotur eşşəkləri alıb, bu çulun sayəsində satıram. Haydı, xoş gəldiniz... *Malın xeyrini görün!*

Amerikalının qanı daha da qaralar deyə, bu sözləri ona deməyib qoluna girdim. Kəndli bir neçə addım uzaqlaşdıqdan sonra:

– Eşşəyi buraxıb gedəcəyinizi bilirəm, – dedi. – Ona görə uzağa aparmayın. Yoxsa yorularam.

Eşşəyi elə oradaca buraxıb maşına tərəf getdik.
Amerikalı xalı mütəxəssisi:
– Başqa yerlərdə, bax, beləsi yox idi, – dedi. – Heç yerdə başıma
bu iş gəlməmişdi. Başqa işlər olmuşdu, amma beləsi olmamışdı.
Maşına mindik. Paya hələ də əlində idi.
Mən:
– Bunu nə edəcəksən? – deyə soruşdum.
– Bunu bu yerlərin xatirəsi olaraq, xalça kolleksiyama qoyacağam.
Qiymətli şey kimi. Zarafat deyil, bu, bizə iki min beş yüz lirəyə
oturdu. Çox ucuz aldım...
– Görürsənmi, bütün aləmdə biabır olduq, biabır...
O, başını qapazlaya-qapazlaya bu sözləri bir neçə dəfə təkrar
etdi...

ÖZ YERİNİ TAPANLAR

Sultan Mahmud dedilər ki:

– Əfəndimiz, bir nəfər özünü peyğəmbər elan edib.

Sultan dedi:

– Onu mənim yanıma gətirin.

Yalançı peyğəmbəri gətirdilər... Ayaqyalın, başıaçıq, aclıqdan ordu orduna keçmiş, üst-başı tökülmüş bir nəfər idi.

Sultan Mahmud dedi:

– Aparın onu qırx gün yağ-balla, fındıq-kışmışla, paxlava-fəsəli ilə bəsləyin!

Qırx gün sonra Sultan Mahmud həmin adamı yanına çağırıb soruşdu:

– Hə, yenə də peyğəmbərsən?

– Bəli...

– Çox yaxşı, peyğəmbərlərə vəhy gəlir. Sənə də vəhy gəlirmi?

– Bəli, gəlir. Cəbrayıl vasitəsilə gəlir...

– Vəhydə nə deyilir?

– Cəbrayıl vasitəsilə Allah mənə xəbər göndərir ki, sən öz yerini tapdın, oradan daha heç bir yerə tərpənmə!..

Diksindim. Mənə elə gəldi ki, nadinc məhəllə uşaqlarının topu pəncərəmin şüşəsini qırdı və yazı stolumun yanına düşdü. Birdən diksindim.

Yox, stolumun qabağına düşən top deyil, canlı adamdı. Otağımın qapısını gumbultu ilə açıb düşmüşdü. Saçları dağılmış, sifəti pötrmüş, qızarmış gözləri yuvasından oynamış, ağzı əzilmişdi.

Əvvəl tanımadım. Qorxmadığımı desəm, yalan söyləmiş olardım. Sonradan-sonraya tanış olduğumuzu xatırladım. Adını bilmirdim. Haradasa onu yoldaşlarımla yanında bir-iki dəfə görmüşdüm, bəlkə, az-maz söhbət etmişdim.

– Xoş gəlmişsiniz, buyurun, əfəndim! – deyə ona yer göstərdim.

Qorxudan səsim də başqalaşmışdı.

O, bir yumruğunu belinə vurmuşdu, o biri yumruğunu havada oynadaraq, sözləri elə bil ağzından atəş kimi püskürürdü.

– Bu iş belə getməyəcək. Bu qayda-qanunsuzluq çox sürməz. Biabırılıqdır!..

Onun nə demək istədiyini başa düşmədim, ancaq azca yumşaltmaq üçün dedim:

– Çox düz buyurursunuz. Xahiş edirəm, əyləşəsiniz!

Üzü qıpqırmızı idi, içərisinin atəşi yanaqlarına vurmuşdu.

Mən:

– Sərin bir şey içərsinizmi? – deyə soruşdum.

Sözlərini eşitmirmiş kimi:

– Yıxmalı, yıxmalı! – deyə bağırdı.

Mən ehtiyatla onun çiyinlərindən tutub, kresloya oturdum. Əlinə siqaret verib yandırdım. Pəncərəni açdım. Stəkana su töküb ona uzatdım.

– Susamamışam, – dedi.

– Eybi yoxdur, için, için! – dedim.

Qeyri-ixtiyari suyu içib dərindən nəfəs aldı. Ondan ötrü qəhvə də hazırladım. Bir az sakitləşmişdi.

O birdən:

– Mən müsbət və müvazinətli adamları xoşlayıram, – dedi.

– Nə kimi, bəyefəndi? – deyə soruşdum.

– Bir işə düzəldilərmə, öldürsən də yerlərindən tərpənməzlər. Müntəzəm bir həyat sürürlər. Günün hansı saatında, nə iş görəcəklərini, kimlərlə nə danışacaqlarını bilirlər. Onları cədvəllə işləyən nümunəvi trolleybuslarla müqayisə etmək olar. Günün hansı saatında ayaqyoluna gedəcəklərini bilir və bunu heç vaxt unutmurlar. Məsələn, onlar heç də bizim kimi gülcünc vəziyyətə düşmürlər... Yol gedərkən ayaqyolu axtarmaq üçün bizim kimi özlərini ora-bura vurmurlar. Onların başları, mədələri çox yaxşı işləyir, iş yerlərindən ya təqaüdə çıxdıqda, ya da öldükdə ayrılırlar...

Bu üsyankar adam, elə bil, mənim həyatımı danışır. O, belə bir həyatı sevdiyini bildirirdisə də, ancaq hiss edilirdi ki, belə həyat sürənləri heç də xoşlamır.

– Mən sakit və intizamlı həyatı xoşlayıram, – dedi. – Ancaq buna nail ola bilmirəm.

– İnşallah olarsınız, – dedim.

Sağ əliylə çallaşmış saçlarından yapışdı:

– Olar deyirsən? Bəs nə zaman? – deyə bağırdı. – Bu yaşımdan sonramı? Məsələn, siz mənə deyə bilərsiniz ki, xırda pullarınızı harada saxlayırsınız?

– Xırda pullarımı? Şalvarımın sağ cibində...

– Bəs iri pullarınızı?

– Pencəyimin sol qoltuq cibində, portmanatda...

– Bəs yaylığınızı?

– Mənim iki yaylığım olur; biri şalvarımın sol cibində, o biri isə pencəyimin sağ cibində...

– Darağınız?

– Şalvarımın arxa cibində.

– Gördünüzmü, şeylərinizin harada olduğunu bilirsiniz. Mən isə bilmirəm...

– Nə üçün bilmirsiniz?

– Yoxdur, ona görə də bilmirəm... Arada əlimə pul keçsə də, hansı cibimə gəldi, qoyuram. İnsanın öz pulunu, yaylığını, darağını, qələmini, dəftərini müəyyən yerdə daşması üçün bu şeyləri daşımağa alışması lazımdır.

Onun səsi yenə birdən ucaldı:

– Bəyim, məndə pul haradan olur?.. İki gündür ağzıma bir tikə çörək almamışam. Ayaqqabılarımı görürsünüzmü? Pencəsi timsah ağzı kimi açılmışdır. Bəli, bəli, biz uçuruma doğru gedirik. İşsizlik, bahalıq bizi ağzına alıb. Məllət qırılır. Əxlaq pozulub. Fahişəlik artıb. Qumar xəstəlik kimi yayılıb. Xəstələr dərman tapmırlar. Xəstəxanalar dolub. Yoxsulluq...

Susdu, dirşəyini stola dayayaraq üzümə yaxınlaşdı:

– İnqilab lazımdır, inqilab!.. – dedi. – Siz mənimlə razısınız mı?

Yerimdə donub qaldım... Özümü ələ almağa çalışdım.

– Sizə edə biləcəyim ən böyük yaxşılıq bu sözlərinizi eşitməmiş olmağımdır. Siz mənə heç bir şey demədiniz, bura gəlmədiniz, mən sizinlə danışmadım. Mən heç bir şey bilmirəm. Bu qədər!..

Onun kefi pozulmuşdu. Ayağa qalxdı.

– Bəs belə!.. Çox təəssüf! Mən sizi mötəbər bir adam sanırdım...

– Xahiş edirəm ki, mənimlə danışdığınızı, məni gördüyünüzü heç kimə deməyəsınız. Sizi ələ verən də deyiləm.

O, özgin və ümitsizcəsinə çıxıb getdi.

Qorxumdan evdə dayana bilmədim. Bir az gözlədim və küçəyə çıxdım. Saatımı da yarım saat geriye çəkərək, bir neçə yoldaşımın yanına getdim. Sözarası bir neçə dəfə saatıma baxıb ucadan vaxtı soruşdum. Bunları qorxumdan eləyirdim. Həmin adam mənimlə danışdığını bir yerdə ağzından qaçırırdısa: “Mənim yanımda olmamışdır. Mən həmin saatlarda filankəslərin yanında idim” – deyər onları şahid çəkə bilərdim.

Evə gəldim. Cibimdən min lirə pulum yox olmuşdu. Həmin adam huşumu başımdan elə çıxarmışdı ki, sürücüyə on lirə əvəzinə bütöv minlik vermişdim. Elə bil beynimə güllə çaxılmışdı, Mənim kimi az qazanan bir adam üçün min lirə böyük şey idi. Fikirdən bütün gecəni yata bilmədim.

Ertəsi gün işə gedərkən dünənki adama yolda rast gəldim. Yanında bir tanışım da vardı. Məni görməsin deyər, üzümü yana çevirdim. Lakin o məni gördü və mənə yaxınlaşdı.

– Kefiniz necədir, bəyəfəndi?

Çox soyuq bir tərzdə:

– Təşəkkür edirəm, – dedim.

– Hava da bu gün nə gözəldir, – dedi.

Əslində isə səhərdən bəri aramsız yağış yağırdı.

– Bu havanın nəyi yaxşıdır? – dedim. – Çox axmaq havadır...

O gülümsədi:

– Mən belə havanı çox sevirəm. Əsil kino havasıdır. Günortadan sonra kinoya gedəcəyəm... Sağlıqla qalın.

– Gülə-gülə.

O getdi, lakin yanımdakı adam gedənin dalınca baxaraq, dedi:

– Bu adamlar çox qəribədirlər. Cibində pulu olanda adam pis havaya da gözəl hava deyir.

– O gedən bəyin pulu varmı?

– Yoxuydu. Ancaq dünəndən bəri vardır. Dünən axşam Bəyoğluda bir yoldaşı ilə gedərkən evlərin birindən ikisinin də başına şey düşür. Bunun başına dolu portmanat, yoldaşının başına isə çiçək dibçəyi. Yaralını xəstəxanaya aparırlar, bu adam da ara qarışıqda portmanatı götürüb ortadan çıxır...

* * *

Bir həftə sonra avtobusda bir cibgir pencəyimin cibini kəsərək bir aylıq maaşımı və uzun illərdən bəri artırma bildiyim üç min lirəmi qoyduğum portmanatımı apardı.

Bu hadisədən bir gün sonra gəmidə gedirdim. Yenə həmin adam gəlib yanımda oturdu... Baxdım... Üst-başı təptəzə idi...

– Deyəsən, qanınız qaradır? – dedi.

– Yox, elə bir şey olmayıb... – dedim.

Üzü gülürdü:

– Ölkənin iqtisadi vəziyyətini necə görürsünüz? – dedi.

– Doğrudur, belə şeylərdən başım çıxmır, – dedim, – ancaq o qədər də yaxşı deyil...

Onun üzü birdən ciddi bir ifadə aldı:

– Yox!.. Allaha şükür, indi daha əvvəlki kimi deyil. Gündəngünə də yaxşılaşır. İşləmək istəyən üçün iş vardır... Təki, insan tənbel olmasın.

Gəmidən düşərkən sənişinlərdən biri onun arxasınca baxıb yanındakı yoldaşına belə deyirdi:

– Bu adamı görürsünüzmü, qardaşım. Keçən gün ona şəxsi bir avtomobil toxunur. Yıxılıb, burnu qanayır. Avtomobilin sahibi çox varlı imiş. İstəmir ki, qəzetlər bu hadisəni öz səhifələrində yazsınlar və əzilən adam məhkəməyə şikayət etsin. Bunun üçün cibindən üç min lirə çıxarıb ona verir.

Doğru deyiblər, belə gəldimi bir-birinin üstündən gəlir. On lirə əvəzinə, sürücüyə min lirə verdikdən, oğru portmanatını çarpışdırdıqdan bir neçə gün sonra bir əclaf qohumum məni səkkiz min lirə zərərə saldı. Mən, qardaşım oğlunu deyirəm.

O yanıma gəlib:

– Əmican, bir maşın alaq, taksi kimi işlədək. Dünyanın pulunu qazanırıq, – dedi.

Sən demə, səkkiz min lirə peşin və üstəlik veksəl verib köhnə, ancaq yaxşı bir maşın almaq olarmış. Əlimdən çıxmış pulları qaytarmaq eşqi ilə mən də bu sözlərə inandım. Uzun illər ərzində topladığım səkkiz min lirəni bankdan alıb, qardaşım oğluna verdim. Maşın alındı. Bundan əlavə mən iyirmi min lirəlik borc veksellərini də imza-

ladım. Bundan sonra qardaşım oğlu da, maşın da yox oldu. Səkkiz min lirə havaya getdiyi kimi, iyirmi min lirə də borca düşdüm.

Dünya gözümde deyildi.

Belə günlərin birində yenə həmin adamla dolmuşda¹ yan-yanə düşdük. Kəfi kök idi. Gülümseyirdi. Arada dedi:

– İstədiyən zaman taksi də tapa bilmirsən. Buna görə də dolmuşa minmək məcburiyyətində qaldım... – dedi.

O, yaman gəvəzəlik edirdi.

– Məmləkətin vəziyyətini necə görürsünüz?

– Vallah, bilmirəm. Deyəsən, o qədər də yaxşı deyil.

– Yooox... Şükür eləməliyik. Çox şükür, məmləkətdə pul çox, gəlir də öz yerində. İş tapmaq da asandır... Bundan artıq bir şey arzulamaq nankorluq olardı...

O maşından düşdü.

Sürücünün yanında oturmuş bir sərnəşin dedi:

– Gördünüz mü, o hərfi, nə dedi? Məmləkətdə pul çoxmuş. Mən onu tanıyıram. Fırıldağcının biridir. Bu yaxınacan acından köpük qusurdu. Yolda qəzet kağızına sərilmiş bir dəstə pul tapandan sonra belə optimist olmuşdur. Pul insanın kəfini kökəldir, belə dilləndirir.

Son vaxtlarda başımıza gələn bəlalər hələ az imiş ki, evimizə də oğru gəldi. Arvadımın biləziklərini, üzüklərini, çəkide yüngül, qiymətdə bahalı nə vardısı hamısını çalıb apardı.

Oğrunun tapılıb-tapılmamasını öyrənmək üçün hər axşam polis idarəsinə gedirdim. Bir axşam yenə polis idarəsinə gedərkən o adamı gördüm. Mən öz hayımda idim, o isə öz kefində.

O:

– Əfəndim, – dedi. – Bir para adamlar güzəranın çətinliyindən şikayət edirlər. Ancaq günah kimdədir? Özlərində... Çünki qeyri-müntəzəm, laübalı həyat sürürlər. İnsan gerek proqramla yaşasın... Siz buna nə deyirsiniz?

– Bəzən proqramı həyata keçirmək olmur.

– Elə deməyin... Bu dövlət əleyhinə təbliğat kimi səslənir.

Belə söhbət edə-ədə o da mənimlə polis idarəsinə getdi. Orada ayrıldı. Polis nəfərlərindən biri onu tanıyırmış. Dalınca dedi:

– Adamların bəxti necə də gətirir. Keçən həftə cıdırda bir at üçün on üç lirə mərc çəkdi və iyirmi yeddi min beş yüz lirə uddu.

¹ Türkiyə şəhərlərində marşrut taksilərinə verilən ad

Biz oğrunu axtararkən atadanqalma evimiz də od tutub yandı. Yanğın qonşumuzdakı evdən başladı və dörd ev bir-birinin dalınca yandı. Bunlardan birçə bizim ev sığorta edilməmişdi. Yanğından yalnız bir çiçək dibçeyini və bir də qəlyanı xilas edə bildik... Arvadım özünü itirdiyindən dibçeyi götürmüş, mən də qəlyanı küçəyə tullamışdım.

Müvəqqəti olaraq qohumlarımızdan birinin evinə sığındıq. Mən kirələmək üçün ev axtarırdım. Pəncərəsində elan asılmış bir evə girdim. Ev sahibi kim olsa yaxşıdır? Həmin adam!

Məni özünün yaşadığı mərtəbəyə apardı.

Hey danışdır:

– Allah işləyəne verir. Təki insan işləsin. Elə deyilmi, əfəndim! İnsan sidq ürəklə Allaha bağlanmalıdır. Məsələn, götürək məni...

Sonra o:

– Siyasi vəziyyəti necə görürsünüz? – deyə soruşdu.

– Siyasətdən başım az çıxır, – dedim. – Ancaq bir az qarışıq kimidir.

– Yooox... Ölkəmiz heç zaman bugünkü qədər rifaha qovuşmamışdır. Allaha çox şükür ki, bizdə tam intizamlı bir idarə var. Düzdür, bəzi pozğun adamlar orada-burada danışib, qarışıqlıq yaratmaq istəyirlər...

O, açıqdan-açığa məni məzəmmətleyirdi... Kirayə qiymətində razılaşmadıq. Qapıdan çıxarkən evin qapıçısına:

– Üç otaq altı yüz lirəyə çoxdur, – dedim.

Qapıçı:

– Bəyim, bunlarda insaf yoxdur, – dedi. – Alnının tər ilə qazanıb ki, insafı da olsun?... Lotereyadan yarım milyon lirə uddu və bu evi aldı.

* * *

Doğrudan da bəla, bəla üstündən gəlir. Dörd yüz lirəyə kirayə etdiyimiz üçotaqlı rütubətli bir zirzəmiyə köçdükdən bir neçə həftə sonra işlədiyim fabrik bağlandı. İşsiz qaldım. Sahibkar iflası uğradığı üçün təzminat da ala bilmədik.

Nə edəcəyimi düşünə-düşünə gedərkən, birdən qarşımda xüsusi bir maşın durdu. Maşından birisi səsləndi:

– Buyurun, minin, – dedi. – Sizi evinizə aparım.

Baxdım, o idi. Mindim. O, kökəlib piylənmiş, qarın salmışdı. Yerli-yersiz qəhqəhə çəkərək danışdı:

– İnsanla heyvanın fərqi nədir? Fərqi budur: heyvan qarnı acıyanda yeyər, insan isə elə deyil... İnsan nəyi nə zaman edəcəyini bilməlidir. Yeməyi də müəyyən zamanlarda olur. Lətifəsi sənə gəlməsin, bəziləri vardır ki, nə tapırsa, nə zaman tapırsa yeyir... Buna görə, aydın şeydir ki, mədəsi də, bağırsaqları da müntəzəm işləmir... Sonra yollarda qarnını tutub ayaqyolu axtarır. Bu insanlıqdır? Siz nə edirsiniz, necə yaşayırsınız?

– Sağ olun, yaxşıyam.

– Məmləkətin vəziyyətini necə görürsünüz?

– Yaxşı deyil...

Birdən çığırdı:

– Sən nə deyirsən... Deyəsən sən müxalifətçisən?.. Yooox... Güneşin üzünə palçıq yaxmaq olmaz. Bugünkü vəziyyətimiz heç tarixdə görünməmişdir. Bu fəvqəladə...

– İcazə verin, burada düşəcəyəm...

Düşdüm. Maşının dalınca baxa-baxa qalmışdım. Yoldaşlarımdan biri mənə yaxınlaşıb salam verdi və:

– Nə fikrə getmişən, onu tanımırsan, – deyə soruşdu.

– Kimi?

– Maşında gedəni... Hərifə dörd milyon lirə miras qalıb. Onun Misirdə bir əmisi varmış, heç özünün də xəbəri yoxmuş... Üzünü belə görməyibmiş. Əmisinin başqa adamı olmadığı üçün öləndə pulları buna qalıb.

* * *

Bütün ümidim on üç min lirə alacağım olan bir İstanbul tacirinə idi. Əlimdə onun qəbzi vardı. Arvadımın torpaq sahəsini bu tacirə satmışdıq. Torpaq pulundan bizə on üç min dirə borcu qalmışdı. Bu pulu alandan sonra bir iş görəcəkdim. Borcumu almaq vaxtı çatınca sənədi götürüb, tacirin yanına getdim. Orasını deyim ki, çox namuslu adamdı. Sənəd olmasa da, pulu verərdi. Ancaq pulu vermədi. Çünki iflas olmuşdu. Sənədin indi bir qəpik əhəmiyyəti yox idi. Torpaq sahəsi də başqa borcluların əlinə keçmişdi.

O gecə həyatımda ilk dəfə olaraq, meyhanaya getdim. O adamı meyhanada gördüm. Özü yanıma gəldi. Arağı da ona mən sifariş etdim.

– Qanınız nə üçünsə qaradır?.. – dedi.

– Nə etmək olar?! Ölkə bu qədər ağır vəziyyətdə... Bahalıq milləti lap boğazına yığıb. Əlbəttə, bu vəziyyət belə sürməz. Bunun axırı yoxdur, – dedim.

Ona dediyim sözlər yalnız bu oldu.

Bir az sonra yerindən qalxdı və meyhanadan çıxdı.

Onu tanıyan xidmətçi dedi:

– Keçmişdə buraya tez-tez gələrdi. Evləndəndən sonra isə çox seyrək gəlir.

– Evlənidir... Hərif milyonər bir qadını alıb, var-dövlət sahibi olub, pambıq tarlalarına yiyələnib.

Qapıdan çıxarkən iki nəfər qolumdan yapışdı. Məni polis idarəsinə gətirdilər. O adamı da burada gördüm. Məndən şikayətə gəlmişdi. Barmağını mənə tərəf uzadıb komissara dedi:

– Bəli, bu adamdır!

Onun evimə ilk dəfə gələrkən mənə söylədiyi, mənim də o zaman “Bunları eşitməmiş olum” dediyim sözləri meyhanada ona söylədiyimi iddia edərək şikayətlənirdi.

O, sözünə inanılmayan adama oxşamırdı. Mən də elə vəziyyətdə deyildim ki, sözümə inanalar. Ayaqqabımın pəncələri timsah ağzı kimi açılmışdı.

AÇILIŞ TƏNTƏNƏSİ

– Buyurun əfəndim, rica edirəm, buraya buyurun. Bizim qəzet-çilərə həmişə son dərəcədə zadımız vardır.

Başqa birisi:

– Təbrik edirəm, – dedi.

– Təşəkkür edirəm. Amma nəyi təbrik etdiyinizi bilmədim.

Bir başqası ona:

– Qazanınızı... – deyə cavab verdi.

– Həə!.. Bəli, bəli... Qazanı deyirsiniz... Qazansız keçinmək olmur, bəyəfəndi... Qazan çox mühüm...

– Bufetə buyurun... Vali bəy də təşrif gətirəcəkdir. Harada olsa gəlib çıxacaqdır...

Bir nəfər yanındakına müraciətlə:

– Zati-alinizi haradansa tanıyıram, – dedi. – Amma adınız yadımdan çıxıb.

– Üzünüz mənə də tanış gəlir. Gözümə yaman tanış gəlirsiniz. Birçə qoy yadıma salım. Hə, siz sallaqxana üçün yeni düzəlmiş qapının açılış təntənəsinə təşrif gətirmişdinizmi?

– Çox təəssüf ki, yox!.. Əfəndim, belə təntənələri eyni günə salırlar, adam çatışdıra bilmir. O gün şüşə fabrikində yeni bir bacanın tikilməsi təntənəsinə getmişdim.

– Hayıf, mən o təntənəyə gedə bilməmişdim. Deyirlər ki, süfrədə yaxşı çərkəz toyuğu da varmış. Əfəndim, adam hər yere çatdıra bilmir.

– Dayanın... dayanın... Sizi indi tanıdım. Siz Yaponiyadan alınan gəminin...

– Tapmışınız... Gəminin dəvətinə getmişdim. Mən də sizi xatırladım. O gün kremli tort yeməklə diqqətimi də cəlb etmişdiniz...

– Bəli, elədir ki var... Tortu çox xoşlayıram. Daha əvvəlki şeydəki qonaqlıqda bir qədər çox yediyimə görə çox sevdiyim ətə əl belə vura bilmədim.

Kənardan birisi:

– Bu gün burada qoyulan nə qazanıdır? – deyə soruşdu.

Bir başqası:

– Vallahi bilmirəm, – deyə cavab verdi. – Qazandır da... Hər halda paltar qaynadılan qazan deyil...

– Sizdən uzaq... Mədəm məni yaman incidir. Yediklərimi həzm edə bilmirəm.

– Mənim də vəziyyətim elədir, bəyəfəndi. Qəribədir ki, son zamanlarda hər kəs mədəsindən şikayət edir. Yoluxucu xəstəliyə çevrilib. Mən yanımda karbonat gəzdirirəm. İstəyirsiniz bir ovuc verim, udun.

– Çox təşəkkür edirəm. Bundan sonra mən də elə etməliyəm. Öööö... Hə, düzəldi.

– Xeyri oldu. Gəyirmək fayda verər.

– Öööö... Bir bax, hind toyuğunu nə yaxşı qızardılar... Buyurun...

– Təşəkkür edirəm. Mən qutabı daha çox sevirem.

Oradakılardan biri:

– Bu kök adam kimdir? – deyə soruşdu.

Onun yanındakı:

– Hansını deyirsən, o viski içəni? – deyə onun özündən soruşdu.

– Xeyr, o birini...

– O banan yeyəni deyirsən?

– Yox, o birini.

– Soyutma ət yeyəni?

– Onun dal tərəfində, əlini irəli uzadanı...

– Haaa!.. Tanımıram, birinci dəfədir ki, görürəm.

Süfrə başındakılardan biri mızıldayaraq:

– Bunlarda məqsəd təntənə-məntənə deyil, – dedi. – Bu qonaqlıqlar, filanlar bir bəhanədir...

– Elədir ki, var... Buna heç şübhə ola bilməz... Belə qonaqlıqlar olmasa, biz görüşə bilmərik. Əfəndim... keçmişlərdə, bəndəniz uşaq yaşda olanda, rəhmətlik atam əlimdən yapışib hər gün bir təkyəyə aparardı. Bazar ertəsi Üsküdərdəki Rüfət dərğahına, çərşənbə axşamı Qasımpaşadakı Nəqşibənd təkyəsinə, çərşənbələr Çürüklüdəki Qədiri təkyəsinə, cümə axşamları Mevlanaqaşındakı¹ mövləvixanaya... Beləliklə, Allahın hər günü bir təkyəyə gedərdik.

– Bəli, bəli... Biz də elə edərdik. Orada yemək yeyərdik. Yaman bol yemək verərdilər. Mis sinilər dolub-dolub boşalardı...

¹ Üsküdar, Qasımpaşa, Çürüklü, Mevlanaqaşı – İstanbulda şəhər hissələrinin adlarıdır.

- Məqsəd yemək deyildi. Sidqi məhəbbət...
- Əlbəttə... Bu ciyər qızartmasını *heç dadmadınız?*
- Mən dolmanı xoşlayıram... Pəh, pəh... nə yaxşı bişiriblər.
- Bəyəfəndi, bu gəldiyimiz yer nə fabrikidir?
- Vallahi, yaxşı bilmirəm. Amma, maşını-filanı nəzərə alınsa, deyəsən, maşınqayırma zavodudur.
- Maşallah, çox böyük zavoddur...
- Əfəndim, necə də olsa, mədəniyyətimiz irəliləyir... Məsləhət görürəm, bu balıqdan götürün, çox dadlıdır.
- O vaxta qədər həzm olunar, bəyəfəndi... Siz deyəsən yeni bir təntənə haqqında danışdınız. Mən də oraya çağrılıydım...
- Həə... Əlbəttə ki, buyurub gəlin...
- Əfəndim, adam hamısını çatışdırır bilmir. Bəzi açılış təntənəsini əldən qaçırmalı olursan.
- Çox təəssüf... Keçənlərdə qəzetlərdə "Amerika bizə atom qurğuları verəcək" – deyə yazmışdılar. Bu, yəqin yeni atom zavodumuz olacaq...
- Orada qazan-mazan deyə danışılar...
- Qazanmaq, bəyəfəndi, qazanmaq, işləyib qazanmaq lazımdır. Bir nəfər bu vaxt:
- Açılış lenti kəsilməyəcəkmi? – deyə soruşdu.
- Kim isə ona:
- Vali cənablarını gözləyirlər, – deyə cavab verdi.
- Bu fabrikin sahibi kimdir, bəyəfəndi?
- Fabrik deyəsən amerikalılarındır.
- Heç güman etmirəm. Amerikalılar adama belə qonaqlıq-monaqlıq verməzlər... Zavod hər halda bizimdir. Görəsən Təkel idarəsinindir, yoxsa su idarəsinin?..
- Ə, nə danışsın? Heç fabrikdə də su qayrılar?
- Görəsən nə fabrikidir?
- Qazan fabriki...
- Elə isə bura Təkelindir. Onda yəqin ara qazanları qayrılacaq... O adamı hər belə yığıncaqda görürəm...
- O yuxarı başdakılar kimdir?
- Dəvət olunmuş deputatlardır... Sabah şeydəki açılış təntənəsinə gələcəksinizmi?

– Əlbəttə... Getməsəm ayıbdır... Fikir verdinmi, badamlar çox boyatdır...

Yandan bir başqasının səsi gəldi:

– Ölkənin tərəqqisi, qardaşım, hər şeydən əvvəl, fabriklərlə əlaqədardır...

Yanındakı ona:

– Kaş ki hər gün bir fabrik işə salınaydı... Bircə dad, gör bu balığı nə gözəl bişiriblər...

– Siz bu balığı dünənki açılışda verilən qonaqlıqda yeyəydiniz! Bu balaca kimdir? Yəqin oğlunuzdur, Allah saxlasın...

– Sizinkini də...

– Oğlum, alma istəyirsən, yoxsa portağal?..

– Pirojna necə? Al bala...

– Sss... Bəyəfəndi gəldi.

– Kim?

– Tanımıram... Yəqin fabrikin sahibidir... Bəlkə nazirdir?

– Yəqin idarənin müdürüdür... şey... zad... Mən cənabınızı, gör nə vaxtdır tanıyıram. Hər belə təntənədə də görüşüb danışırıq. Soruşmaq ayıb olmasın, mən hələ cənabınızın nə işlə məşğul olduğunu indiyəcən bilmirəm...

– Mənmi?.. Şey... zad... Bəyəfəndi deyəsən açılış nitqinə başlayır...

– Möhtərəm vətəndaşlar... Bu gün... (çəngəl-bıçaq səsləri eşidilir). Bu gün elektrik stansiyasının dördüncü qazanının yerinə qoyulması münasibətiylə hamınızı təbrik edirəm. Biz bu qazanı Amerikadan heç bir kömək almadan, öz gücümüzlə qaldırıb yerinə qoyduq. Macarıstanın milli futbol komandasını 3:1 hesabı ilə məğlub edən əzmimiz, enerji və həyəcanımız burada da özünü göstərmişdir. Qazanın ocaq üstünə qoyulmasında iki amerikalı mühəndis, üç texnik və dörd ustadın başqa heç bir əcnəbinin bizə köməyi olmamış, və o yerinə öz qüvvəmizlə qoyulmuşdur. Ancaq, qazan yerinə qoyulduqdan sonra içindəki suyun heç cür qaynamadığı məlum olmuşdur. Səbəbi axtarırlarkən aşkar edilmişdir ki, ocaq qazandan altı metr kənardadır. Qazan ağır olduğundan onun altında yeni bir ocaq qurmağı mütəxəssislər lazım görmüşlər. Bu qazan Yaxın Şərqdə və Balkan ölkələrindəki qazanların hamısından böyükdür. Həm də misdən qayrılmış və qalaylanmışdır. Amma iki yerindən dəşikdir. Biz

Amerikadan heç bir kömək almadan kəpikə, pambıq və qara saq-qızla bu dəşikləri tıxaya bilmişik. Dəşiklərdən sızan su o qədər azalmışdır ki, o, qazanın altındakı ocağı daha söndürə bilməyəcək. Əgər Terkos¹ suyu kəsilməmiş olsaydı, bunu gözünüzün qabağında nümayiş etdirə bilərdik.

Bu qazan, qabaqçı Mustafa üsyanında Yeniçer² tərəfindən ələ keçirilmişdir. Onu oradan Qırxayaq Xəlil paşanın evinə aparmışlar və uzun zaman ondan aşura qazanı kimi istifadə etmişlər. Sonralar isə ondan birçarxlı gəminin qazanı kimi istifadə edilmişdir. Qazanın doqquz qulpu vardı. Biz ona bir qulp da yapışdırıb stansiya verdik... Bu qazanın...

Bir nəfər bu vaxt:

– Ay qardaş, bu qazan məsələsi çox uzandı. Mən getdim, – dedi.

Başqa birisi:

– Mən də, – dedi. – Sabahkı açılış təntənəsində görüşərik...

– Olar... Salamat qal...

– Xoş getdin...

– Bu qazan...

¹ İstanbulda içmək üçün istifadə edilən suyun çıxarıldığı yerin adı

² XIX əsrin əvvəllərinə qədər Türkiyədə pulla tutulmuş ordu hissələri

ÇAL, OYNA...

Ağzında tənəkədən rüpor tutmuş adam bazar meydanında bar-bar bağırırdı:

– Bu gün... İstanbuldan gələn... Məşhur, milli teatraa... Sahat döörddə... Çinar meydanında...

Diqqət, diqqət!.. Sahat döörddə, üç pərdəli komediya... Bundan sonra üç pərdəli dıramm faciəsi...

İki teatr ilə bir kəndirbaz dəstəsinin eyni vaxtda buraya gəlməsi az təsadüf edilən hadisə idi. Onun üçün rəqib teatrın carçısı, o biri teatrın carçısından daha üstün olmaq üçün, iki uzun dəyənəyin üstündə, təlxək qiyafətində meydanın o biri başında bağırırdı:

– Diqqət, diqqət!.. Məmləkətin... ən məşhur... böyüük millət teatri... On səkkiz artistdən ibarət böyük kollektiv... Ən böyük teatr cəmiyyəti... Xanəndə Aytən Şakir. Bundan əlavə, altı nəfərdən ibarət sazanda və caz dəstəsi... Türk və Avropa rəqsləri... Rəqqasə Rəhilə Cəlali... Ən məşhur kino ulduzumuz Ece Yakar xanım...

Kəndirbazlar da bu iki teatrdan dala qalmamaq üçün meydana iki carçı çıxartmışdılar:

– Diqqət, diqqət!.. Ölkənin ən məşhur kəndirbazla-rı-ı... İki kəndirbaz bir kəndirin üstündə... Bu gün kəndirbazlar kralı Əli Çolak kəndir üstündə qurban kəsəcək. Kəndir üstündə velosiped yarışları... Bundan başqa...

Ətraf yarmarkaya oxşayırdı. Çadırların qabağında trombon, büylü və təbildən ibarət orkestr “Çarliston” və “İzmir marşını” çalırdı.

Bu iki səyyar teatr və kəndirbazlar buraya çox pis vaxtda gəlmişdilər. Çünki həmin gün “Milli Cəmiyyət” partiyasının lideri də üç nəfər partiya üzvü ilə birlikdə hava dəyişmək adı altında buraya gəlmişdi.

Bütün bu carçılar, orkestrlər, cazlar – hamısı əbəs yerə səs salmışdılar. Nə teatrlar, nə də kəndirbazlar bir bilet sata bilməmişdilər. Meydan çox uzaq kəndlərdən gələnlərlə dolmuşdu. Lakin bu adamların heç birisi nə kəndirbazlara baxmağa, nə də teatra gedirdi. “Milli Cəmiyyət” partiyasının lideri çıxış edəcəyi bir zamanda teatra, kəndirbazların oyununa kimin həvəsi ola bilərdi.

Meydanda, çınarın altındakı qəhvəxanada belə danışqlar gedirdi:

– Ah, elə danışır, elə danışır ki... Bildir onun çıxışına qulaq asdım. Az qalmışdı gülməkdən ölüm...

– Bu tip hamısından bacarıqlıdır. O biri partiyalardan gələnlərin heç birisi camaatı bunun qədər güldürə bilmir.

– Bizim Daz İbrahimin qayını Mahmud bir məktub göndərüb. Yazıb ki, bunlar bizim qəsəbəyə də gəlmişdilər. Bizi o qədər güldürdülər ki, az qaldı, ürəyimiz partlasın. Yazıb ki, bütün arvadlar gülməkdən yerə sərildi. Xıdırın qayınanası gülməkdən altını islatdı. Yazıb ki, bizdən sonra sizin qəsəbəyə gələcəklər. Amanın günüdür, fürsəti əldən verməyin, hamınız gedib ona qulaq asın. Biz də kənddən işimizi-gücümüzü buraxıb gəlmişik...

– Hərif bircə danışsaydı baxardıq? Görsən, bu tamaşanın bileti neçəyədir?

– Mustafa əmi, tamaşa pulnandırımı?

– Yox əşşi, elə Allah yoluna, savaba güldürür!

– Yaxşı, camaatı bu qədər güldürməkdən ona nə xeyir var ki?

– A kişi, millətin könlü bir az açılsın, şənlik olsun deyə güldürür. Bir danışır ki, tövbələr olsun, bir ay qarnını tut, gül!..

“Milli Cəmiyyət” partiyasından havadəyişmə səyahətinə çıxanların heç biri ortalıqda görünmürdü. Yalnız meydan polisrlə dolmuşdu. Piyada polis, atlı polis, motosikletli polis, motorlu, zirehli, minmiş, mindirilmiş polisrlər... Dörd qonşu vilayətin polisi də buraya gəlmişdi.

Bir az sonra ağızdan-ağza keçən bir xəbər yayıldı:

– Çıxış meydanda olmayacaq...

– Əcəba, nə üçün?

– Qadağan ediblər.

– Nə üçün qadağan ediblər axı?..

– Yəqin ki, bu teatrçılar, işimizi kasad edər, – deyə hökumətə şikayət ediblər. Hökumət də madam ki, teatrçılar çadırdə tamaşa göstərir, bunlar da qapalı yerdə öz nömrələrini göstərsinlər, deyə qanun çıxardıb.

– Bəs harada olacaq?

– Deyirlər ki, kinoteatrda, Düzdaban İrzanın kinoteatrında...

Bir az sonra yeni bir xəbər yayıldı: Düzdaban Rza kinoteatrını verməyib. Deyib ki, mən hökumət işindən qorxuram. Deyib ki, nə

üçün başımı cəncələ salım, nəyimə gərəkdir axı... Gəlib elektrikimi xarab edərlər, bir iş çıxararlar. Bir sözle, deyib ki, vermirəm.

– İndi bəs harada olacaq?

– İndi də deyirlər ki, Kor Yusifin restoranında olacaq?

Restoranın qabağında iynə atsaydın, yerə düşməzdə.

Qapıda duran polislər partiya üzvlərini içəri buraxır, o partiyadan olmayanları isə buraxmırdılar.

Qapı ağzında durub içəri girə bilməyənlər danışdırlar:

– Ədə, İsmayıl, mən sənə demədim ki, bu partiyağa girək. İndi pulsuz qulaq asıb, ləzzət alardıq. Nə bilet istəyərdilər, nə də başqa bir şey... İndi get teatra pulunu ver, ağlın başına gəlsin.

– Ay İrəşid dayı, bankdan borc almaq üçün o biri partiyağa girdik də...

– İki partiyağa birdən girmək olmaz?

– A bala, get işinə!..

– İndi bu partiyağa yazılacaq, içəri qoymazlar?

– Polisdən soruş, görək olar?

– Mən polisnən danışmıram. Özün soruş!

“Milli Cəmiyyət” partiyasının bu vilayətdəki idarə heyətinin üzvlərindən biri, partiya biletini göstərib içəri girənlərə tapşırıq verirdi:

– Alqışlamaq olmayacaq! Gülmək olmayacaq! Bağır-bığırmaq olmayacaq! Heç bir şey olmayacaq!..

– Elə ölü kimi durub baxacağıq?..

– Hacı əmi, gülmək olmayandan sonra mən bu partiyağa girmirəm. Partiyağa girən yerdə, elə gedib teatra girərəm. Gedək teatra, pulu məndən!..

– Əşi, heç belə vəziyyətdə teatra gedərlər? Əvvəlcə buradan bir şüşə abi-zəməm al içək, dəmlənib, sonra gedək.

Restoran doldu. Restoranın bütün pəncərələri qalın pərdə ilə örtüldü. İki polis pəncərələrdən içərinin görünüb-görünməməsini yoxladı. İçəri qaranlıq olduğu üçün işıqları yandırdılar. Hava çox isti idi. İçəridəkilər puçur-puçur tər tökürdülər.

Restoranın ortasına, hündür bir yerə masa qoydular. Çoxlu val və qrammofon gətirdilər. “Milli Cəmiyyət” partiyasının lideri masanın arxasına keçib sözə başladı:

– Vətəndaşlar, bilirsiniz ki, axır vaxtlarda verilən qanunlardan sonra danışmaq, nitq söyləmək çox təhlükəli olmuşdur. Biz polisi, prokuroru və məhkəməni məşğul etməmək və öz başımızı da belaya salmamaq üçün bir çarə fikirləşib tapdıq. Burada, içində heç bir ittihamedici şey olmayan, mənim əvvəllər söylədiyim nitqlər yazılmış vallar vardır. Səsimi və sözlərimi bu vallardan dinləyəcəksiniz. Bunu da söyləməyi özümə borc və vəzifə bilirəm ki, başqa yerlərdə bizi yolumuzdan saxlamaq üçün qatarın gəlməsini gecikdirdilər. Bəzi yerlərdə suyu, bəzi yerlərdə isə işığı kəsirdilər. Burada isə biz heç bir çətinliklə qarşılaşmadıq. Ona görə də bütün idarələrə və polislərə sizin hüzzurunuzda təşəkkürümü bildirirəm. İndi isə nitqlərim yazılmış valları dinləyəcəksiniz...

Salonun arxa tərəfindəki iki polis nəfəri xısın-xısın gülürdü.

Partiya lideri ən üstdəki valı qrammofonun üstünə qoydu. Bir nəfər də iynəni dəyişdirdi, qolu burdu. Salona dərin sükut çökdü.

Arxadakı polislər hələ də gülürdülər. Qrammofondakı val fırlanmağa başladı. Orada belə səs eşidildi: “Hörmətli vətəndaşlar! Partiyamız prinsip etibarilə iki məclis qəbul etmiş, Konstitusiya məhkəməsinin qurulmasını da proqramına daxil etmişdir!”

İstidən, havasızlıqdan içəridəkilər nəfəs ala bilmirdilər. Kimi tərəni silir, kimi də yatırırdı. Valı dəyişdilər. Arxada oturan iki polis yenə xısın-xısın güldü. İkinci val çalmağa başladı:

Əminəm, Əminəm,
Çakır Əminəm!..
Göbəyinin üstü
Çuxur Əminəm!..

Partiya nümayəndələri təlaşa düşdülər. Lider və onun ətrafındakılar qrammofonun üstünə cumdular.

– Götürün o valı...

– Onu kim qoydu?..

– Kim isə valları qarışdırmışdır!

Yatanlar oyanmış, kəndlilər xeyli canlanmışdılar. Yerbəyerdən qışqırırdılar:

– Valı götürməyin!

– Qoyun çalsın!

- Əminəni istəyirik!
- Çakır Əminəni istəyirik!

Səslər getdikcə yüksəlirdi. Üçüncü valı qoydular: “Əziz vətəndaşlar! Bir ölkədə ki, siyasi azadlıq olmadı, orada heç bir şey olmaz...”

Bu val belə bitirdi: “Biz hakimiyyət başına keçən kimi bu tədbirləri həyata keçirəcəyik...”

Dördüncü val patefona qoyuldu və şən bir musiqi səsi ətrafa yayıldı:

Səbətçi oğlunuuu, bir ananın quzusunu-u-u...
Day da-da daday, day da, di di di diii daday...

Gənclər penceklərini çıxarıb ortaya atıldılar və rəqs etməyə başladılar. Qocalar isə əlləri və ayaqları ilə takt tuturdular.

Val qurtaran kimi oyun da kəsildi.

Yeni val hərlənməyə başladı: “Hakim təminatı... Universitetlərin muxtariyyəti... Müstəqil məhkəmə... Hər vətəndaşa bir ev...”

Bunun ardınca mahnı eşidildi:

Çadırımın üstünə
Şıp-şıp düşən damladır...
Borcumu verə-verə
Mənə bir şey qalmadı...

Bu dəfə qocalı-cavanlı hamı ortaya töküldü. Hamı coşmuşdu.

Nitq valları oyun havası və mahnıların davam edirdi. Axırda partiyanın lideri çıxış etdi:

– Vətəndaşlar!.. İşin ciddiyyəti pozuldu, ləzzəti qaçdı. Gördüyünüz kimi, burada da sabotaja rast gəldik. Vallarımızın içində oyun havaları qarışdırmışlar. Belə demokratiya olmaz!

Yığıncaq dağılarkən gənclər hələ də rəqs edir, qocalar gülürdü. Buna görə də çoxlu adam “Milli Cəmiyyət” partiyasına daxil oldu.

Kəndlilər deyirdilər:

- Nə yaxşı toy-bayram idi, bircə cəngisi əskik idi...

OĞRU BU İDİMİ

Ona gəmidə rast gəldim. Qan-tər içində idi.

– Bu nə sir-sifətdir? – deyə soruşdum.

– Başıma gələnərdən xəbərin yoxdur?

– Yooox... Xeyir ola, nə olmuşdur?

– Daha nə olacaq? Dilə-dişə düşmüşük. Sənin isə xəbərin yoxdur. Neçə gündür ki, əldən-ayaqdan düşüb ev axtarıq. Yaxşı bir ev tapa bilsəm də, işim düzəlməyəcək. Nə eləsəm də, izimi itirə bilməyəcəyəm. Ən yaxşısı Avropaya qaçmaqdır...

Düzü, əvvəl elə zənn etdim ki, başına bir iş gəldiyi üçün polislər onu axtarırlar. Onu gəminin bir tərəfinə çəkdim. Əyilib qulağına yavaşdan:

– Sənə kömək edə bilərəmmi? – deyə soruşdum.

– Sən olmayasan, lap Xızır əleyhissəlam gələ, yenə mənə kömək edə bilməz.

– Bir cinayət eləmişən?

– Yox canım. Kaş ki, cinayət eləyəydim.

Mən “bəlkə də qonşuları ilə qan davaları var” – deyə fikirləşdim.

– De görüm, səni kim təqib edir? Bəlkə, səni gizlətmək üçün bir yer tapa bildik.

– Ömrün uzun olsun. Ancaq bu, mümkün olan şey deyil.

– Bir məni başa sal görüm, nə olub!

– Başa salım. Sən bizim Göztəpədəki¹ evimizi görmüşdünmü?

– Görmüşdüm.

– Biz oradan köçdük.

– Hə? Vay, vay!.. İncimə, ancaq çox böyük axmaqlıq etmişən...

Heç elə bir evdən də köçərlər?

Onlar Göztəpədə bağça içində çox gözəl və gen-bol bir evdə yaşayırdılar. Həm də ayda vur-tut iki yüz əlli lirə kirə verirdilər.

– Biz oradan öz kefinizlə köçmüşük ki... Sən də elə mənasız sözlər danışırısan ki...

– Sizi oradan ev sahibimi çıxartdı?

¹ İstanbulda məhəllə adıdır.

– Yox canım.
 – Ev sökülmək üçün dövlət tərəfindən satın alındı, nədir?
 – Yooox...
 – Bəs oradan niyə köçdün?
 – İnişil yayda bizim evə oğru gəlmişdi. Polis idarəsinə xəbər verdim. “Oğrunun adını bilirsinizmi?” – deyə soruşdular. Haradan biləydim? Nə adını, nə də ünvanını bilirdim. Bu işdən başı çıxan bir polis məmurunu evimizə göndərdilər. Məmur bizdən bir çox şey soruşdu. Biz də cavab verdik. Axırda o, oğrunun və apardığı şeylərin bezi izlərini aşkara çıxartdı, oğrunun kim olması haqda bizə məlumat verməyə başladı.

– Oğru yaman siqaret çəkəndir. Gündə 4-5 qutu çəkir. Özü də “Gəlincik” siqaretini.

Oğrunu tapmağa siqaretdən başlayan məmurdan:

– Bunu siz necə bildiniz? – deyə soruşdum.

O, külbabıdakı çoxlu kötüyü göstərdi və əlavə etdi:

– Oğru alçaq boylu adamdır.

– Bunu haradan bildiniz?

– O, rəfdən şey götürmək üçün ayağının altına kürsü qoymuşdur. Oğru yaman çay içəndir. Bura girdiyi vaxt mətbəxdə çay belə içmişdir. O, eyni zamanda ziyalı adamdır. Kitab sevəndir. İngiliscə də bilir. Şkafdakı ingiliscə kitabları da qatıb-qarışdırmışdır.

Məmur oğrunun izlərini kəşf edə-edə:

– Bu kresloda oturmuş, bu otağa da girmişdir, – dedi.

Onun göstərdiyi bizim yataq otağı idi.

– 38 ölçülü ayaqqabı geyir. Özü də xeyli kök adamdır.

Bundan sonra o, oğrunun psixologiyası haqda məlumat verməyə başladı:

– Çox şıltaq, inadkar, səliqəsiz və pinti adamdır.

Arvadım bunu eşitcək:

– Ə, bayaqdan bəri siz bizim kişinin sifətlərini sayırırsınız, – deyə bağırdı.

Məmur başımızdan bir qədər gec qovsaydıq, yəqin ki, oğru deyə, biləklərimə qandal vurub məni polis idarəsinə də aparacaqdı.

Ertəsi axşam evimizə yenə bir oğru girdi. Bu, bəlkə elə keçən dəfəki oğru idi. Biz yenə polis idarəsinə məlumat verdik.

– Oğrunu tanıyırsınızmi? – deyə soruşdular.

– Tanıyırdıq! – dedik.

Bu səfər:

– Kimdən şübhələnilirsiniz? – deyə soruşdular.

Bu sual bütün işləri qarışdırdı. Anam da, mən də Qazığöydən Bostançıya¹ qədər olan yerlərdə yaşayanların hamısından, o cümlədən məndən də şübhələnilirdi. Atam isə daha çox şübhələnilir, amma evə oğru gəlməsinə inanmırdı. Oğurlanmış şeylər haqqında isə “Görəsən onları yaddan çıxardıb haraya isə qoymusunuz!” deyirdi. Oğurlanmış şeylər arasında radio ilə tikiş maşını da vardı. Arvadım isə məndən şübhələnilirdi: “Yəqin onları sən aparıb satmışsan, sonra da evə oğru gəlib, deyirsən”. Mən isə heç kəsdən şübhələnmirdim.

Polis komissarı protokol yazdı, biz də evimizə qayıtdıq.

Bir həftə sonra gecə evimizə yenə oğru girdi. Yenə polisə xəbər verdik. Bu səfər bizdən heç bir şey soruşmadılar. Amma polis komissarı bir az acıqlandı:

– Nə olub ki, oğru elə təkcə sizin evə gəlir”, – dedi.

Artıq üç-dörd gündən bir evimizə oğru gəlirdi. Kişi elə bil bizim şeyləri oğurlamaq üçün abunə yazılmışdı. Biz də öz növbəmizdə bu hadisəyə o qədər öyrəşmişdik ki, oğru gəlməyən gecənin ertəsi: “Görəsən oğru bu gecə nə üçün gəlmədi?” – deyə bir-birimizdən soruşurduq.

Oğrunun hər gəlişi ilə əlaqədar olaraq polis idarəsinə müraciət etdiyimizi görər-görməz, komissar gülümsəyir və “Evinizə yenə də oğru gəlib?” – deyə soruşurdu. Mən də “bəli” cavabını verirdim. Sonra komissarla üzbəsurət əyləşib oradan-buradan danışır, dərddləşir, bəzən hətta nərd də oynayırdıq.

– Sonra?

– Sonrası bu ki, evdə oğurlanmağa layiq, oğrunun xoşuna gələsi bir şey qalmadı və onun ayağı da bizdən kəsildi. O, daha gəlmədi. Aradan bir ilə qədər keçdi. Bir gecə küçə qapısı şiddətlə döyüldü. Mən tez yataqdan qalxdım. Qapını döyən bir polis nəfəri idi. “Zəhmət çəkib polis idarəsinə gəliniz!” dedi. Evdəkilər qorxdular. Gecəyarısı polis idarəsinə çağırıldığım üçün qorxmadım desəm, yalan olar. Ora getdim. Qarşıma səkkiz adam çıxartdılar. İçində cavanı da vardı, qocası da. Biri də qadın idi. Amma hamısının üst-başı cır-cındır içində idi.

¹ Qazığöy, Bostançı – İstanbulun hissələri

- Oğrular bunlardır? – deyə soruşdular.
- Bilmirəm, – dedim.
- Çox yaxşı, gedə bilərsiniz! – dedilər.
- Səhərə yaxın qapı yenə döyüldü:
- Buyurun polis idarəsinə!
- Bu səfər mənə beş nəfəri göstərdilər:
- Oğrular bunlardır?
- Bunlar deyil.
- Ən axırda:
- Xahiş edirəm, məni narahat etməyin, – dedim. – Evimizi gəzən oğrudan heç bir şikayətim yoxdur.
- Bu sözüm komissarın acığına gəldi.
- Cənab, biz sizin xeyrinizə çalışırıq, – dedi.
- Çox sağ olun! Amma mən heç kəsdən şikayətçi deyiləm.
- Siz istər şikayət edin, istər etməyin. Bu, ümumxalq işidir.
- Nə isə, bu söhbətin təsiri oldu. Məni o gündən sonra daha polis idarəsinə çağırmadılar. Amma indi polislər bizə gəlməyə başladılar. Gecə-gündüz bilməz, yanlarına bir neçə nəfəri salıb qapını kəsdilər və:
- Cənab, oğru budur? – deyə soruşurdular.
- Bu deyil! – deyə cavab verirdim.
- Mən bunu deyər-deməz, polisin gətirdiyi adamlar əlimə-ayağıma düşürdülər.
- Allah sizdən razı olsun, cənab, “oğru budur” desəydiniz, işimiz bitəcəkdi.
- Qışda, qarda, gecəyarısı, səhər tezdən qapı döyülər, polis birisinin yaxasından tutub gətirərək, “oğru budurmu?” soruşardı.
- Dostuma dedim:
- Axı, siz oğrunu görmüşdünüz ki, onlar sizdən “oğru budur?” soruşurdular.
- Görməmişdim, bəradər! Sağ olsun bizim qayınana! Bir kərə ağzından qaçırdı ki, o, oğrunu yuxusunda görmüşdür. Doğrudan da onu yuxusunda görmüşdümü, ya oyaqlıqda, deyə bilmərəm. Qoca arvad çaşmışdı. Komissara isə: “Mən onu lap aydın gördüm”, deyib oğrunun zahiri görkəmi, şəklində haqqında məlumat verdi.
- Canınızı qurtarmaq üçün, evimize heç bir oğru girməmiş, biz belə zənn edirdik. İndi isə şeyləri tapmışıq, deyə bilməzdinizmi?

– Sən nə bilirsən ki, demədik. Dedik. Bu səfər də “Bəs belə, deməli, siz boş yerə polisə əziyyət vermisiniz!” deyə bizi məhkəməyə vermək istədilər. Başımız yaman əngələ düşmüşdü. Gətirdikləri adamın birini göstərib “Oğru budur!” deyə canımı qurtarmaq istədim, amma buna da vicdanım yol vermirdi. Əslində bir çoxları belə də hərəkət edir və yaxalarını qurtarırlar. Sonra qardaşım, biz evimizə girən oğrulara çox dözdük, amma qapımıza gəlib “Oğru budurmu?” soruşan polislərin əlindən tənə gəldik. Ona görə izimizi polisdən gizlətmək üçün o evdən köçməli olduq.

– Vay səni. Elə bir evdən köçərlər?!

– Dostum, ayrı cür edə bilməzdik. Bir yol bilirsənsə, söylə! Biz beş yüz lirəyə bir ev tutub oraya köçdük. Aradan iki ay keçdi. Bir gecə qapı yenə döyüldü. Bu, heç xoşuma gəlmədi. Gedib qapını açanda nə görsem yaxşıdır? Bir polis, köynəyi cırıq bir adamın yaxasından tutub qapı ağzında durmuşdur. Məlum oldu ki, bütün İstanbulu ələk-vələk edib, izimizi tapmışlar.

Yaxamızı yenə ələ vermişdik. İndi daha onların əlindən xilas ola bilməyəcəkdik. Gündə beş dəfə gəlib soruşurdular: Oğru budur?

Bu evdən də köçdük. Düz altı ev dəyişdik. Çamlıcanın təpəsinə gedib çıxdıq, gəlib tapdılar. Eyyub¹ qəbiristanının yanına köçdük, orada da yaxaladılar. Nəyimə lazımdır ki, deyəm. Amma öz aramızdır, dostum, polis idarəmiz çox yaxşı işləyir! Haraya qaçdıqsa, gəlib bizi tapdılar. Beş-on gün izimizi azdıra bilirdik. Sonra yenə tapırdılar. İndi təzə bir ev axtarıram. Sən allah, de görüm, nə edim? Başıma bir ağıl qoy! Tənə gəlib ən axırda Avropa və ya Amerikaya qaçmaq qərarına gəlmişəm. Bəradər, başqa nə edə bilərəm?

Dostuma təsəlli də verə bilmədim. Gəmi körpüyə yan aldı. Ayrılarkən:

– Allah dadına çatsın! – deyə bildim.

¹ Çamlıca – Asiya, Eyyub isə Avropa qismində İstanbulun hissələridir.

HANSI PARTİYA QALİB GƏLƏCƏK

– Murad ağa hər şeyi bilir, – dedilər...

Qabaqlar qəsəbəyə gəlişimdə bir neçə gün Murad ağanın evində qonaq qalmışdım. Qəhvəxanada onu tapıb soruşdum:

– Murad ağa, deyirlər ki, sən hər şeyi bilirsən. Səncə, bu seçkilərdə hansı partiya qalib gələcək?

Murad ağa dedi:

– Hələ bilmək olmaz.

– Hansı partiya qüvvətlidirsə, o qalib gəlməz?

– Yox. Onu bilmək olmaz. Cücəni payızda sayarlar. Bu qəsəbədə yaşayanların hər birindən ayrı-ayrılıqda soruşsan ki, hansı partiya səs verəcəksən, yenə də bilinməz. Bilirsənmi nə üçün?

Murad ağa sol ayağını altına çəkib bardaş qurdu. Yerini rahatlayıb söhbətinə başladı:

– Əvvəllər bizim bu yerlərdə partiya-martiya deyilən şey yox idi. Partiya vardı, amma kimsənin ondan xəbəri yox idi. Biz o zamanlar partiyayı hökumət bilirdik. Böyük bir bina varmış, içində də partiya. Sonra bu partiyalıq məsələsi meydana çıxdı və vurhavur qopdu.

Günlərin birində dərzi Kamil yanıma gəlib:

– Murad ağa, – dedi, – gəl sənənlə bu yeni yaradılan partiyanın bir şöbəsinə də burada açaq.

– Ay Kamil – dedim. – Sən bu partiya dediyin şey xırdavatçı dükanı deyil. Get işinə, bala!..

Bir az sonra advokat Rza bəy də gəldi. İkisi də: “Gəl bir partiya şöbəsi açaq”, deyər mənə yola gətirməyə çalışdılar. Demə, advokat Rza bəy yeni yaradılan partiyanın başçıları ilə danışmış, razılığa gəlmiş. Onlarla məktublaşmış.

İkisi də:

– Bu camaat sənə sözünə qulaq asır, gəl bu partiyayı burada da quraq, – dedilər.

– Ay bala, – dedim. – Siz bilməzsiniz, bir vaxt burada “Sərbəst partiya”¹ adlı bir şey qurulmuşdu. O “Sərbəst partiya”-nı quranları

¹ 1930-cu ildə Türkiyədə qurulan və üç ay sonra qadağan edilən partiya

darmadağın etdilər, evlərini uçurub yerində turp əkdilər. Onların heç biri bu ölkədə qala bilmədi. Məcbur olub, yad ellərə getdilər.

Bunu eşidən kimi, advokat Rza bəy dedi:

– Ay Murad ağa, indi o zaman deyil. O vaxtlar keçdi. Qanunla hər bir insan bir partiyaya girə bilər. Amerikada necədirsə, indi bizdə də belə olacaq.

Həə, məsələni uzatmayım, axır ki, partiyayı bizim bu qəsəbədə qurduq. Biz elə partiyayı qurmağımızı görmüşdük ki, o biri partiyada nə qədər adam vardısı, hamısı bizim partiyaya keçdi. Partiya katibi adamların adlarını yazıb çatdırı bilmirdi. Bu məni qorxutdu, qardaşoğlu. Bu qədər adamı biz nə edəcəyik? – deyə fikirləşdim.

Advokat Rza bizim başçımız olduğu üçün onu tapıb dedim:

– Ay Rza bəy, gəl partiyaya qəbulu dayandırmaq, yoxsa başımız beləyə düşər.

Rza bəy:

– Qorxma, heç bir şey olmaz, – dedi. – Üzvü çox olan partiya yaxşıdır. Adamımız çox olarsa, hökuməti də biz əlimizə keçirərik.

Qardaşoğlu, o biri partiyadan bizə keçənlər az deyilmiş, partiya-partiya nə olduğunu bilməyənlər də bizim partiyaya dolmuşdular. Bunun axırı nə olacaq? Aman... Amanı-zamanı başa düşən yox idi. Qardaşoğlu, yol azan camaat hey gəlib bizim partiyaya dolurdu!

Bir gün bizimkilərə dedim:

– Yuxarıdakılar bunu bilsələr tükümüzü didərlər, heç olmasa mən bu partiyadan çıxıb o birisinə keçim...

Bu vaxt partiya mərkəzindən bizə bir təbrik teleqramı gəldi.

Bizim advokat Rza bəy bu münasibətlə elə bir nitq söylədi ki, alqışlardan dükan-bazar az qala uçacaqdı. Qardaşoğlu, bu zaman yenə xəbər gətirdilər ki, mərkəzdən bizim partiyanın lideri gəlir... Məmə yeyəndən pəpə yeyənə qədər hamı yollara töküldü. Bütün bu hay-küyü görəndə fikirləşirdim ki, yuxarıdan görəndə, eşidən olsa, bizim hamımızı sürgün edər, başqalarına ibrət olsun deyə, qəsəbəni yerli-dibli uçurarlar...

Biz advokat Rza bəyi yaxşı natiq hesab edirdik. Sən nitqi, gəl, bizim partiyanın liderindən dinlə. Qardaşoğlu, elə danışır, elə danışdı ki, camaatı hönkür-hönkür ağladır. Sonra elə sözlər də deyirdi ki, camaat gülməkdən qəşş edirdi. Elə bil açarımız onun əlindəydi. Açarı o yana buranda ağlayır, bu yana buranda isə gülürdük.

Nitq qurtarandan sonra lider partiya binasına gəldi. Advokat Rza bəydən soruşdu:

- Qəsəbənin nə qədər əhalisi var?
- İyirmi dörd min.
- Seçkilərdə iştirak etməyənləri, yəni səs verməyənləri hesaba

qatma...

- Onları saymasaq, təxminən on iki minə qədər olar.
- Bizim partiyanın nə qədər üzvü var?
- Doqquz min...

Bunu eşidən kimi lider sevincə bağırır:

- Onda biz seçkilərdə qalib gələcəyik.

Sonra, qardaşoğlu, partiyanın lideri çıxıb getdi.

O biri partiyayı qorxu götürmüşdü. Dərhal onların lideri də qəsəbəyə gəldi. O hələ gəlməmişdən qabaq, o biri partiyaya keçmək istəyirdim ki, hərifin qəfildən gəlməsi buna imkan vermədi.

Onların lideri də nitq söylədi. Ah, qardaşoğlu, böyük məsciddə mövlud oxunsaydı, camaat belə ağlamazdı.

Lider nitqinin sonunda dedi:

- Vətəndaşlar, biz hakimiyyətdə qalsaq, bankdan hər kəndliyə min lirə borc verəcəyik.

Bəli, qardaşoğlu, bankın borc verəcəyini eşidən hər kəs o biri partiyaya qaçdı. Ertəsi gün advokat Rza bəy başına, dizinə döyürdü. Rza bəydən soruşdum:

- Ə, nə olub, yoxsa azı dişin ağrıyır?
- Murad ağa, – dedi, – dişlərim saldırmadır, ağrımaz. Bu diş ağrısından da pis oldu. Bizim partiyanın bütün üzvləri o biri partiyaya keçdi.

- Yəni bizim partiyada heç kim qalmayıb?

- Partiyayı quranlar və bir də bankın borc verəcəyini eşitməyənlər qalıblar.

Bunu eşitcək mən də Rza bəy kimi başıma, dizimə vurmağa başladım.

Sonra ona:

- Ay Rza bəy, – dedim, – özümüzü belə döyməklə iş düzəlməyəcək. Qalx, gedək biz də o biri partiyaya girək. Geciksək “siyahı doldu”, – deyib bizi götürməzlər.

Rza bəy dedi:

– Hələ gözlə, mərkəzə telefon etmişəm. Görək nə cavab gələcək...

Qardaşoğlu, qəsəbədə alış-veriş başlandı. İndiyə qədər burada belə bir şey görünməmişdi. Camaat pulunu göyə sovururdu.

– Adə, bu nə rəzalətdir, məgər pulunuzu küçədən tapmısınız? – deyə camaatdan soruşdum.

Hamı:

– Bank min lirə borc verəcək! – deyirdi.

Çay gəlməmiş çırmalarlar? Bizim camaat isə, qardaşoğlu, bunu başa düşmürdü.

Yazıq advokat Rza bəy isə hey ah-uf eləyir, başına döyürdü:

– Ehvay, seçkini uduzduq, – deyə bağırırdı.

Bu zaman, qardaşoğlu, bizim partiyanın lideri dördnala çapıb gəldi. Vallahi, avtomobildən enən kimi, ayağının tozunu silmədən maşının üstünə çıxıb bir nitq söylədi. Allah... Allah, bu necə nitq idi!..

– Ağzını açanda camaat ağlayır, bir də açanda camaat gülürdü. Bizim lider nitqinin sonunda dedi:

– Vətəndaşlar, buraya məndən qabaq bir nəfər gəlib bankdan min lirə veriləcəyini deyib, sizi inandırmışdır. Vətəndaşlar, biz hakimiyyət başına keçsək, bankdan hər ev başına iki min lirə borc verəcəyik...

Ah, qardaşoğlu, görək özün orda olub görəydin. Bizim partiyanın doqquz min üzvündən, səkkiz min yeddi yüzü o biri partiyaya keçmişdi. İki min lirəni eşidən bizim tərəfə keçdi. Əvvəl üzvlərin sayı doqquz min idi, liderin nitqindən sonra sayımız on bir mini ötüb keçdi.

Advokat Rza bəy də:

– Bu səfər seçkiləri qazandıq! – dedi.

Tək Rza bəy deyil, hamı belə deyirdi.

Yenə də qəsəbədə vurçatlasın başladı. Əvvəlki bunun yanında heç bir şey idi.

Bu dəfə də dözə bilməyib soruşdum:

– A kişilər, bu nə işdir?

Gör mənə nə cavab verdilər:

– O biri partiyanın verdiyi qurtardı, indi də iki min lirəni xərcləyirik...

Qardaşoğlu, bizim kəndli qisminin işindən baş çıxartmaq olar? Pulu əlinə almamışdan xərcləyib qurtarır. Xərclədiyi pulu almamışdan, yeni veriləcək pulu da xərcləməyə başlayır.

Bu dəfə o biri partiya başına, dizinə döyməyə başladı. Bir az keçmişdi ki, onların lideri gəldi. Gələn kimi nitqə başladı:

– Bankdan iki min lirə verəcəyik deyib sizi aldatmışlar.

Bizim partiya üzvlərindən biri qışqırdı:

– Aldatmayıblar. Axı necə aldada bilərlər. Biz artıq veriləcək pulu xərcləmişik.

Lider dedi:

– Çox gözəl, tutaq ki, aldatmayıblar. O biri partiya hər ev başına iki min lirə verir, biz isə hər adam başına iki min lirə verəcəyik. Yenə bir sözünüz varmı?

Natiq danışdı, lakin onun nitqinin gerisini dinləyən olmadı. Hamı o biri partiyaya girmək üçün qaçdı. Bizim partiya boşaldı.

Rza bəy yenə də:

– Ehvay, seçkiləri uduzduq... – deyə inildəməyə başladı.

Mən bu dəfə o biri partiyaya girməyə qəti qərar verdim. İki min lirəni eşidən, “ya mədəd” edib ailəni artırmağa güc verdi. Nikah məmuru nikah bağlayıb çatdırı bilmirdi. Belə getsəydi adam əlindən ölkədə yer qalmayacaqdı.

– Oğlum, bu nə işdir edirsiniz? – deyə birindən soruşdum.

O isə mənə:

– Vətənə övlad lazımdır! – cavabını verdi.

Hey Allahım, – deyə düşündüm, – gözlədiniz, gözlədiniz, vətənə övlad lazım olduğunu indi başa düşdünüz?

Qardaşoğlu, bizim lider yenə də tələsik qəsəbəyə gəldi. Yaman da vaxtında gəldi. Bir gün gec gəlsəydi, bizim partiyadan heç kimi tapa bilməyəcəkdi. Elə gəlməsilə nitq söyləməsi bir oldu.

– Vətəndaşlar, – dedi, – o biri partiya “iki min lirə verəcəyik” deyib sizi inandırmışdır. Qulaq asın, bizim partiya isə adam başına iki min lirə borc verməkdən əlavə, verdiyi pulun faizini də almayaacaq... Bunu eşidən camaat “urra” çəkib bizim partiyaya axışdı.

Advokat Rza bəy “seçkiləri udduq” deyib papağını göyə atdı...

Rza bəyə dedim:

– Rza bəy, deyirəm bu saat seçki olsaydı nə yaxşı olardı... O biri partiyanın rəisi gələrsə yanırıq. Camaat yenə də o yana keçər...

Dediyim kimi də oldu. O biri partiyanın lideri gəldi və nitqə başladı:

– Vətəndaşlar, “bank faizi almayacağıq” nə deməkdir? Biz nəinki faiz almayacağıq, üstəlik banka olan bütün borclarınızı da ləğv edəcəyik. Heç bir vətəndaş banka borclu qalmayacaq...

Qardaşoğlu, orada olub meydana tamaşa edəydin! Meydan toy evinə dönmüşdü. Oynayan kim, mahnı oxuyan kim... Bir sözlə, qiymət idi.

Bunları görüb Rza bəydən soruşdum:

– Rza bəy, indi nə edəcəyik?

Rza bəy dedi:

– Yandıq, Murad ağa, şam kimi yandıq. Partiyada heç kim qalmadı. Hamı o biri partiyaya keçdi.

– A kişi, gəl biz də keçək!..

– Hələ gözlə, bizim rəisə yazmışam. Baxaq görək o, bank borclarını da ləğv edəndən sonra camaata daha nə verəcək?

Seçkilərin başlanmasına da bir şey qalmamışdı. Bu gün, sabah başlanmalıydı.

Partiya mərkəzindən bizə xəbər göndərdilər ki, seçkilərə az qaldığından təbliğat qadağan edilib. Bankdakı pulları camaata verməli olsaq, pul çatmaz...

Nə isə, gecikdik... Bizim partiyada yüz adam da qalmamışdı. O biri partiyanın isə on səkkiz min üzvü var idi.

Rza bəydən soruşdum:

– Ay Rza bəy, axı bizim qəsəbədə bu qədər seçici yoxdur. Bu on səkkiz min üzv haradan çıxdı?..

O mənə dedi:

– Bundan da xəbərin yoxdur? Camaat eşidib ki, bank borcları ləğv edir. Buna görə də bir adam iki adam əvəzinə yazılıb.

– Bizim qəsəbədə həqiqi seçici nə qədərdir?

– On iki min.

Bunu eşidən kimi Rza bəyə dedim:

– Mən xudahafiz, Rza bəy. Bu iş partiya işidir. Bu işdə adamdan incimezlər. Mən o biri partiyaya keçirəm.

Hə, qardaşoğlu, yaxşı etdimmi? Mən də o biri partiyaya keçdim.

Murad ağa bu dəfə sağ ayağını altına alıb bardaş qurdu. Sonra məndən soruşdu:

– İndi, qardaşoğlu, partiyanın birində on səkkiz min üzv, o birində isə min nəfər varikən, de görüm, seçkilərdə hansı partiya qalib gəldi?

– Murad ağa, heç bunu soruşarlar? Əlbəttə, on səkkiz min üzvü olan qalib gəlmişdir.

– Bilmədin, qardaşoğlu, bilmədin. Seçkilərdə bizim esas partiya, yəni mənim çıxdığım partiya qalib gəldi. Hətta mən özüm də çıxdığım partiya səs verdim. Buna nə sözün var! Yeni girdiyim partiya səs vermədim. Əzizim, bizim işimizdən baş çıxartmaq olmaz.

Biri gəlib iki min lirə verəcəyəm deyir, o saat hamı onun tərəfinə keçir. O biri gəlib üç min lirə vəd edir, hamı bu dəfə onun tərəfinə axışır. Amma bunun heç bir xeyri yoxdur. Çünki seçkilər başlayan kimi, hər kəs öz bildiyini edir.

– Murad ağa, nə üçün belə olur?

– Əziz qardaşoğlu, birisi gəlib deyir ki, mənə səs versəniz sizə iki min lirə verəcəyəm. Bu pul boş-boşuna batıb getsin? Pul əldən çıxmasın deyə, onun partiyasına girir. Haradan çox pul iyi gəlirsə, o tərəfə keçirlər. Amma səs verməyə gələndə, könlündə hansı partiyanı tutubsa, ona da səs verirlər.

Qardaşoğlu, bu işi bilmək olmaz. Hər birimizin yaxasından tutub soruşsan, biz deyərik ki, sənə səs verəcəyik... Lakin eşit, inanma! Cücəni payızda sayarlar... Qardaşoğlu, bir qəhvə də gətirdimmi?

QULDURLAR

Qazığöy körpüsündə gənc bir qadın:

– Ay haray!.. Çantam, çantam! Tutun, qaçır!!! – deyə bağırdı.

Qələbəlik bir-birinə qarışdı. Yalınayaq bir oğlan körpü pilləkənlərini üç-üç atıla-atıla qaçırdı.

Gənc və gözəl qadın isə sağa-sola dönərək:

– Nə olar ki, onu tutsanız! – deyə yalvarırdı.

Oğru qaçıb gözdən itəndən beş dəqiqə keçməmişdi ki, gənc bir polis, əli çantanı oğurlamış oğrunun çiyində oraya gəldi.

– Çanta kimindir?

Bu qara, təptəzə, böyük bir çanta idi. Gənc və gözəl qadın sevincə qələbəlik içindən çantaya tərəf atıldı.

– Mənimdir... Sizə çox təşəkkür edirəm.

Yalınayaq oğrunun əynində tutacaq bir şey olmadığı üçün polis onun uzun saçlarından yapışmışdı. Əynindəki köhnə əsgər şalvarının yırtıqlarından oğru uşağının çılpaq və kirli bədənini görünürdü.

Polis gənc qadına:

– Lütfən, polis idarəsinə gedək! – dedi.

– Nə üçün? Çanta mənimdir. Bu adamın onu əlimdən qapdığını hamı gördü.

– Orada sizdən ifadə alacağıq. Oğrunu məhkəməyə vermək üçün lazımdır...

Oğru ilə polis qabaqda, qadın isə arxada gəlib polis idarəsinə daxil oldular. Polis komissarı qadına qulaq asandan sonra üst-başından leş qoxusu gələn oğruya ikrahla baxdı.

– A gədə, utanmırsan? Eşşək boydasan... İşləsənə!

Oğru başı aşağı ona qulaq asırdı.

– Nə üçün oğruluq edirsən, hə?

Oğru başını ağır-ağır qaldırdı:

– Onların özü göresən nə işlə məşğuldurlar?

– Səsini kəs... Bu saat səni...

Komissar sözünün dalını deməyib gənc qadına müraciət etdi:

– Xanım əfəndi, çantanızda nə var?

– Pulum var... Dodaq boyası, ayna və pudra qabım...

– Çantanızda nə qədər pul var?

Qadın cavab vermədi. Komissar əlini stolun üstündəki çantaya uzadanda qadın ona tərəf atıldı.

– Qarışdırmayın, rica edirəm, içində məhrəm şeylərim var.

Komissar çantanı açıb içindəkiləri çıxartdı. Orada qadının dedikləri, bir az xırda pul və iki yüz dollar vardı.

Komissar:

– Bu pulları haradan almısınız? – deyə soruşdu.

– Mənim heç kəsdən şikayətim yoxdur. Çantanı verin, çıxıb gedim.

– Gədə bilməyəcəksiniz!.. Pulları haradan almısınız?

Gözəl qadın başını aşağı dikdi:

– Onu mənə bu gün səhər madam Eleni vermişdir.

Oğru başını qaldırıb komissara baxdı və dodağı qaçdı.

– Madam Eleni dediyin adam harada yaşayır?

Gənc qadın fısıldaymış kimi ünvanı dedi.

Komissar, polis, oğru və gənc qadın bir polis maşınına minib madam Eleninin apartmanına¹ getdilər. İlk girdikləri otaqda biabırçı vəziyyətdə olan bir kişi ilə qadına rast gəldilər. Komissar qapısını açdığı altı otağın hamısında da belə bir vəziyyət görürkən bağırdı:

– Deməli belə, altı aydan bəri yorulmadan axtardığımız gizli görüşlər təşkil edən Eleni sənən? Bu dolları sənə kim verdi?

– Bir müştəri var, adı Rza bəydir...

Biabırçı vəziyyətdə tutulan kişiler kişi olduqları üçün azad edildilər. Qadınlar isə kişi olmadıqları üçün Axırqapıdakı xəstəxanaya² göndərildi. Sonra polis, komissar, oğru, gözəl qadın və Eleni polis maşını ilə Rza bəyin apartmanına getdilər. Rza bəy apartmanın yedinci mərtəbəsində inşaat işlərinə nəzarət edirdi.

– Nə işlə məşğulsunuz?

– Heç bir işlə.

– Necə heç! Bu bənnalar, ustalar nə edirlər? Deməli, gizlin inşaatla məşğulsunuz!

Oğru başını qaldırıb komissara baxdı, xısın-xısın güldü. Rza bəyin gizlin olaraq inşaat işi gördürməsi haqda akt bağlandıqdan sonra komissar ondan:

¹ Şəhərlərdə mənzilləri kirayə verilən xüsusi böyük ev

² İstanbulda zöhrəvi xəstəliklər müalicə edilən xəstəxana. Buraya gətirilən qadınlar, adətən fahişələr olur və orada ilk müayinə edilən hər hansı bir qadının adı fahişələr siyahısına salınır.

– Bu dolları haradan almısınız? – deyə soruşdu.

– Əli bəy verdi.

Komissar əmniyyət idarəsinə telefon edib daha böyük bir örtülü maşın istədi. Onların hamısı Rza bəylə maşına oturub Əli bəygilə getdilər. Komissar Əli bəydən:

– Bunları Rza bəyə sən vermişən? – deyə soruşdu.

– Bəli.

– Nə üçün verdiniz?

– Mənə inşaat dəmiri satdığı üçün...

– İnşaat dəmiri? Onlar haradadır? Bunu almaq üçün icazəniz varmı?

– Yoxdur?

– Demək siz gizləndən ehtikarla məşğulsunuz.

Komissar sonra Əli bəydən soruşdu:

– Bəs bu dollarları haradan almısınız?

– Dünən gecə Hüseynin evində udmuşam.

Oğru bayaqdan bəri sallanmış başını qaldırıb komissara baxdı, yenə dodağı qaçdı. Sonra komissar, polis, oğru, gözəl qadın, Eleni, Rza bəy və Əli bəy maşına oturub Hüseynin evinə getdilər. Yaşıl örtüklü stolun üstündə on min lirə, zərlər və oyun kağızları vardı. Ələ keçən altı qumarbaz prokurorluğa göndərildikdən sonra komissar Hüseyndən:

– Dolları haradan almısınız? – deyə soruşdu.

– Amerika səfərindən qayıdan “Çemişkəzən” gəmisinin mexaniki Nuri verdi.

Komissarla oraya gələnlərin hamısı və Hüseyn maşına minib Nurigilə getdilər. Mexanik Nurinin evində on kilo xalis geroïn tapıldı. Nuri dollarları İhsan adlı birisindən aldığını etiraf etdi. İhsan Boğaz¹ içində, bir təpədəki köşkdə geroïn fabrikində cinayət başında tutuldu.

– Dolları kimdən almısan?

– Rəzzandan...

– Rəzzan kimdir?

– O, Beyrut şəhərindən qaçaq neylon qadın cəmaşiri gətirən adamdır.

¹ İstanbulun Bosfor boğazı sahilindəki hissəsinin adı

Oğru başını ağır-ağır qaldırdı. Komissara baxdı, yenə bic-bic gülümsədi.

Onların hamısı polis maşına doluşub Rəzzanın evinə getdilər. Rəzzan bu dollarları neylon cəmaşir və plastik dəniz kostyumlarını satdığı Nevindən aldığı söylədi. Gününün çoxunu Parisdə, Londonda keçirən bu xanım indi də yerində tapılmadı.

Polis də:

– Onsuz da maşında daha boş yer qalmamışdır, – dedi.

Oğru başını qaldırıb komissara baxdı və dodağı qaçdı:

Komissar onun üstünə bağırdı:

– Başa düşürük, gedə! Üzüme baxıb az hırılda! Başa düşürük.

Onlara baxanda sən çox namuslusan. Elədir ki var...

İşi yüngül olduğu üçün oğru həbsdə üç ay qalıb çıxdı. İndi namuslu bir vətəndaş sayılır və işləyir. O, indi harada bir qadın çantası görse cüzamlı xəstəyə rast gəlmiş kimi qaçır.

AMERİKA MALLARI SATIŞI

Dünən səhər bizə gəldi:

– Hələ yatağından qalxmamısan?

Ona:

– Hava soyuq, soba da yoxdur, – deyə cavab verdim.

– İsti çay içəydin!

– Qazımızı kəsiblər. Çayımız da yoxdur, qəndimiz də.

– Aydındır. Səndən adam olmaz. İstəyirsən, səni bir an içində varlandırım?

– Lap canımdan bezmişəm. Çıx, get işinə!

– Ciddi deyirəm. Səni on gündə varlandıracağam. Mənə dua elə!

Əhvalatın bundan sonrasını tələsmədən sizə nəql edə bilərəm.

Kamalın sözüne uydum. Atamgile getdik, bir bəhanə tapıb evdəkiləri çölə çıxartdıq. Kamal qapıya bir yük maşını gətirdi. Atamgildə nə qədər cır-cındır və xırda mebel varsa, maşına yükləyib bizim evə gətirdik. Atam isə qayıdıb, evi belə görəndə mənzilə oğru gəlmişdir, – deyə təlaş keçirmiş, lakin buna əhəmiyyət verən olmamışdı.

Ertəsi gün qəzetlərdə Kamalın verdiyi aşağıdakı elan dərc olunmuşdu:

“Amerika malları satışı.

1954-cü il oktyabr ayının 31-də... da, ölkəmizə gəmi tüstülərini nizama salmaq üçün gəlib, indi vətəninə qayıtmağa hazırlaşan amerikalı mütəxəssis çavuş mister Arnold Payın nadir və çox qiymətli Amerika malları satılacaqdır”.

Satış günü evimizdəki qələbəliyi heç bir kinoda, teatr və konsertdə görməmişdim. Xüsusi maşınlar bütün küçəni doldurmuşdu. Evimiz ağzına kimi adamlarla dolmuşdu. Gələnlər küçəyə sığmırdılar. Nə qədər xanım, nə qədər kişi gəlmişdi. Mal almağa gələn təkce bir xanımın şubası, özüm də daxil olmaqla, bütün əşyamızdan xeyli bahalı idi. Mən belə şey olacağımı xəyalıma belə gətirə bilməzdim.

Kamala:

– Biabır oldum, – dedim.

– Görək kim biabır olacaq, – deyə o, cavab verdi.

Satış başladı. Dəllallığı Kamalın özü edirdi. O, ortalıqda durub:
– Kroxler markalı iki divan və altı dənə kreslo, – deyə bağırdı.
Atamgildən gətirdiyimiz kreslolar isə altı parça yox, əslində
parça-parça idi.

Kamal sözünə davam etdi:

– Hörmətli xanımlar, ağalar! Kroxler markalı otaq şeyləri,
amerikan çavuşu mister Arnold Paya məxsus bu zərif şeylər satılır.
On beş min...

Mən bu zaman bir qəhqəhə qopacağını gözləyirdim.. Lakin
incə, zil bir səs:

– On beş min beş yüz, – dedi.

– On altı min.

– On yeddi...

– İyirmi...

Kamal çöpəki mənə baxdı.

– Başqa qiymət verən varmı? İyirmi min. Bu şeylər Amerika
mütəxəssisinindir. Satıram, satdım!

İyirmi min lirəyə satılan bu kresloları köhnə şey alan iyirmi
lirəyə də almazdı. Sultan Reşad¹ taxta çıxanda alınmış bu kreslo-
ların yayları çıxmış, hər yeri yamaq-yamaq idi. Əl tutası salamat yeri
də qalmamışdı.

Kamal yenə başladı:

– Arnold çavuşa məxsus plastik yemək otağı şeyləri. Bu misil-
siz gözəl Amerika mallarını istəyən varmı? Doqquz min.

– On min...

– Mən on bir verirəm.

Bir ayağı sınıq taxta çay masası ilə iki həsir, bir bambuk və üç
taxta stulun qiyməti min-min artdığı bu vaxt, çox bəzəkli, möhtə-
şəm, par-par parıldayan dəbdəbəli bir xanım tövşüyə-tövşüyə içəri
girdi və azca əvvəl satılmış kresloları soruşdu.

Ona:

– Satıldı, – deyə cavab verdilər.

– Vay, vay, vay...

Hayıf o şeylərdən. Onları kim aldı?

– Senar xanım.

¹ 1909-1916-cı illərdə Türkiyə sultanı olmuş V Mehmed Reşad nəzərdə tutulur.

– Görürsünüz? Onları mənim acığıma alıb. Bu yemək otağı şeylərini də mən alacağam. Qoy bağı çatlasın.

O birdən: “Ay haray, yanğın var!” deyirmiş kimi:

– İyirmi min, – deyə bağırdı.

Bunu gören Senar xanım:

– Mən iyirmi bir min verirəm, – dedi.

Senar xanımın yanındakı bir kişi qorxa-qorxa:

– Ay arvad, lazım deyil! – dedi.

– Nə? Lazım deyil? Ay Qalib, sən heç zövqün yox imiş ki. Əşi, bunlar amerikalı bir mütəxəssisin olub ey... İyirmi üç min...

– İyirmi beş...

Kamalın bu adama hər halda yazığı gəldiyi üçündür ki, tələsik:

– İyirmi beş min. Satıram, saatdım, – dedi.

O belə etməsə idi, bizim sınıq masa ilə stulların qiyməti yüz min lirəyə qədər yüksələ bilərdi.

– Əziz xanımlar, ağalar! Ultramatik torşer. Min...

Bizim evdə belə bir şey yox idi. Baxıb gördüm ki, Kamal bir stolüstü lampanı atamın əsasının ucuna keçirmişdir. Ultramatik lampa da üç min səkkiz yüz lirəyə getdi. Lampanı alan xanım:

– Gör bizim salona necə də yaraşacaq! – dedi.

Əsil biabırçılıq yataq şeylərinin satışı zamanı başladı. Şəltələrin yırtıqlarından çölə pırlamış kirli pambığı görəndə üzümü divara tərəf çevirdim. Kamal bizim bu yamaqlı şəltələri də satmağa gətirmişdi.

– Möhtərəm xanımlar! Bu mister Arnoldun yatacaq şeyləridir. Yaylı Hollivud çarpayısı, kauçuk şəltələr. İki min beş yüz...

– Üç min...

– Üç min iki yüz...

Yatacaq şeyləri də beş min lirəyə satıldı.

Atamgildən gətirdiyimiz şeylər satıldıktan sonra, bizim evin sınıq-salxaq şeyləri də xırda verildi. Yalnız şeylər yox, tuman-köynək belə satıldı. Ev isə hələ də alıcılar ilə dolu idi. Kamal bir ara yanıma gəldi. Məni vanna otağına çəkib:

– Soyun! – dedi.

– Nə üçün?

– Tez soyun, deyirəm. Paltarını, tuman-köynəyini də satacağam. Sonra gedib təzəsini alırıq.

Əynimdə nə vardısı çıxartdım və çır-çılpaq qaldım. Kamal vanna otağının qapısını çöl tərəfdən bağladı.

Mən içeridən onun səsini eşidirdim:

– Möhtərəm xanımlar və ağalar! Bəyefəndilər, mütəxəssis ameri-kan çavuşu mister Arnoldun şalvarı. Xalis lastikdəndir. Dizləri və dalı zərif qarniturlarla bəzədilmişdir. Beş yüz lirə...

– Altı yüz...

– Yeddi yüz....

Sonra növbə tuman-köynəyə çatdı.

– Arnold çavuşun qısa neylon tumanı! İkicə dəfə geyilmişdir. Əlli lirəyə!

Bir qadın səsi eşitdim:

– Düzü əlli lirəyə dəyməz. Beş-on dəfə geymiş olsa idi, beş yüz də verərdim.

– Hörmətli xanımlar, ağalar... Mister Arnold Payın kətan yay-lıqları. Üç lirə...

– Beş...

– Yeddi...

– On lirə.

– On lirə, cənablar. Satıram, saatdım... Cənablar, satış da qurtardı.

Çöldə bir uğultu, bir gurultu eşidildi. Hər kəs aldığı şeyləri aparır və ya daşıtdırırdı. Yarım saat sonra səs-səmir kəsildi. Qapının dalından Kamalın səsi gəldi.

– Düz iki yüz qırx yeddi min lirə qazandıq.

– Çox sağ ol, Kamal! – deyə bağırdım. – Tez ol, qapını aç. Burada dondum.

– Hələ bir qədər gözlə... Gedib sənə tuman-köynək və üst paltarı alıb gəl!

Kamal getdi. Bir saat, iki saat gözlədim. Tır-tır titrəyirdim.

Əllərimi dizlərimin arasına soxdum. Atılıb-düşdüm. Qaranlıq çökdü... Kamal isə gəlib çıxmadı.

İndi iki gündür ki, dona-dona vanna otağında qalmışam. Qapını sındırıb çölə çıxsam, “dəli” deyə məni tuta bilərlər. Biabır olaram. Əgər qaz gəlsə, intihar edəcəyəm.

Bu yazını da vanna otağından yazıram.

Görəsən Kamala nə oldu? Tramvay və ya avtobus altına düş-dümü, yoxsa başına bir qəza gəldi? Düzü, o, yaxşı yoldaş idi.

EHİSTAŞ

Uzun müddət işsiz-gücsüz gəzdikdən sonra bir gün Körpü¹ üstündə gedirkən intiharın cəsaret və yaxud qorxaqlıq nəticəsi olduğunu öz-özündən soruşur və uca səslə götür-qoy edirdim. Elə bu vaxt biri qolumdan yapışdı.

– Nuri, bu nədir, dəli olmamısan ki?

Məktəb yoldaşımı tanıdım. Amma adını yadıma sala bilmədim.

– Bilmirəm, bəlkə də dəli olmuşam, – dedim. – Heç özüm də bilmirəm.

Yan-yana getməyə başladıq.

– Nə işlə məşğulsan?

– İki ildir ki, hər səhər saat səkkizdə evdən çıxıram... Axşam saat doqquzun yarısına qədər iş axtarıram.

– Yəqin yaxşı iş axtarırsan?

– Yaxşısı, pisi yoxdur. İş işdir. İstanbulda nə qədər rəsmi, xüsusi müəssisə varsa, hamısında ünvanım var. Kimdən iş istəyirəmse: “Siz ünvanınızı yazıb bizə verin. İş olanda məktubla xəbər verərik” deyirlər.

– İndilik sənə ayda üç yüz lirə bəs edərmə?

– Zarafat eləmə.

– Mənimlə gedək.

Bir taksiyə mindik və gəlib çox böyük bir mağazanın qabağında yerə düşdük. Vitrin şüşəsində “Ehistaş” sözləri yazılmışdı. Mağazanın üst qatında yaxşı təchiz olunmuş bir kabinetə girdik.

Yoldaşım:

– Mən çox təəccüb edirəm, – dedi. – Sən bizim məktəbin ən tən-bəli, ən küt tələbəsi idin. Liseyi zor-bəla qurtardın. Ali təhsil də ala bilmədin. Çox fərsiz adamsan. Bəs necə olur ki, buna baxmayaraq bir iş-güc sahibi ola bilməmişən?

¹ İstanbulun Avropa hissəsini iki yerə bölən Xəlic adlı körfəzin üstündəki qədim körpüyə verilən ad. Bu körpü şəhərin iki işgüzar, izdihamlı məhəlləsini bir-birilə birləşdirir. Bu iki hissə arasındakı nəqliyyat vasitələrinin hamısı və piyadaların çoxu buradan istifadə edir. İstanbuldan bəhs edən əsərlərdə təkcə körpü sözü işlədilsə, bu həmin yerə işarədir.

- Yəqin nəyim isə çatmır, – dedim.
- Amma mənim işim yaxşıdır. Bu “Ehistaş” mənə məxsusdur.
- Ehistaş nə deməkdir?
- “Ehtiyat Hissə Türk Anonim Şirkəti”. Bu kəlmələrin baş həriflərini və ya hecalarını birləşdirəndə belə bir söz əmələ gəlir.
- Ortaqların var?
- Ortaq-mortaq yoxdur. Gözdən pərdə asmaq üçün arvadımı və baldızımı ortaqlar göstərmişəm. Şirkət olanda həm müştəri çox olur və tora tez düşürlər, həm də vergi-filan işində də o söz... Nə isə, sonra hamısını öyrənərsən!
- Burada nə satırsan?
- Heç.
- Necə heç?
- Tamam-kamal bir heç. Bu qocaman mağazaya bax. Bir şey görürsənmi?
- Yepyekə mağazada həqiqətən, dibçəklərdə olan palma və geniş yarpaqlı bəzək bitkilərindən başqa bir şey yox idi. Qəfəsələr bom-boş idi.
- Şirkətimin Adanada, Konyada, Malatyada, İzmirdə və Ankarada beş şöbəsi var. Əgər istəsən, səni də öyrədər və yeni açacağım şöbələrin birinə müdir göndərəm. Hələlik üç yüz lirə alarsan. İşə yiyələnəndən sonra maaşın min lirəyə qədər artar.
- Nə iş görməliyəm?
- O, qovluqlar yığılmış şkafdan qalın bir dəftər götürdü.
- Burada alətlərin adı və qiymətləri yazılmışdır.
- Dəftərin ilk səhifəsinə baxdım. Orada bu sözlər yazılmışdı:
- “Akkumulyator, ox, silindr qapağı, kiçik konus, vint...”
- Dərhal işə başlaya bilərsən.
- Biz aşağı düşdük. Qoz taxtasından düzəldilmiş uzun pıştaxtanın arxasında durmuş bir nəfərlə məni tanış etdi:
- Saim, tanış olun. Nuri bəy sizin yanınızda təcrübə keçəcək.
- Bunu deyib getdi.
- İşi öyrənmək üçün gözlərimi dörd açmışdım. Saim bəy mənə bir siqaret uzatdı. Siqareti çəkib qurtarmamışdım ki, içəri iki kəndli girdi.
- Salamun-əleyküm...
- Ay əleyküm-salam. Ağalar, buyurun.

Saim kəndliləri çox nəvazişlə qarşıladı.

– Bizə dair nə qulluğunuz var? Buyurub əyləşiniz...

– Sağ ol bəy, başımıza bir fəlakət gəlib...

– Yoxsa traktorunuz xarab olub?..

– Hə... Hə... Traktorumuzun şensel dirəyi sındı. İşlər üzüstə qaldı.

Bilmirəm nə edək? Sizdə yəqin olar?

– Bay... bay... bay... Vardı. Azca əvvəl satdıq. Beşcə dəqiqə əvvəl gəlsəydiniz...

Kəndlilərdən biri:

– Vay səni, – deyər əlini dizinə çırpdı.

– Amma deyəsən bir nəfərdə var... Əgər satmayıbsa...

– Amanın günüdür, bircə soraqlaşın...

– Onda siz pulunu verin. İki gün sonra bura bir dəyərsiniz...

– Allah səndən razı olsun. Pulu nə qədərdir?

– Vallahi, elə bir qiymət qoyub ki... Beşcə dəqiqə əvvəl biz iki yüz əlli lirəyə satdıq. Bizdə olsa idi, iş çox asan idi...

Kəndlilər fısıldaşdılar. Sonra sayıb iki yüz əlli lirə verdilər.

– Sabah yox o biri günü gələrək. Salamət qalın.

– Xoş gəldiniz.

Aradan beş dəqiqə keçmədi ki, bir kəndli də gəldi.

– Sizdə çəkici dişlisi varmı?

– Ayna dişlisi var, amma çəkici yoxdur.

– Mənə çəkici lazımdır.

– İndi elə şeylər tapılmır. Bir adamda var. Amma namussuzun biridir, atasının qiymətini istəyir.

– Nə olar, istəsin. Traktor bir həftədir ki, leş kimi tarlada atılıb qalıb.

– Sən üç yüz lirə ver. Gömək bəlkə razı sala bildik. Artıq istəsə, biz verərik, sonra sizdən alırıq.

Kəndli üç yüz lirə saydı.

– Sabah gəlib apararsan.

– Sağ ol, ağa.

O çıxdı, başqası içəri girdi. Bu adam da ayna dişlisi istədi.

Saim ona:

– Bizdə çəkici dişlisi var, – dedi. – Ayna dişlisi də vardı. Amma azca əvvəl satdıq.

Saim, beləliklə, qamalı ox istəyəne başqa bir ox, başqa ox istəyəne qamalı ox təklif edirdi.

– Piston qolu varmı? – deyən kəndliyə o: – Piston var, amma piston qolu yoxdur, – cavabını verdi. – Azca əvvəl axırncısını satdıq. Amma namussuz bir hərifdə var. Əgər satmayıbsa...

O kəndli gedən kimi bir başqası gəldi.

– Arxa sürət dişlisi varmı?

– Vay səni... Axırncısını indicə satdıq...

– Sizdə yumru diyircək tapırmı?

– Yastısı var. Amma istəsəniz, namussuzun birində var. Çox şərəfsiz adamdır. Bazar qiymətinə verir.

Beləliklə, mağazaya hər gələn üç yüz, beş yüz lirə verib gedirdi.

Bir nəfər də gəlib:

– Biz istəyən malı tapdınız mı? – deyə soruşdu. – Dünən yeddi yüz əlli lirə verib getmişdim.

– Tapmışıq, – deyə Saim cavab verdi. – Amma o elə insafsız və namussuz adamdır ki, yüz lirə də istəyir.

O şəxs yüz lirə də verdi.

Saim ancaq bundan sonra satıcıya:

– Apostolun yanına get, – dedi, – dediyim şeyi alıb gətir.

Əvvəldən pul verib mal ismarlayanlar gəlib çıxanda Saim satıcını Apostolun, Vasilinin, Avramın üstünə göndərirdi.

Axşamüstü Ehistaşın sahibi olan yoldaşım gəlib çıxdı.

– Hə, işlər necədir? – deyə soruşdu.

– Çox yaxşı, – dedim.

– Gördün mü, mağazamızda heç bir şey yoxdur. Burada “heç” adlı malı satırıq. Axşam qapını bağlayanda kassaya ən azı üç-beş min lirə qazanc girməlidir. Dəftərimizdə isə hesab çox səliqə ilə aparılır. Elə deyilmi, Saim bəy?

– Elədir, bəy efəndi.

– Dəftərə qeydləri faktura əsasında yazırıq. Hə, Nuri, bu işi bacararsan mı?

– Təbii... İş öyrəndim. Öhdəsindən gələ bilərəm.

Elə bu vaxt içəri iki kəndli girdi.

– Hə, baxaq, görək nə edəcəksən?

Mən kəndliyə müraciət etdim.

– Buyurun ağalar, sizə nə lazımdır?

– Ventilyator qayıışı varmı?

Mən sözə Saim bəydən eşitdiyim kimi başladım:

– Vay səni... Ventilyator qayıışı vardı. Azca əvvəl satdıq. Şalvar kəməri var... Amma, qoyun bir fikirləşim. Hə, bir nəfərdə ventilyator qayıışı var...

– Neçəyə verir?

– Qiymətini heç soruşmayın. Adam qiyməti dəməyə də utanır. Elə namussuz, elə əclafın biridir ki... Atasının qiymətini istəyir. Nə qədər etsək də, yüz lirədən aşağı verməz. Kobud, namussuz möhtəkirin biridir. Xalqı soğan kimi soymağı sevir. Allah bəlasını versin.

Kəndlilər yüz lirəni verdilər. Mən isə hələ də gözümlü yumub ağzımı açmışdım.

– Məsləksiz xainin biri... Yüz lirəyə də ventilyator qayıışı olarmı? Südü çürüklərin əlində qaldıq. İt oğlu itdə iman deyilən şey yoxdur...

Kəndlilər:

– Elədir, elədir, – deyə sözümü təsdiq edərək getdilər.

Elə sözlərdən sonra qovulacağımı düşünərək kəndlilərin ardınca çölə çıxmağa hazırlaşmışdım ki, yoldaşım:

– Afərin, – dedi, – necə də qabiliyyətin, hünərin var! Maşallah, birçə günün içində sənətini mənimsəmişən. Bu dəqiqədən maaşını beş yüz lirəyə qaldırıram.

İndi altı aydır ki, Ehistaş mağazasında işləyirəm. Maaşım min lirəyə qalxmışdır. Bu min lirəni qazanmaq üçün sabahdan axşama qədər mağaza sahibinin anasını, arvadını o ki var söyürəm.

O bunu eşidəndə:

– Yaşa, lap axtardığım adamsanmış, – deyərək küreklərini döyəcəyir.

UÇURUMA YUVARLANIRIQ

Qəhvəxanada bir şapalaq səsi eşidildi. “Şarraq!” Nərd və kart oyunu dayandırıldı, söhbət kəsildi. Başlar səs gələn masaya tərəf çevrildi. Şillə yeyən cüssəli bir adam idi. Şillə vuran isə onun tam əksinə, arıq, sısqə və balacanın birisi idi. Cüssəli adamın sol yanığında sısqə adamın beş barmağının izi qalmışdı. Polis belə bu barmaq izlərindən şillə sahibinin kim olduğunu öyrənə bilərdi.

Qəhvəxanadakılara elə gəldi ki, iri cüssəli adam onu vuran bu sısqə adamı altına alıb çul kimi əzişdirəcəkdir. Amma elə olmadı. O:

– Şikayət edəcəyəm, – deyə bağırırdı.

Heç kəsdən səs çıxmadı. Şillə yeyən adam sonra:

– Hamınız gördünüz, – dedi və boyu onun çiyindən belə olmayan sısqə adama tərəf çevrildi.

– Gedək polis idarəsinə!

Sısqə adam ona cavab vermək əvəzinə milçək qovlayırmış kimi:

– Pssuum! – deyə bir səs çıxardı.

Cüssəli adam bayıra yüyürdü. Qəhvəxanadakılar yenə oyunlarını, söhbətlərini davam etdirdilər.

Az sonra cüssəli adam bir polis nəfəri ilə gəldi və sısqə adamı ona göstərərək:

– Budur, – dedi. Sonra orada oturanlara baxıb əlavə etdi: – Bunlar da gördülər.

Polis nəfəri sısqə adamla onun yaxınlığında oturmuş dörd nəfəri polis idarəsinə apardı.

Polis idarəsində cüssəli adam hələ də qızarmış sol yanağını tutmuşdu.

– Bu adamın əlindən şikayətim var, komissar bəy! – dedi. – Mənə şillə vurdu. Bunlar da gördülər.

Komissar əvvəl döyən ilə döyülənin, sonra da şahidlərin kim olduqlarını makinada yazdırdı.

Şikayətçi onu şillələyən adamı heç tanımadığını söyləyirdi. Şahidlər də:

– Biz heç bir şey görmədik, – dedilər.

Cüssəli adam:

– Şillənin səsini də eşitmədiniz? – deyə soruşdu.

Onlar “xeyr” dedilər, nə bir şey gördüklərini, nə də bir səs eşitdiklərini bildirdilər.

Alçaqboylu sısqqa adam isə:

– Bəli, – dedi. – Mən inkar etmirəm. Bu adamı şillələdim.

Komissar:

– Nə üçün? – deyə soruşdu. – Aranızda bir şeymi var? O sizi təhqir etdi?

– Aramızda bir şey yoxdur. Mən onu heç tanımıram da.

– Yaxşı, bəs necə oldu?

Alçaqboylu sısqqa adam məsələni anlatmağa başladı:

– Dünən axşam işdən evə gəldim. Gördüm ki, işığımızı kəsiblər. Pulunu verməmişdik. Bütün gecəni qaranlıqda qaldıq. Yata da bilmədim. Canınıza sağlıq, anam da iki ildir xəstədir. Yazıq arvadı mədə ağrısı öldürür.

Səhər tezdən yataqdan qalxdım. Gördüm ki, sol böyrüm tamamilə qurumuşdur. Yatdığımız otağın pəncərə şüşələri üç ay əvvəl sınmışdır. Saldırmağa şüşə tapa bilmirik. Elə bil ki, ceyran dalına minib. Pəncərəyə döşəkağı asmışdıq. Amma faydası yoxdur. Külək və soyuq səhərə kimi otağı buzxanaya çevirir. Sol böyrüm qurumuşdu. Yataqdan qalxdım, üzr istəyirəm, ayaq yoluna getdim, gördüm ki, suyumuz da kəsilmişdir. Çöldə şıdırğı yağış yağır, amma boruda su yoxdur.

Otağa qayıtdım. Tır-tır titrəyirdim. Bizə kömür talonu da vermirlər. Bir az odun almışdıq. O da qurtardı. İndi də odun tapa bilmirik, yoxdur.

Mən də hər səhər işə getməzdən əvvəl qəzet oxuyuram. Bu gün də qəzetə baxdım. Orada “Güzəllik müsabiqəsi”, “Qalatasaray komandalarının oyunu”, “Gömrükdəki üç yüz ton qəhvə nə olacaq?”, “Abidin Dəvər¹ gəmisinin təknəsi çürüdü” kimi başlıqlar vardı.

Evden baş götürüb getmək istədim. Çölə çıxmaq istəyirdim ki, məhkəmə icraçısı ilə bir advokat qapıda qabağımı kəsdi. Kərə verə bilmədiyimizdən ev sahibi bizi məhkəməyə vermişdi. Onlar müsadirə etmək üçün evimizdən bir şey tapa bilmədilər. Mən məhkəmə

¹ XX əsrin 50-ci illərinə qədər yaşayıb-yaratmış görkəmli türk jurnalisti və ictimai xadimi. O, öldükdən sonra xatirəsini əbədləşdirmək üçün jurnalistlər və yazıçılar kiçik bir gəmi alıb ona Dəvərin adını vermişlər. Baxımsızlıq üzündən gəminin ciddi təmirə ehtiyacı olmuşdur. Hekayədə bu məsələyə işarə edilir.

icraçıların evimize gəlməsini heç də xoşlamıram. Müsadirə etməyə bir şey tapa bilməyəndə adam xəcalət çəkir. Advokat evə göz gəzdirib:

– Bu divanı götürək! – deyə təkid etdi.

Onların “divan” deyə əllərini uzatdıqları şey üstü cır-cındır şalvarlar, eski parçaları və yırtıq yorğanlarla örtülü qənd qutuları idi. Advokat bunları görüb bu səfər:

– Radionu götürək! – dedi.

Bu radionu aparsalar, canım qurtarar, deyə sevindim. Radiomuz ilin on ayını təmirdə olur. Güclə pul qazan, onu da radio təmirinə ver. Əslində bizi bu vəziyyətə salan radiodur...

Mən qapıdan çıxanda arvad:

– Qız məktəbə getmir, – dedi.

– Nə üçün?

– Bədən tərbiyəsi müəllimi ona ağ rezin ayaqqabı gətirməyi tapşırırmışdır. “Olmasa, dərsə buraxmayacağam” deyir.

– Yaxşı, yaxşı!

Zeytun yağı da qurtarmışdı.

Küçəyə yüyürdüm. İşə gecikmişdim.

– Bu gün getməyəcəyəm, – dedim.

Şiddətli yağış yağırdı. Bizim tərəflərdə tramvay xəttini də sök-müşlər. Avtobus da yarım saatdan bir gəlir. Minmək mümkün olmur. Ağzına kimi dolu olur. Dolmuşlar da basırıqdır. Maşınlar da vizhəviz gəlib keçir və heç biri dayanmır. Yağış hey töküdü. Ayaqqabılarıma da su keçirdi. Özüm də yamanca islanmışdım. Tir-tir titrəyirdim. Cavan bir oğlan mənə yaxınlaşdı:

– Bağışlayın, əmican! – dedi.

Mənə elə gəldi ki, o, menden vaxtı soruşacaq.

O isə soruşdu:

– Dünənki futbol oyunundan xəbəriniz varmı? Deyə bilməzsinizmi?

“Lənət sənə kor şeytan” deyib yoluma davam etdim. Orada bir qəhvəxana var. Ora girdim. Üstümdən, başımdan su sızdı. Qəhvəçidən bir çay istədim. Yanımda da şillə vurduğum bu adam oturub qəzet oxuyurdu.

Mən bu vaxt öz-özümə: “Ya rəbbi, mənim halım necə olacaq? Axırımız haraya gedib çıxacaq?” düşünürdüm. Mən bu fikirdə iken həmin adam əlindəki qəzeti qəzəblə kənara atdı:

– Bəli! – deyə bağırdı. – Ölkə uçuruma yuvarlanır!

Onun da mənim kimi dərddə olduğunu zənn etdim. Fikirleşdim ki, söhbət edərik, dərdimizi bir-birimizə açarıq:

– Cənab, nə olub, – soruşdum. – Bağışlayın, işinizə qarışmam, nəyə hirsələndiniz?

O yenə hərarətlə:

– Daha nə olacaq ki! – dedi. – Ölkənin bir sahibi yoxdur, canım! Namusuma and olsun ki, sahibi yoxdur!

Ondan sonra daha nə olduğunu deyə bilmirəm. Vallahi, heç özüm də başa düşmürəm, komissar bəy! Mən ömrümdə heç kəsə çırtma belə vurmamışam. Amma necə oldu, bilmirəm. Bədənimdə sanki bir düymə basıldı, oraya elektrik cərəyanı buraxıldı, bu sağ əlim birdən havaya qalxdı. Hərfin üzünə bir şillə çəkdim. Bunu inkar etmirəm. Amma qəsdən yox. Vallahi, heç bir qəsdim yox idi. İradəmdən xaric bir işdi, baş verdi.

Komissar şillə yemiş adama baxdı və dişlərini qıcırdaaraq bir-birinə sıxdı. Ayaq üstə qalxır kimi hərəkət etdi. Sonra sağ ovçunu qaşımağa başladı və cüssəli adama:

– Haydı, uzatmayın, barışın! – dedi.

Cüssəli adam:

– Barışmam! – deyə inad etdi.

Komissar makina arxasındakı polis nəfərinə:

– Yaz! – dedi. – Şikayətçi “ölkə uçuruma yuvarlanır”, deyərək...

O, bir daha cüssəli adama baxaraq:

– Barışın, haydı! – dedi.

Cüssəli adam əlini sol yanağında gəzdirərək:

– Yaxşı, cənab, siz deyən olsun! – dedi. – Barışaq!

İNQİLAB OLUB...

Rəcəb dayı skamyanın üstündə bardaş qurub oturmuşdu. O, iyirmi gündə ən azı iyirmi dəfə danışdığı hekayəsini yenə də şirin-şirin nağıl edirdi. O, danışa-danışa bir əli ilə saqqalını tumarlayır, o biri əli isə cırıq corabından çıxan barmaqlarını ovuşdururdu.

Qəhvəxanadakılar hərdənbir mənimlə zarafatlaşırdılar. İyirmi gün bundan əvvəl məni bu kəndə müəllim göndərmişdilər. Mən kəndə gəlib gördüm ki, burada məktəb yoxdur. Sonra məsələ aydın oldu ki, məni məktəbi olan bir kənd əvəzinə səhvən buraya göndərirlər. İndi yəqin ki, o kənd müəllim, müəllimi olan bu kənd isə məktəb gözləyir. Kəndlilər də elə bilirlər ki, bu səhvi mən etmişəm. Ona görə də mənə sataşib gülürdülər. Özümü elə aparırdım ki, guya onların məni sarımalarını başa düşmürəm. Bu, onların daha da xoşuna gəlirdi.

Mənə kərpic divarının bir tərəfi uçmuş kənd məscidinə bitişik bir otaq vermişdilər. Ora yatandan-yatana gedirdim. Qalan vaxtım isə divarları hisdən qapqara olmuş qəhvəxanada keçirdi. Yolları qar basdığı üçün kənddən gedə bilmirdim.

Bu kəndlilər yaman çox danışan adamlar idi. Hər sözün başında ya atalar məsəli çəkir, ya da ibarəli ifadə işlədirdilər. O deyir, bu deyir, sanki atalar məsəli çəkmək yarışına çıxıblarmış kimi durmadan hey danışdılar.

Rəcəb dayı bir əli ilə saqqalını tumarlayır, o biri əli ilə də ayaq barmaqlarını ovuşdura-ovuşdura gəncliyində qoyun otaran zaman qarşısına çıxan canavarla necə əlbəyaxa olduğunu şirin-şirin nağıl edirdi. Bu ara qəhvəxananın qapısı açıldı, qar çovğunu içəri doldu. Qəhvəxanaya girən adamın üst-başını qar basdığından onu tanımaq olmurdu. Gələn adam qapını örtüb, ayaqlarını yerə döyə-döyə, əlləri ilə üstünü çırpanda, mən onu tanıdım. Bu, Küsbük Məmməd adlı cavan idi. Küsbük Məmməd gözləri qəhvəxananın tüstülü ala-qaranlığına öyrəşənə qədər var-gəl eləməyə başladı. Nəhayət, həsir stullardan birinə oturdu.

Rəcəb dayı dedi:

– Adə, Küsbük Məmməd, dalınca canavar düşmüşdü, nədi? Niyə vurnuxursan?

Küsbük Məmməd cavab verdi:

– Əmi, bizim arvad əldən gedir!

Qəhvəçi Durmuş ağa dilləndi:

– Qoy getsin, oğlum...

Qəhvəxanadakılar gülüşdülər.

Küsbük Məmməd iri yumruqlarını bir-birinə vura-vura dedi:

– Ah, əmi, işlər pisdır. Yazıq arvad səhərdən bəri çapalayaraq inildəyir.

Rəcəb ağa yun corabından çıxan barmaqlarını təsbəh dənələri kimi oynadırdı. O, üzünü Küsbük Məmmədə tutaraq dedi:

– Ay oğul, arvad tayfasının ən yaxşısı altı ay yaşayır. Bəxtin varmış. Qismətinə cins arvad çıxıb.

– Eh, əmican...

– Oğlum, hələ bir dayan, camaatı qorxutma. Bizim muxtar¹ deyərki ki, bu dünyada üç şeyin çarəsi yoxdur: ərəbin sifəti ağarmaz – bu bir, kosanın saqqalı çıxmaz – bu iki, ölümə dərman tapılmaz – bu da üç... Nə fir-fır fırlanırsan. Əgər xəstə yeyib-içə bilmirsə, kim ona əlac edə bilər?!

Bura qədər səssiz-səmirsiz oturmuşdum. Küsbük Məmmədə təsəlli vermək xatirinə ondan soruşdum:

– Arvadına nə olub?

O nə bilsin ki arvadına nə olub? Mən elə söz demək xatirinə soruşurdum. Qəhvəçi Kazım ağa mənim sualıma cavab verdi:

– Heç bir şey, canım, nə olacaq, hamilədir.

– Kənddə mamaça yoxdur? – deyə soruşdum.

– Mamaça? Kənd mamaçayla doludur. Hər evin qoca qarısı bir mamaçadır da...

– Telefon edib qəsəbədən həkim çağırıdırsaq...

– Telefonmu? Eh, müəllim, nə qoyub nə axtarırsan?! Bu kənd məgər rəsmi dövlət idarəsidir? Burada telefon nə gəzir...

– Xəstəni bir maşına mindirib qəsəbəyə aparmaq olmazmı?

– Əgər yola çıxmaq mümkündürsə, bəs nə üçün burada qalmısan, müəllim? Bu qarı-boranı görmürsən?

Biz danışan zaman Küsbük Məmməd qəhvəxanadan çıxıb getdi.

Rəcəb dayı üzünü Kazım ağaya tutub:

¹ Türk kəndlərini idarə edən dövlət nümayəndəsi, yüzbaşı

– Mənim böyük oğlum Murada Çəp Şabanın qızını almışdıq, yadımdadır? – deyə soruşdu.

– Həə, yadımdadır... Rəcəb dayı, üstündən neçə il keçib?

– On beş il olar. O vaxt Murad əsgər getməmişdi. Bu Çəp Şaban pulgir xainin biridir. Qızın əvəzində üç yüz lirə banknot, iki düyə və bir beşibirlik¹ başlıq istədi. Şabana dedim: “Adə, Çəp, anasını da üstündə verirsən?”

Bizim oğlanın da ağı yox idi, deyirdi ki, ancaq Çəp Şabanın qızını alacağam. “Ay oğul, əlli lirə verim, get qəsəbəyə artist qızlarla könlünü əyləndir. Çəpin qızından sənə arvad olmaz” dediksə də onu başa sala bilmədik. Qız da bir qız olsaydı, dərd yarı idi. Lap sərçəyə oxşayırdı. Ətli-canlı bir şey olsaydı cehizini, başlığını, üzgörməsini, başqa bütün istədiklərini verərdim. Lakin qız nə qız? Bir sümük, bir dəri.

Bir dəfə Çəp Şabanı kənara çəkib: “Arxadaş, – dedim, – sən qızın bu qiymətə dəyməz, əgər dəysə, pulu, düyeni yerin deşiyindən çıxarıb verərəm. Ancaq dediyin qiymətə dəyməz. Gözlə doğsun, sonra başlığı verim”. Bunu eşidən Çəp Şaban dedi: “Sənin oğlun qızıma qurban olsun. Mənim qızım ondan da artıq qiymətə dəyər. Amma biz sizin xatirinizə ağzımızdan o qiyməti qaçırtdıq”. “A kişi, Şaban, bu qız xəstə çıxar, – dedim. – Verdiyimiz pula dəyməz”. O isə bizə: “Bunun anası da belə idi. Qız vaxtı görsəydin, deyərdin ki, yel əssə yığılar. Ərə gedəndən sonra dəyişdi. Sən bu qızın beləliyinə baxma! Qız anasına çəkibdir. Qoy ərə getsin, ondan sonra dumbul kimi şişəcək”.

Nə isə, sözü uzatmıyıq, onunla sövdələşib iki yüz lirə ilə bir düyeyə razılığa gəldik. Toy oldu. Bəylə gəlin gərdəyə girdi. Toydan sonra qızın kökələcəyini gözləməyə başladıq. Ancaq gəlin gündən daha da zəiflədi. Arvad bir yandan, mən də bir yandan gəlinə baxıb, iki yüz lirə ilə düyənün əlimizdən çıxmasına yanırdıq. Qız gündən-günə şam kimi əriyirdi. Oğlan da utandığından üzümüzə baxa bilmirdi.

Bir dəfə səhər yuxudan duranda gördük ki, qız kökəlib. Ancaq bu köklük adı köklük deyildi. Qızın qarnı şişmişdi. Onun qarnı taxıl anbarına oxşayırdı. Çəp Şaban bic-bic bizə baxıb dedi: “Mən demə-

¹ Soltanlıq dövründə buraxılmış qızıl pul

mişdimmi, bunun anası da elə bu təhər olmuşdu". Bizim oğlanın üzü gülürdü. Ertəsi gün gördük ki, qızın qarnı dumbula dönüb. Üçüncü gün qızın qarnı o qədər şişdi ki, hətta addım ata bilməyib döşəyə sərildi. Güllü arvadı çağırıq. Güllü arvad qıza baxıb:

– Ay oğul, qız hamilədir! – dedi.

Adə, ocağı sönmüş, bu qız hamilədir! Üç il gözləyib üç günün içindəmi hamilə oldu? Üç gün bundan qabaq onun qarnı bu qədər böyük deyildi. Gəlinin qarnındakı uşaq birdənmi əmələ gəlmişdi?

Qız inildəməyə başladı. Əlini qarnına vuranda dumbul kimi gum-gum gumbuldayırdı. Bağirtısından qulaq tutulurdu. Güllü arvad hər gün baxıb:

– Səhər doğar... Axşam doğacaq! – deyirdi.

O, səhər, axşam deyə-deyə bizi iki il gözlətdi. Qarnı da şişdikcə hey şişirdi. Qız arxası üstə uzanıb bağırırdı. Bağırıqca qarnı şişir, qarnı şişdikcə bağirtısı artırdı. Onun üstünə qışqırıb deyirdik:

– Qız, donuzun biri donuz, bağırma! Görmürsən, bağırıqca qarnına hava dolub şişir.

Qız isə elə hey bağırırdı.

Axırda qarnı o qədər şişdi ki, qapıdan keçə bilmədi. Qız hələ də yorğan-döşəkdə idi. Bir az da keçsə gəlin evə sığmayacaqdı. Bu işi Güllü arvaddan yaxşı bilən yox idi. Qızın qarnı şişdikcə o deyirdi:

– Əkizdir!

Ertəsi gün gəlib:

– Gözünüz aydın, üç dənədir! – dedi.

Daha bir gün sonra isə:

– Müjdəmi verin, beş dənədir! – deyə xəbər verdi.

Bizim gəlinin qarnı təlim çadırına dönmüşdü. Elə bil ki, qarnına bir manqa uşaq dolmuşdu.

Biz qızı gəlin gətirəndən bəri, boz inəyimiz iki dəfə buzovlamışdı. Gəlin isə hələ də doğurdu... Güllü arvaddan da soruşanda deyirdi ki: "Ya axşam, ya səhər doğacaqdır". Hansı səhər, hansı axşam? *Gəlinin qarnındakı uşaqların tay-tuşu əsgər gedəcəkdir.* Bizim gəlin hələ də doğurdu. Bu necə doğmaq oldu?

Deyin ki, ay axmaq, sən hökumətdən yaxşı bilirsən? Hökumət qulluğa məmur götürən zaman nə edir? Məmuru əvvəlcə müayinədən keçirmirmi? Adam müayinədən sağlam çıxırsa, sağlamlığa görə ona

maaş kəsir. Bizdə isə elə bir adət yoxdur. Arvad alan vaxt onu bir həkimə göstərməzlərmi? Nə qədər yaşayacağını bilmədən gözü-yumulu pulu verirsən gedir. Pul, düyə əldən çıxdı.

Bir gün Çəp Şabanın yaxasından yapışdım:

– Adə, alçaq, dolamağa adam tapmadın? Üstündə pul da versəydin, bu qızı heç kəs almazdı. Onu bizə sırdın. Üstəlik, pul da alıb bizi soymağa utanmadın? – deyə, üstünə qışqırdım.

Çəp Şaban birbaşa bizə gəldi. Qızın qarnının dağ boyda olduğunu görəndə nə desə yaxşıdır:

– Hey, maşallah, bu qız anasını da vurub keçib!

Qızın qarnı az qalırdı ki, burnuna dəysin. Biz hər şeyə razı olardıq, ancaq gəlinin bağirtisi olmasaydı. Bir gün Çəp Şabana dedim:

– Adə, alçaq şası, ay imansız, bizim pullar necə olacaq?

Çəp Şaban tərs-tərs danışsaydı, ayağımın altına sahib təpiklə-yəcəkdim.

O isə mənə təmkinlə:

– Sən heç qəm çəkmə, Rəcəb dayı, – dedi. – Bunun anası da belə idi. Bunlar əvvəlcə qarından şişir-şişir, sonra da şiş yayılır bədənlərinə. Axırda aslan kimi ayağa qalxırlar. Ondan sonra nə qədər istəyirsən qoş işə. Sən heç qəm çəkmə, Rəcəb dayı.

Bir gecə gəlinin səsi kəsildi. “Ah, qarnının şişi vücudunamı yayıldı?” deyərək otağa yüyürdüm. Şiş yenə də yerində idi. Bizim arvad qara-qışqırığa başladı:

– Ay aman, yoxsa ölüb? Əgər ölübsə, bizim verdiyimiz pullar əlimizdən çıxdı. Düyə əlimizdən çıxdı!..

Arvada yağlı bir şillə çəkdim.

– Arvad, bu nə sözdür? Gəlinin ölməsi ilə bizim pullara nə olacaq ki? Pulumuz elə həmişə puldur. Biz pulu gəlinə vermişik, ya atasına? Çəp Şaban ki hələ ölməyib.

Gəlinə baxdıq. Yavaş-yavaş nəfəs alırdı. Hələ ölməmişdi. “Yəqin gəlinin qarnının şişi bədəninə yayılır, bir azdan aslan kimi ayağa duracaq” fikirləşdik. Əgər bu şiş yayılıb, gəlin ayağa qalxsaydı, “mənəm-mənəm” deyən heç bir igid onun biləyini bükə bilməyəcəkdi. Ondan sonra dağa, təpəyə göndər, nə qədər kefindir işlət...

Gəlinin bağirtisinə artıq alışmışdıq. Səsi kəsildəndən sonra daha gözümüze yuxu getmirdi.

Üç gün beləcə keçdi. Dördüncü gün isə əvvəlcə boz inək böyürməyə, sonra isə gəlin bağırmağa başladı. Boz inək doğmaq istədiyi üçün böyürürdü. Bəs gəlin niyə bağırırdı? A kişilər, boz inəyin başma da bir iş gəlmədimi? Heyvancıgəz böyürür, böyürür, heç cür doğa bilmirdi. Zavallının qarnı Hüt dağı kimi şişdi. Yenə də Güllü arvadı çağırırdı. Güllü arvad boz inəyə baxıb:

– Bunun vaxtı keçmişdir, – dedi, – ona görə də heyvancıgəz doğa bilmir...

– Nə üçün vaxtı keçib axı? – deyə soruşduq.

– Xəstələnmişdir... Gəlinin xəstəliyi bu zavallı heyvana da keçmişdir.

Tfu... İşə bax ha, Kazım ağa, bir cılız gəlin aldığ. O da bütün heyvanlara xəstəlik salacaqdı. Biz evə gəlin almamışdıq, öz pulumuzla başımıza bəla almışdıq. Bütün heyvanlarımız qırılacaqdı. Ocağın sönsün, Çəp Şaban! Sən bizə qız əvəzinə dərd vermişən.

İnək böyürürdü, gəlin bağırırdı. İndiyə qədər belə bir xəstəlik görünməmişdi. İkişə də doğa bilmirdi. Biz gəlini-məlini unudub, inəyin başma topladıq. Bu böyüklükdə inək göz görə-görə, böyürə-böyürə əldən gedəcəkdi. Allah rəhmət eləsin, Saleh Pəhləvan gəlib dedi:

– Qum göyərsə də, bu inək doğa bilməz...

– Nə üçün doğa bilməz?

– Heyvancıgəz gəlinin səsindən ürkür. O bağırıdıqca, bu heyvan buzovlamayacaq.

Bəs necə olsun? Gəlinə “Sus!” deyirdik, o susmurdu. Ay qız, beş dəqiqə sus, qoy inək doğsun, sonra nə qədər istəyirsən bağır. Gəlinin üstünü yorğanla, keçəylə örtükd. Qapıları bərk-bərk bağladıq. Kazım ağa, sən indiyə qədər belə bir bağırıtı eşitməmişən. Qəsəbə bazarına da getsəydin, bizim gəlinin bağırıtısını eşidərdin. Bu necə boğaz idi, qardaşım, nə qədər bağırırdısa, səsi də heç batmırdı.

Saleh Pəhləvan bizə məsləhət gördü:

– Bu gəlini qəsəbəyə aparın, həkim bunu sağaltsın. Boz inək də doğsun.

Başqa çarə yox idi. Biz gəlini sağaltmağa məcbur idik. Qız ölsəydi, Çəplə aramız bərk dəyəcəkdi. Gəlini atdıq arabaya. Biz kənddən iki-üç papiros çekimi qədər uzaqlaşanda, boz inək doğmuşdu.

Qəsəbəyə çatdıq. Qəsəbədə bazar var ha, orada birisi mənə dedi:

– Ay Rəcəb dayı, səndə heç insaf yoxdur? Arabanı ağzına qədər, dağ kimi təzəklə yükləmişən. Bu yükü boşaltsana!

– Ocağın batsın, bu təzək yükü deyil, bu bizim gəlidir, – deyə onun səhvini düzəltdim.

Gəlinin qarnı çulun altında dağ kimi dururdu. Həkim axtarmağa başladıq. Demə, qəsəbədə həkim yox imiş. Dedilər ki, həkimin yerinə feldşer vardır.

Feldşerin yanına apardıq. Feldşer dedi:

– Bu xəstəliyin çarəsini mamaça bilər...

Mamaçanın yanına getdik. O dedi:

– Ancaq xəstəxanaya...

Sürdük arabanı vilayət xəstəxanasına. Burada da bu xəstəliyin həkimi yox imiş. Onun yerinə başqa bir həkim var idi. Gəlini ona göstərdik. O, bir resept yazdı. Aptekə getdik. Aptekdə o yazan dərman yox idi. Yenə həkimin yanına dönüb dedik:

– Yazdığın dərman yoxdur...

Həkim dedi:

– Onun yerinə bunu alın, bu o dərmanı əvəz edir...

Gicəlib qalmışdıq. Orada bir nəfər mənə:

– Siz bunu həkimə aparmaq əvəzinə, mollaya aparın, – dedi, – dua oxuyub sağaltsın.

Bizə dedilər ki, orada bir molla var. Ovsun oxuyub lalı dilləndirə bilir.

Molla bizim gəlinin qarnını görəndə dedi:

– Sizdən beş lirə alaram...

– Ay molla, başqasından bir lirə alırsan, bizdən nə üçün beş lirə?..

Molla yenə dedi:

– Bunun qarnına bir baxın, mən bunun göbəyində dua yazacağam. Bu göbəyə elə bir lirəlik mürekkəb işlənəcək.

Molla haqlı idi. Beş lirəni verdik. Molla gəlini o biri otağa apardı. Başladı yazmağa... Gözləhagözlə, gəlin gəlib çıxmaq bilmədi.

Aman molla... Molla bütün göbəyi yazı ilə dolduracaqdı. Bizim gəlinin göbəyinə yazı çatar, mürekkəb bəs eləyər?..

Molla içəridə yazı yazan vaxt birdən evə polislər, jandarmilər doluşdu. Mat qaldıq. Bu nə olan işdi?

Bizim gəlinin göbəyinə dua yazarkən mollaı tutdular. Hamımızı polis idarəsinə apardılar.

Polis komissarı soruşdu:

– Nə üçün mollaın yanına getmişdiniz?

– Niyə də getməyə, həkimin yerinə feldşer... Dərman yoxdur, onun yerinə bu var... Bu yoxdur, onun yerinə o var... O yoxdur, onun yerinə bu var... Heç kim dərdimizə çarə etmədi. Ona görə də biz mollaın yanına getdik.

Komissar dedi:

– Mollaın yanına getmək qadağandır.

– Nə üçün? Mollaın nə günahı var?!

– Bilmirsinizmi? İnkilab olub...

– İnkilab nə olan şeydir?! İnkilab qoy olsun da... İnkilabdan bizə nə?

Dərman əvəzinə mollaın yanına getdik. İnkilab olduğuna görə mollaın yanına getmək də qadağan imiş, inkilab olan vaxt arvadın göbəyinə dua yazılmazmış. Belə-belə işlər, ağalar...

Rəcəb dayı susdu.

– Bəs gəlin necə oldu? – deyə soruşdum.

– Polis idarəsindən çıxan kimi öldü...

Qəhvəçi Kazım ağa soruşdu:

– Rəcəb dayı, Çəp Şabandan pulu aldın?

– Bir qədərini aldım, bir qədəri də qaldı. Əvvəlcə vermək istə-mirdi. Ancaq: “Çəp, səni öldürərəm” dedim. “Mənim qızım bu qədər vaxt sənin oğluna arvadlıq edibdir” dedi. “Ha vaxt arvadlıq etdi? Heç bir gün dəyirmanı gedib, tarlaya gedib, odun gətirməyə gedib? Heç bir dəfə xırmana gedib, aş bişirib? Ərə getməyinin ertəsi günü qarnı şişib, yatağa düşüb qalıb”. Boğazından yapışib yüz yetmiş lirəyə qədər qopartdım. Ondan sonra Çəp də öldü. Düyə ilə otuz lirə əlimizdən çıxdı. Amma iki əlim yaxasında qaldı. Alçaq, aldadıb xəstə qızı bizə verdi. Allahın hüzurunda hesab verməli olacaq.

Qəhvəçi Kazım ağa dedi:

– Küsbük Məmməd arvadının yox, pulların əlindən çıxacağı üçün yanır. Atası gəlini alanda min lirə pul vermişdir. Bir il də keç-mədən arvadı ölərsə, əlbəttə, Küsbük Məmmədi yandırar...

Bu zaman qapı açıldı. Küsbük Məmməd içəri girdi. Üzü bayaq-kından da tutqun idi.

Kazım ağa soruşdu:

– Ə, yoxsa arvadın öldü?

Küsbük susurdu.

Rəcəb dayı dedi:

– Ölsəydi belə olardı?

Küsbük Məmməd yavaş-yavaş başını qaldırdı, boğuq bir səsle dedi:

– Arvad doğdu...

Qəhvəxanadakılar ona gözaydınlığı verməyə başladılar:

– Küsbük, gözün aydın olsun...

Küsbük Məmməd hirsle bağırdı:

– Nə gözün aydın, arvad qız doğdu!

Kazım ağa “Həəə...” deyə bildi. Rəcəb dayı isə “Vay, vay...” deyə içini çəkməyə başladı.

Qəhvəxanaya uzun, ağır bir sükut çökdü...

MƏN NECƏ İNTİHAR ETDİM

Qəzetlərdə intihar hadisələri barədə yazıların dərc edilməsi qadağan olsa da, bu mənim öz intiharım haqqında xəbər olduğu üçün onu yazmağa qorxmuram. Eyni zamanda, çox ciddi olan rəsmi idarələrin mənim kimi qeyri-ciddi bir adamın intihar etməsinə sevinəcəklərini də güman edirəm.

Bir vaxt ciddi əsəb xəstəliyinə tutulmuşdum. Müalicə heç cür fayda vermirdi. Ona görə tez-tez intihar etmək fikrinə düşürdüm. Nəhayət, bu planımı həyata keçirməyi qəət etdim və... İlk intihar hadisəsi belə baş verdi!

Öz-özümə:

– Hey aşiq, – dedim. – Ölümlər içərisindən özünə layiq ölüm seç! Tapança, bıçaq, yoxsa başqa şey... Seç görək!..

Madam ki öləcəyəm, heç olmazsa, asan ölüm olsun, dedim. Gedib çox təsirli bir zəhər axtarıb aldım. Otağa girib qapını-bacanı bağladım. Uzun, romantik bir məktub yazdım, axırını da “Əlvida ey fani dünya! Əlvida ey zalım fələk! Əlvida, ey Sədrəzəm!..” sözlərilə qurtardım. Bundan sonra qədəhi zəhərlə doldurub başıma çəkdim və uzandım. İndi damarlarımda büzüşəcəyini, əlimin-ayağımın qıc olacağını, damarlarımda qanımın quruyacağını gözlədim. Ancaq bunların heç biri olmadı. Qalxıb bir qədəh də içdim. Yenə heç şey olmadı. Üçüncü qədəhi içdim... O da məni öldürmədi... Sonra öyrəndim ki, bizim ölkədə yalnız südə su, yağa şor, pendirə başqa şeylər qarışdırmaq bir adət olduğu kimi zəhərlərin də zayı çıxıbmiş. Buna görə də insan özünü istədiyi vaxtda, istədiyi kimi öldürə də bilmir.

Mənim ağıma bir şey gəldimi, ondan əl çəkən deyiləm. Ona görə özümü öldürmək üçün başqa çarə fikirləşdim. Bu səfər beynimə bir güllə sıxmaq yolu ilə ölməyə qərar verdim. Tüfəngi alıma dayayıb çaxmağı çəkdim. Oradan “puff” səsi çıxdı. Çaxmağı bir daha çəkdim. Yenə “puff” səsi eşidildi. Çaxmağı üçüncü dəfə basdım. Oradan ancaq “puff” səsi çıxdı.

Sən demə, bu tüfəng Amerika yardımı hesabına ölkəmizə göndərilən xarab silahlardanmış. İntihar üçün güllənin xeyri olmadığını görəndə, mən, qazın köməyindən istifadə etməyi qərara aldım.

Eşitdiyimə görə qazdan zəhərlənmək çox şairanə olurmuş. Otağın bütün dəlmə-deşiyini bağlayıb qaz borusunu axırına qədər açdım və kresloya oturdum. Cəsədimi ciddi bir şəkildə tapsınlar deyə, ləyaqətli bir vəziyyət aldım və Əzraili gözləməyə başladım.

Günorta gəlib çatdı, axşam oldu. Canım çıxmırdı ki, çıxmırdı. Bu vaxt bir yoldaşım içəri girdi.

– Girmə! – deyə bağırdım.

– Nə olmuşdur?

– Mən ölürem.

– Sən ölmürsən, dəli olursan!

İntihar planım haqqında ona məlumat verdim. Yoldaşım qəh-qəhə çəkdi.

– Lap gicsən, – dedi. – Bu borulardan qaz əvəzinə sadəcə hava gəldiyini hələ də bilmirsən?

Sonra məndən:

– Sən doğrudan da intihar etmək istəyirsən? – deyə soruşdu.

– Əlbəttə! – dedim.

– Sənə bir yaxşılıq etmək istəyirəm.

O mənə bıçaqçıların yanına gedib onlardan bir Bursa bıçağı almağı və yapon fədailəri kimi onu qarnıma soxub bağırsaqlarımı ovcuma tökməyi tövsiyə etdi. Bu məsləhətinə görə yoldaşıma təşəkkür etdim və gedib ucu tiğ bir Bursa bıçağı aldım. Düzü, insanın şart deyə bıçaqla qarnını deşməsi də bir kişilik deyil. Üstəlik, cəsədini müayinə üçün “morq”a apardıqları zaman, baxıb bağırsaqlarında qida naminə bir şey görməyəcəklər və həkimlərin yanında da nə qədər xəcalət çəkəcəksən. Amma, bununla belə, bıçağı qoynumda gizlədib sevinə-sevinə evə gəlirdim ki, iki polis məni qamarladı. Mən özümü onlara tanıtməyə çalışdım.

– Əfəndilər, xahiş edirəm, mənə qulaq asın. Mən dövlətə vergini müntəzəm verirəm. Hökumət əleyhinə bir kəlmə söz danışmamışam. Mənim kimi namuslu bir adam...

Onlar sözümlü ağzımda qoydular. Qoynumdakı bıçağı göstərib:

– Bu nədir? – deyə bağırdılar.

Sən demə, bunlar cinayətlərin qabağını almaqla məşğul olan adamlar imiş və mənim təhər-töhürümdən şübhələnilərmiş. Onların əlindən birtəhər xilas oldum. Öz-özümə:

– Ey Allahım, – dedim, – mövcud olan bu qanunların ucundan bu ölkədə yaşaya bilmədiyimiz bir yana, gördüyün kimi, ölə də bilmirik! Buna dözmək olar?

Əzm və iradə sahibi mənim kimi olmalıdır. Bir dəfə ölməliyəm – demişəmsə, bunu həyata keçirəcəyəm. Gedib baqqaldan yoğun bir kəndir və bir qəlib sabun aldım. Kəndiri sabunladım, tavandakı halqaya bağladım. Sonra vergi idarəsinə girir kimi boynumu sabunlu ilməyə keçirib ayağımın altındakı stulu itələdim. Heç bir dəfə sallanmağa macal tapmamışdım ki, yerə sərildim. Sən demə, ölkəmizdə bütün iplər çürük imiş və bizdə saf, möhkəm kəndir tapmaq heç mümkün deyilmiş.

Baqqala bunu dedim.

Mənə:

– Sağlam mal olsa, bizə satarlarmı? – dedi.

Artıq tamamilə başa düşdüm ki, intihar etmək heç cür mümkün olmayacaq. Barı, heç olmasa, yaşayım. Məlum məsələdir ki, yaşamaq problemi ən əvvəl qarından başlar. Mən də basdırma yumurtanı çox sevirəm. Restorana gedib əvvəl basdırma yumurta yedim, bir də konserv dolma, üstündən də makaron.

Sonra bir şirniyyatçı dükanına gedib beş pirojna yedim. Dükana bir qəzətsatan girdi.

– Oxumasan da al, torba qayırarsan.

Mən rəsmi dövlət qəzetlərini sevməsəm də, birini alıb evə gəldim. “Bir baxım görüm nə yazırlar” deyərək baş məqaləyə göz gəzdirdim və həmin dəqiqə yuxu məni apardı.

Az sonra dəhşətli bir ağrıdan oyandım. Elə bil qarnıma bıçaq soxmışdular. Dözə bilmədim. Bağıraraq haray qaldırdım. Təcili yardım maşını gəldi və məni birtəhər xəstəxanaya apardılar. Bu zaman özümdən getmişəmmiş. Gözümü açanda başımın üstündə duran bir həkim mənə:

– Siz zəhərlənmişsiniz, – dedi. – Həkimdən heç şeyi gizlətməzlər. Düzünü deyən görüm, siz intihar etməmişdiniz ki?

– Doktor, elə xoşbəxtlik əlimizə düşməz, – dedim.

– Siz zəhərlənmişsiniz. Deyin görüm nə yemisiniz?

– Basdırma yumurta.

Doktor üstümə çığırdı:

– Nə? Basdırma yumurta yemisiniz? Siz dəli olmusunuz, nədir? Heç qəzet-zad oxumursunuz? Orada basdırmadan zəhərlənənlər haqqında nə qədər xəbər olur. Amma bu basdırma zəhərinə oxşamır. Daha nə yemisiniz?

– Restorana getdim...

– Restorana? Yox, siz lap ağılnızı itirmisiniz. Yaxşı, orada nə yediniz...

– Konserv dolma...

– Bəs belə. Sonra?

– Makaron... pirojna.

– Bunlardan sonra, əlbəttə ki, zəhərlənə bilərdiniz. Deyin görüm, daha nə yemisiniz?

– Vallahi, daha başqa şey yeməmişdim. Evə gəlib hakimiyyət başında olan partiyanın qəzetini oxuduğum zaman...

Həkim:

– Nə? – deyə bağırdı. – Dua et ki, bu qəzeti oxuyarkən ölməmisiniz. Yaxşı qurtarmısınız.

Xəstəxanadan çıxdığım vaxt fikirləşirdim: “Yaxşı, indi nə edəcəyik? Yaşamağa imkan vermirlər, ölməyə qoymurlar... Barı, rahat-rahat sürünə biləydik...”

KOR DÖYÜŞÜ

Qəsəbənin iki qəhvəxanası vardır. Bunlardan başqa gödək Adəmin də bir qəhvəxanası var. Qəsəbədən kənarda meyxananın o tərəfində yerləşən bu qəhvəxananı hesaba almıram, çünki o həm balaca, həm də uzaqdadır.

Qəsəbənin kişiləri iki hissəyə ayrılıb. Bunların bir qismi dərzi İshaqın, o birisi isə Topal Kazımın qəhvəxanasına gedir.

Əvvəllər burada tək-cə Topal Kazımın qəhvəxanası var imiş. Ortaya “müxalifət” deyilən şey çıxan kimi, tək ayağına baxmayaraq Kazım müxalifətə tərəfdar oldu, qəsəbə camaatının: “Ay Kazım, bu müxalifət sənə ayaqımı qayıracaq?” – onu lağa qoymasını heç vecinə də almadı.

Topal Kazımın sol ayağı dizdən kəsildiyindən qoltuq ağacı ilə gəzirdi. O öz qəhvəxanasını müxalif partiyasının “Qəza mərkəzi” etdikdən sonra, qorxuya düşən camaatın ayağı onun qəhvəxanasından kəsildi.

Topal Kazımı lağa qoyub deyirdilər:

– Ay axsaq, qoy bir seçkilər keçirilsin. Sənin o biri ayağını da sındıracaqlar. O zaman burnuna motor taxıb avtomobil olarsan.

Topal Kazım deyilənlərə əhəmiyyət vermədi. Heç kim qorxudan Topal Kazımın qəhvəxanasına getməyəcəkdi. Lakin başqa qəhvəxana da yox idi. Gödək Adəminki isə çox uzaq idi. Bundan əlavə, Topalın qəhvəxanası əsil şəhər qəhvəxanaları kimi idi. Qəhvəxananın iki divarına iki böyük güzgü vurulmuşdu. GİRƏN, çıxan, oturan güzgüdə özünü görürdü. Həsir stulda oturub bığını burarkən güzgüdə özünə tamaşa etmək nəyə desən dəyərdi.

Topal Kazım da bu güzgülərə güvənirmiş. O deyirmiş ki, nə qədər ki bu güzgülər var, camaat istər-istəməz mənim qəhvəxanama gələcək.

Bunu görəndə dərzi İshaq dükanını bölüb yarısında qəhvəxana açdı. Həkim partiyadan olanlar dərzi İshaqın, müxalifətdəkilər isə Topal Kazımın qəhvəxanasına getməyə başladılar. O zaman qəsəbədə müxalif partiyanın üzvləri çox az, tək-tük – cəmi bir neçə nəfər idi.

Hakim partiyanın üzvləri Kazımı hədələyib, seçkilərdən sonra onun o biri ayağını da sındıracaqlarını, onu motorla gəzməyə məcbur edəcəklərini söyləyirdilər.

Vaxt gəlib çatdı, seçkilər keçirildi. İşlər tamam deyilənlərin əksinə oldu. Topal Kazımgilin müxalif partiyası seçkilərdə çox səs qazanıb hakimiyyət başına keçdi. Həm də necə keçdi?..

Qutular açıldıktan sonra gördülər ki, o biri partiyanın lehinə hər qutuda on beş-iyirmi adam səs verib. Topal Kazımdan başqa hamı buna təəccüb etdi.

Topal isə deyirdi:

– İşin belə nəticə verəcəyini mən əvvəldən də bilirdim.

Ondan:

– Ə, topal, haradan bilirdin? – deyə soruşmuşdular.

– Onu bilməyə nə vardı ki? Bu camaatın mənim qəhvəxanama gəlməmələrindən bəlli idi. Qorxudan gələ bilmirdilər. Elə buna görə də bizim partiya səs verdilər.

Mən qəsəbəyə gəldiyim vaxt burada vəziyyət belə idi. Topal Kazımgilin partiyası hakimiyyət başında, dərzi İshaqgilin partiyası isə müxalifətdə idi. Yerlərini dəyiş-düyüş etmişdilər. Topal Kazım hətta kəsik ayağına Ankara xəstəxanalarından birində protez də qayırtmışdı.

İndi artıq, müxalif partiyadan olanlar dərzi İshaqın, hakim partiyadan olanlar isə Topal Kazımın qəhvəxanasına gedirdi. Bu iki qrup arasında açıq-aydın bir ədavət var idi. Bir-birilərinə rast gələndə salam da vermirdilər. Qəhvəxanalara gedən yolları ayırmışdılar. Yalnız qəhvəxana deyil, bərbərləri, baqqalları da ayrı idi. Bir-biriləri ilə salamlaşmamaq üçün əllərindən gələni edirdilər. Çünki bir-iki kəlmə kəsən kimi partiyaçılıq üzündən söhbətlərinin axırı dava ilə qurtarırdı.

Biz məmurların vəziyyəti çox ağır idi. Məndən əvvəl burada işləyən bir neçə məmuru, müxalif İshaqın qəhvəxanasına getdiyi üçün onlar haqqında Ankaraya şikayət edib, başqa yerə dəyişdirmişdilər. Bundan sonra məmurlar müxalifətçilərin qəhvəxanasına getməkdən çəkinirdilər. Yalnız bələdiyyə həkimi ilə bir ədliyyə məmuru dərzi İshaqın qəhvəxanasından çıxmırdı. Onlar Topal Kazımın qəhvəxanasına tərəf addım da atmırdılar. İkisilə möhkəm dost idim.

Bir axşam rakı¹ içərkən onlara dedim:

– Dostlar, heç yaxşı iş görmürsünüz.

– Nə edirik ki? – deyə soruşdular.

– Daha nə edəcəksiniz. Göz görə-görə qanuna qarşı çıxırsınız.

Bilirsiniz ki, məmurların siyasətlə məşğul olması qanunla qadağan edilib. Siz isə bütün günü müxalifətçilərin qəhvəxanasından çıxırsınız.

Açıq-aydın siyasətlə məşğulsunuz. Bunun axırı yaxşı olmaz. Müxalifətçilər qəhvəxanasına gedib siyasətlə məşğul olunca, Topal Kazımın qəhvəxanasına gedin. Elə qəhvəxana qəhvəxanadır da.

Bələdiyyə həkimi güldü:

– Sən bizim siyasətlə nə üçün məşğul olduğumuzu sonra başa düşərsən!..

On beş gündən sonra bunu başa düşdüm. Hər ikisini qəsəbədən çıxarıb başqa yerə göndərdilər. Qəsəbədən ayrılarkən onlar öz sirrələrini mənə açdılar. Onlar burada qalmaq istəmirlərmiş. Ərizə ərizə alınca göndərib başqa yerə təyin olunmalarını xahiş ediblər. Lakin ərizələrinə cavab verən olmayıb. Xahişlərinə cavab almayanlardan sonra müxalifətçilər qəhvəxanasına getməyə başlayıblar. Bir ay keçəndən sonra isə onların yerlərini dəyişdiriblər.

Həkim gedərkən mənə dedi:

– Bizi bundan da pis yerə göndərməyəcəkdilər ki... Mən bir müddət qəsəbədən ayrılmaq istəmədiyim üçün qətiyyətlə siyasətlə məşğul olurdum. Nə yalnız müxaliflərin qəhvəxanasına gedirdim, nə də yalnız Topal Kazımın qəhvəxanasına gedib müxalifləri hirs-ləndirirdim.

Qəsəbə çox kiçik idi. Adamın darıxmaqdan bağı çatlayırdı. Qəhvəxanadan başqa istirahət edəcək bir yer yox idi. Topal Kazımın qəhvəxanası da çox tünlük olurdu. Mən bitərəf olduğumu göstərmək üçün qəhvəxanaların ikisinə də gedirdim. Dərzi İshaqın müxalif qəhvəxanasında yarım saat oturanda, bir saat da Topal Kazımın qəhvəxanasında vaxtımı keçirib vəziyyətdən çıxırdım. Topal Kazımla yaxşı dost olmuşdum. Hər dəfə qəhvəxanada onunla dərhləşirdik. Bir gün partiyaların vəziyyətindən danışarkən o mənə:

– Bəy, sənə bir şey deyim, ancaq öz aramızda qalsın, – dedi.

– Bizim partiya gələn seçkilərdə məğlub olacaq.

¹ Üzümdən çəkilən türk araqı

Elə bildim ki, o məni sınaqdan keçirmək istəyir.

– Yox canım, nə deyirsiniz, məşallah, sizin partiya aslantək qüvvətlidir.

– İnanma. Bax, görürsən, bizim qəhvəxana adam əlindən partlayır. Dərzi İshaqın qəhvəxanasına isə heç kəs getmir. Başa düşənə elə bu da bəsdir. Camaat bir şey olacağından qorxaraq buraya doluşur. Qoy bir yeni seçki olsun, onda görərsən. Hamı o biri partiyaya səs verəcək. Keçən seçkidə də elə bu cür oldu.

– Yaxşı, bəs nə edəcəksiniz?

– Bəzi şeylər fikirləşmişik, yaxın günlərdə buraya partiya müfəttişi gələcək. Onda bir şey edəcəyik...

Bir müddətdən sonra Topal Kazımın qəhvəxanasında gürultulu partiya iclasları keçirilməyə başlandı. Bir qədər sonra qəsəbəyə “Şən Səs Teatrı” adında bir truppa gəldi. Yerlilərin deməsinə görə indiye qədər buraya belə böyük bir truppa gəlməyibmiş.

Məktəblə məscid arasındakı geniş meydanda çadır qurdular. Truppanın böyük olması çadırın nəhəngliyindən də bilinirdi. Bu çadır, Avropanın sirk çadırları böyüklüyündə olardı.

Çadırın meydana qurulduğu gün, əvvəlcə dərzi İshaqın qəhvəxanasına baş çəkdim. Çox hiyləgər adam olan dərzi İshaq mənə:

– Topal Kazım nə işə görür, – dedi. – Amma nə etdiyini heç cür başa düşə bilmirik.

Oradan çıxıb Topal Kazımın qəhvəxanasına gəldim. Bıç-bıç göz vurub ondan soruşdum:

– Nə var, nə yox, Kazım əfəndi, işlər qaydasındadırmı?

O da mənə göz vurub dedi:

– Hələ gözlə, bəy, hələ gözlə. Sabah hamısını öyrənərsən.

O gün qəsəbə yerindən oynadı. Truppanın təlxəkləri, nədimləri, kəndirbazları bağıra-bağıra axşamkı oyunlarının carçılığını edirdilər. Uzun taxta ayaqlara çıxmış, sifətləri boyalı, yaxaları zıncırovlu, rəngarəng papaqlı carçılar bağırarkən, truppanın beş nəfərlik orkestri də qəsəbəni canlandırırdı. Dirəklərdən rəngli bayraqlar, divarlara elanlar yapışdırılmışdı. Küçələrdə reklamlar asılmışdı.

Axşamüstü çadırın yanında gəzişməyə başladım. Çadırın qapısı ağzında orkestr çalır, birisi də fokus göstərib papağından dovşan çıxarırdı. Giriş qapısının sağındakı kassanın dörd tərəfinə qadın paltarları asılmışdı.

Ağappaq neylon qadın dizlikləri, açıq-mavi jersidən gecə köynəkləri, çəhrayı lifçiklər küləkdən şişərək rəngli bayraqlar arasında yellənirdi. Meydan dolmuşdu. Hamı bilet almaq üçün kassaya tərəf qaçırdı. Bunlar heç də o qədər pis təsir bağışlamırdı. Ancaq sallanıb yellənən qadın alt paltarlarının göz qabağında asılması xoşuma gəlmirdi. Jandarma komandirinin yanına gedib, əhvalatı danışdım.

O mənə:

– Bundan xəbərimiz var, – dedi.

– Əgər bilirsinizsə, paltarları niyə oradan götürmürsünüz. Artist qadınların alt paltarları ilə reklam etmək ayıbdır axı...

– Mən partiyanın işinə qarışmaq istəmirəm.

– Artistlərin alt paltarlarının partiya işi ilə nə əlaqəsi?

Gedib paltarları yığıdırmağı əmr etdim. Onlar isə yaxşı bir bəhanə irəli sürdülər.

– Nə bəhanə?

– Dedilər ki, biz səyyar artistlərik. Haraya gediriksə, orada paltar yuyub qurutmaq üçün asırıq.

– Yaxşı... Bəs onlar heç kişi paltarı yumurlarmı?

– O da var idi. Yamaqlı kişi paltarları da asmışdılar, ancaq o qədər çirkli idi ki, “heç olmasa bunları götürün” dedim. Onlar çox razı qaldılar...

Truppanın çadırına qadın paltarlarının asılması xəbəri kəndlərə qədər yayılmışdı. Hamı axışıb gəlmişdi. Camaat rəngli tumanların, gecə köynəklərinin ətrafında fir-fir fırlanırdı. Fokusçunun papaqdan çıxartdığı dovşana baxan yox idi. O, papağından bir cüt öküz çıxarıb onların hər birinə versəydi belə, yenə də ona əhəmiyyət verən olmayacaqdı.

Bilet almaq üçün camaatın arasına girdim. Növbəm gəlib çatdı. Saçları saman rənginə çalan bir qadın bilet satırdı. Ən ucuz bilet beş lirəyə idi. Pulu qadına uzatdım. Qadın geriye döndü. Arxasındakı pərdəni qaldırıb baxdı. Pərdənin dalında oturmuş keşikçi Öməri gördüm. Ömər Topal Kazımın ən yaxın adamı idi. Boyalı qadın başını arxasındakı güllü çit pərdədən çəkib dedi:

– Yerimiz yoxdur!

– Necə yoxdur, bəs nə edək? – deyə soruşdum.

– Nə edəsən, get gəziş, hava qəbul elə, sonra da gözümə görünmə.

– Xanım!..

– E-e, yer yoxdur, dedim. Sabah gələrsən.

Mən kassadan kənara çəkildim. Qadın məndən sonra gələndə iki bilet verdi. Pərt halda birbaşa Topal Kazımın yanına getdim:

– Kazım əfəndi, bu nə truppadır gətirmişsiniz. Kassada bir qadın var, kefi istədiyinə bilet verir, istəmədiyinə vermir.

Topal Kazım dedi:

– Sən səs salma, bəy. Yaxşı olub ki, sənə bilet verməyiblər. Sabah işin əslini öyrənərsən.

Məmur yoldaşlarımdan da bəzisinə bilet vermiş, bəzilərinə isə: “Yer yoxdur, sabah gəlin” demişdilər.

O gecə teatra gedə bilmədim. Ertədən yatdım. Evim çadırın yaxınlığında idi. Yerimə girəndən sonra uzun müddət təbilin, şeypurun səsi qulaqlarımdan getmədi. Sonra məni yuxu apardı. Gecənin bir yarısı acı qışqırıqlar məni bir neçə dəfə yuxudan ayıltı, amma əhəmiyyət vermədim.

Ertəsi, bazar günü idi. Küçəyə çıxdım. Böyük çadır çökmüş, divləri kimi torpağa sərilmişdi. Çadırın örtüsü qoca qarıların sifəti kimi qırıq-qırıq olmuşdu. Çadırın böyük dirəyi isə yıxılmamışdı. Dirəyin başına bir protez ayaq asılmışdı. Topal Kazımın düzəltdirdiyi ayaq yadıma düşdü. Küçədə oynayan iki uşağdan başqa heç kəs yox idi ki, işin nə yerdə olduğunu öyrənəm. Qəsəbə sanki boşalmışdı. Yolumun üstündəki dərziləş İshaqın qəhvəxanasına baş çəkdim. İshaqın qəhvəxanasında heç bir vaxt tənlik olmazdı. İndi də həmişə olduğu kimi gözlərini budaqlara dikmiş bir neçə müxalifətçi burada oturmuşdu. Onlar gülüşür, zarafatlaşırdılar. Bunlardan məsələni xəbər aldım. Heç biri dillənmədi. Sonra dərziləş İshaqdan xəbər aldım. O da xısnı-xısnı gülüb cavab vermədi. Maraq məni götürmüşdü. Bir stəkan çay içib qəhvəxanadan çıxdım. Oradan düz Topal Kazımın qəhvəxanasına gəldim. Həmişə adamlarla dolu olan qəhvəxanada üç nəfər oturmuşdu. Üz-gözləri sarındığından kim olduqlarını tanıya bilmədim. Birinə yaxınlaşıb diqqətlə baxdım: keşikçi Öməri tanıdım. Zarafatla ona dedim:

– Ömər ağa, olmasın azar! Bu nə işdir? Olmaya arvadın kömək yemisen?

– Kaş arvadın kömək yeyəydik, bəy? Bu kömək heç arvad köməyinə bənzəyirmi? Salamət yerimiz qalmayıb!

– Kazım əfəndi haradadır?

– Heç bilirəm, hardadır? Yəqin protez ayağını axtarır. Ah, kaş onun sağlam qıçı da sınaıdı.

– Ömər ağa, de görüm, axı nə olub?

– Daha nə olacaq, bəy. Hamımız qırılıb getdik. Kimimizi xəstə-xanaya apardılar, kimimiz də indi evdə inildəyir. Ən sağ qalanı elə bizik. Mənim də belimdə açıq yara var. Bütün sümüklərim qırılıb.

– Bu hadisə artist qızların üstündə oldu?

– Xeyr, əzizim, hadisə siyasət üstündə baş verdi.

– Necə yeni siyasət üstündə, Ömər ağa?

– Heç soruşma. Elə bil ki, müharibədən çıxmışıq.

– Bir əməlli başa sal görək!..

– Bilirəm ki, səndən sirr çıxmaz. Bax ha, çünki bu siyasət işidir, müxalifətçilər xəbər tutmasın. Bax, iş bu cür oldu. Biz bu qəsəbədə müxalifətçilərin öhdəsindən gələ bilmirdik. “Belə gedərsə, işlər pis olacaq, aman, bizə kömək edin!” deyib, vilayətə xəbər göndərdik. Oradan bir müfəttiş gəlib: “Belə-belə edin” dedi. Biz də dedik ki, belə-belə etməklə buradakı müxalifətçilərin gözünü qorxutmaq olmaz. Müfəttiş yenə də dedi: “Onda elə-elə edin”. Biz də yenə də dedik ki, elə-elə etməklə onların başı əzilməz. Axırda müfəttiş dedi: “Əgər belədirsə, onda bunları yaxşıca kötəkləmək, başlarını əzmək lazımdır”. Hamımız birdən bağıraraq: “Ay səni, sağ olasan. Bunun başqa bir çarəsi yoxdur”. Müfəttiş ürəyimizdən xəbər verdi. Dedik ki, bunları bir yaxşıca döyək, ancaq elə döyək ki, qanuni olsun, bizi məsuliyyətə almasınlar. Sonra baxarsan ki, vasvası bir hakimin, prokurorun çənginə keçmişik.

“Müxalifətçiləri döymüsünüz” deyib, heçdən bizə cəza verərlər. Müfəttiş bizi arxayın edib: “Burası asandır, – dedi. – Qanuni bir yol tapırıq”. Hamımız razılıq verdik.

Bu “Şən Səs Teatrı” bizim partiyadan imiş. Şərtləşdiyimizə görə onlar gəlib burada çadır quracaqdılar. Konsertin tam ortasında bizimkilər çadırın iplərini kəsib çadırı camaatın üstünə yıxacaqdılar. Bu vaxt bir qiyamət qopacaqdı. Sonra da qaranlıqda çadırın altındakı müxalifətçiləri vurub suyunu çıxaracaqdıq, payəndaz kimi yerə sərəcəkdik. Böyük çadır onların üstündə, içərisi də qaranlıq... Kimin kimi döydüyü heç bilinməyəcəkdi. Yaxşı plan idi, deyilmi?

– Çox yaxşıdır.

– “Şən Səs Teatrı”nın truppası da elə bu məqsədlə gəlib meydandakı böyük çadırı qurmuşdu. Bu zaman ortada olan bitərəflərin kötək yeməməsi üçün bir biclik də fikirləşdik. Onlara yer olmamasını bəhanə edib, bilet satmamağı qərara aldılar. Mən bilet satan qızın yanındakı pərdənin dalında oturdum. Biri gəlib bilet istəyən kimi, qızın ayağına yavaşca toxunurdum. Şərtimiz də bu olmuşdur: mən qızın ayağına toxunanda həmin adama bilet verilməyəcəkdi. Qız da o dəqiqə “Yerimiz yoxdur” deyirdi. Axır-axırda gördüm ki, sarısaç qız mənim işarələrimə əhəmiyyət vermir. Bəlkə də ayağı döyənək olmuşdu və ona görə hiss etmirdi, ya da ayağına toxunmağım xoşuna gəlmişdi. Günahı boynuna, artıq orasını deyə bilmərəm. Bir bitərəf bilet almağa gələn kimi, mən o dəqiqə var gücümle sarışın qızın baldırını çimdikləyirdim.

– Qız mənə də dedi ki, yer yoxdur.

Əlbəttə... Mən deşikdən səni görən kimi sarışın qıza pərdənin dalından bir balaca ilişdirdim. Qız da sənə dedi ki, yerimiz yoxdur. Nə isə...

Biz müxalifətçiləri çadıra doldurduq. Hələ tamaşa başlamamışdan, bizim bu çoxbilmiş Kazım dərzi İshaqın yanına gedib dedi: “Bu nədir, nə üçün bir-birimizin üstünə düşmüşük? Məgər hamımız bir vətənin övladı deyilik? Cəhənnəm olsun bu siyasət. Gəlin bir yerdə teatra gedək. Qəsebədə şənlikdir. Dostlar, biz də yeyib-icək”. Hə, necədir?

– Yaxşıdır.

– Biz müxalifətçilərlə qucaqlaşmağa başladılar. O gecə hansı müxalifətçini döyməliydikse, hamısını bir yerə topladıq. Partiyanın hesabına onların qabağına məzə və içki qoyduq. Onları içirtməyimizin səbəbi qorxu idi. Qorxurduq ki, hərəflər üstlərinə çadır düşən vaxt məsələni başa düşərlər və dəyənəyi qapıb üstümüzə düşərlər. Fikirləşirdik ki, onları əməlli-başlı kefləndirib möhkəm döyəcəyik... Yaxşı plandı, deyilmi?

– Lap yaxşıdır.

– Müxalifətçilər möhkəm içdilər. Heç biri ayaq üstə dura bilmirdi. Topal Kazım bizə dedi: “Amanın bir günüdür, bizimkilər içməsin. Özünüzü elə göstərin ki, guya içirsiniz, ancaq rakını üstünüzdə dağdın”. Deyirlər rakı qızdırmalı adam üçün ən yaxşı dərmandır. Mən iki şüşə rakıyla boğazımı islatdım. Biz də özümüzü sərxoş

kimi aparmağa başladıq. Hamı: “Ah qardaşım, vah qardaşım, hamımız bu torpağın övladı deyilikmi?” deyə bir-birinə sarmaşmağa başladı. Ağlayan kim, zırıldayan kim. Biz bunları itələyə-itələyə “qardaşım, canım” deyə-deyə çadıra soxduq. Müfəttiş bizə: “Döyməyinə döyün, istəyirsiniz lap əzişdirin, ancaq qan tökülməsin. Qan tökülərsə, sizə kömək edə bilmərəm” demişdi. Ona görə də Topal Kazım bizə xəbərdarlıq etdi, tapança, bıçaq götürməyə. Heç kim tapança, bıçaq götürmədi. Amma bəzimiz qamçı, bəzimiz toppuzlu kəndir, bəzimiz də dəyənək götürüb pencəyimizin altında kəmərimizə keçirtmişdik. Məndə atadanqalma bir fil damarı var ki, vurduğu yerdən səs çıxarır. Zaloğlu Rüstəmin toppuzu onun yanında heç bir şeydir.

Fil damarını uzunboğaz çəkmənin quncunda gizlətmışdim. Hamımız çadırın içində mövqelərimizi tutmuşduq. Hər şeyi incəliyinə qədər fikirləşmişdik. Döyəcəyimiz adamları qabaqcadan gözaltı etmişdik. Topal Kazım işarə verən kimi iplər kəsiləcəkdi.

– Hə, necədir?

– Pis deyil.

– Buraya qədər hər şey yaxşı gedirdi. Bəy, düzünü desəm, mənim niyyətim başqa idi. Sən bizim partiyanın üzvü Daz Nuru ilə Çəkçəki Heydəri tanıyırsan. Dünyanı gəzsən, onlar kimi namussuz tapa bilməzsən. Bizim partiyada Sarı Süleyman adlı bir adam da var. Məndən beş lirə borc alıb, iki ildir ki, gedib-gəlirəm vermir ki, vermir. Sivriburun Səidi də tanıyırsan. Onunla çoxdan kəsülüyük. Baqqal Eminlə də qanlı-bıçağıq. Hələ muxtar Əzizi demirəm, o, mənim çoxdankı düşmənimdir. Mən öz-özümə dedim: “Çadır üstümüze düşüb, hamı bir-birinə qarışan zaman kim-kimi görəcək. Əvvəlcə bunlara girişərəm. Onlar da elə bilərlər ki, müxalifətçilər tərəfindən döyüblər. Fil damarında möhürüm-zadım yoxdur ki... Fil damarını bunlara ölçəndə bədənlərində imzam qalmayacaqdı ki... Mən əvvəlcədən bunların yerini bələddədim. Dedim ki, bir ona, bir buna çəkib əhdlərini az vaxt içərisində kəsərəm. Əvvəlcə muxtardan başlayaram. Bir gözüm Topal Kazımdaydı, o biri gözüm isə onlarda.

Bu zaman səhnəyə iki qız çıxdı. Onlar oxuyub, oynamağa başladılar. Qızlar həddindən artıq açıq-saçıq geyinmişdilər. Görünməyən yerləri qalmamışdı. Əyinlərində bir qarış tül parçası və bir ovuc mun-

cuqdan başqa şey yox idi. Orkestr bütün gücü ilə çalır, müxali-fətçilər kef içində: “Yaşa, yaşa!” deyə bağırırdılar. Elə bu dəmdə Topal Kazım əlini bıqlarına çəkdi. Siqnalımız da elə bu idi. Topal bıqlını burarkən, birdən çadır üstümüzə düşdü. Işıqlar söndü. Mən o dəqiqə fil damarını çıxartdım. “Ya Allah” deyib muxtarın üstünə yeridim. Onların hər birinin yerini əvvəlcədən nişanladığımdan fikirləşirdim ki, qaranlıqda birdəfəlik işimi qurtaracağam. Mən fil damarını havaya qaldırdım. Elə qaldırmağımı görmüşdüm ki, gözümdən şimşək çaxdı. Bəy, kəlləmə bir zopa deydi ki, ağrının şiddətindən o dünyalıq olduğumu sanıb kəlməyi-şəhadətimi dilimə gətirdim. Buna baxmayaraq fil damarını da muxtarın başına endirdim. Namussuz muxtarın gözü elə bil proyektor idi. Zil qaranlıq içərisində məni seçib: “Tanıdım, sən keşikçi Ömersən!” deyə qışqırdı. Lakin muxtarın mənə baxası halı yox idi. O, böyük toppuzunu qaldırdı və odundoğrayan Rzanın başına endirdi. “Ə, bu necə işdir?” deyə fikirləşdim: “Odundoğrayan Rza bizim partiyadan deyilmi?”

Mən muxtarı buraxıb, “Ya Allah” deyərək Daz Nuruya girişdim. Vurduğumu yerə sərirdim. Daz Nurunu də buraxıb, Çəkçəki Heydərə çatan zaman belimə elə bir dəyənək deydi ki, haqqıltı ilə yerə yığıldım. Amma dəyənəyi endirənin də qolundan yapışa bildim. A kişi, bu bizim partiyadan Nuru ağa olmasınmı? “Nuru ağa” deyə qışqırdım. “Adə, sən bizim partiyadan deyilsən?” O mənə gör nə cavab verdi: “Səs salma! Partiyaya candan bağliyam. Qaranlıqda səhv salıb səni vurmuşam”. Mən ona: “Burada səhv etmək olar, alçaq? Sən məni şikəst etdin!” dedim. Sonra “Ya Allah, səndən mədəd” deyib, fil damarını onun başına ilişdirdim. Zərbədən elə bil ki, Nuru ağa iki hissəyə bölündü. Sarı Süleymana da bir fil damarı çəkmişdim ki, sol çiyinə bir zopa endi. Zopa çiyinə enən kimi, məni vuranın ayağını əlimə keçirtirdim. Bəy, heç inanmazsan! Bu ayaq canlı ayağa bənzəmirdi. Alçaq, ayağını buraxıb qaçdı. Fikirləşdim ki, adə, bu Topal Kazımın protez ayağı olmasın?

Ətrafda qışqırtı, bağirtıdan qulaq tutulurdu. Çadır da üstümüzdəydi. Mən bir qolumu qaldıra bilmirdim. Çadırın altından çıxmaq mümkün deyildi. Çadırı deşib çıxma da bilmirdik. Çünki müfəttiş qadağan etdiyinə görə bıçaq da götürməmişdik. Ağrının şiddətindən inildəyir, qışqırır, torpaq üstündə qıvrılırdıq. Mən huşumu itirmişdim. Bizi çadırın altından necə çıxarmalarından heç xəbərim olmayıb.

Əhvalat belə olub, bəyəfəndi! Allaha çox şükür ki, biz birtəhər qurtardıq. O birilərdən kimin öldüyü, qaldığı hələ məlum deyil.

– Bəs, müxalifətçilərə nə oldu?

– Nə olacaq, heç bir şey... Birinin burnu qanasaydı, dərd yarı idi. Müxalifətçilərin başından bir tük də düşməmişdir. Sən demə, bizim hamımızın öz planı var imiş. “Qaranlıqda kim kimi görəcek” deyib bir-birimizə yaxşıca girişmişik. Bir-birimizə o qədər çəkmişik ki, müxalifətçilər heç yadımıza düşməyib. Bəy, bir bu Topal Kazıma bax! Zopanı belimə çəkib huşumu başımdan çıxaran o alçaq idi...

Bu zaman, qoltuq ağacı ilə yeriyan Topal Kazım qəhvəxanaya girdi:

– Bunun belə olacağını bilirdim. Camaatın bizim qəhvəxanaya doluşmasından məlum idi.

Sonra o, skamyanın üstündə çökdü və soruşdu:

– Dostlar, mənim o biri ayağımı kim görüb?

İSMƏTİMİ NECƏ QORUDUM

– Ah, bəyəfəndi, hansını sizə danışım. İnan ki, onlar kimi namus, ismət, könül, Aytən, Sevim və alt neylon qadın paltarının düşməni hələ dünyaya gəlməmişdir. İsmətimi onların əlindən qurtarana kimi nələr çəkdiyimi bircə biləydiniz...

Çox şükür olsun ki, ismətimi tərtəmiz, toz zərrəsi qədər də ləkələndirmədən qurtardım. Bəyəfəndi, deyin görüm, insan nə üçün yaşayır? İsmətli olmaq üçün yaşayır? Əlbəttə ki, ismətli olmaq üçün yaşayır. Bir qadın ismətinə itirdi, üstəlik, camaat da bundan xəbər tutdusa, sonra o qadın bir qəpiyə də dəyməz, heç kim onun üzünə baxmaz. Bəyəfəndi, elə bu səbəbə görə ismətimi çox yaxşı qorumuşam.

Onlar çox azğın ismət düşmənləriydi. Görüm onların gözü çıxsın, harada bir ismətli qadın görsələr, ona göz dikirdilər. Hələ saf bir ismət görəndə onu ləkələmək üçün əllərindən gələni edirdilər.

Bəyəfəndi, mənim başıma gələnlər, heç kimin başına gəlməmişdir. Hansı birini sizə danışım. Bəyəfəndi, çox şükür ki, o vaxtlar keçdi, çox şükür ki, ismətimiz də azadlığa qovuşdu. Bəyəfəndi, vətənimiz, millətimiz var olsun...

Mənim də ismətimə göz dikdilər. Çox üzr istəyirəm, elə bilməyin ki, mən özümü tərifləyirəm, ancaq bircə onu deyim ki, mənim çox təmiz bir ismətim var. Əgər inanmırsınızsa, məni yaxından tanıyanlardan soruşa bilərsiniz.

Bunları özümü reklam etmək üçün demirəm. Rica edirəm, məni adi reklamlar verən ticarət müəssisələri ilə bir yere qoymayın. Məni hamı tanıyır. Haqqımda kimdən istəsəniz soruşa bilərsiniz. Nə vaxt istəsələr bonservis¹ göstərə bilərəm.

“Fənersaray” klubunun solisti Çətin var ha, ondan neçə dəfə soruşmuşam:

– Çətincan, düzünü de, sən mənim nəyimi sevirsen?

O da mənə:

– İsmətini, anam, bacım, ismətinə! – deyə cavab vermişdir.

Ondan sonra kişilərin ismət düşkünü olduğunu öyrəndim. Bəyəfəndi, mən tərtəmiz bir qızam. Hər səhər üzümü yuyur və üstə-

¹ Bonservis – namuslu olmaq haqqında şəhadətnamə

lik, bağışlayın, üzr istəyirəm, ayda iki dəfə Qalatasaray hamamına da gedib çimirəm. Kisəçəkən qadına bədənimi yaxşıca kisələdib, tərtəmiz oluram.

Qulaq asın, o ismət düşmənlərlə birinci dəfə rastlaşnağım haqda sizə danışım. Heç yadımdan çıxmır, bir gün axşamçağı Bəyoğlu¹ küçəsiylə gedirdim. Bir də gördüm ki, bir nəfər dalımca düşüb. O adama, bax, belə baxdım. Gözüm onu tutmadı. Dalımca düşən kişiler könlümə yatmayanda, ailə tərbiyəmə layiq olmadığı üçün, heç səsimi çıxartmıram. Vücudu iki qəpiyə dəyməyən adamlar yanında insan nə üçün özünü tərbiyəsiz göstərsin? Düz demirəmmi, efəndim?

Amma, o kişi söz atmağa başlayan kimi, özümü saxlaya bilməyib:
– Əfəndi, – dedim, – mən ismətli bir qadınam!..

Necədir, yaxşı demişəm? Bəyefəndi, mən heç kimdən çəkinmirəm. Allaha and olsun, mən hələ o vaxtlar hakim partiyanın siyasətinə qarşı müxalifətdə dururdum. Mən həmişə söz azadlığını müdafiə etmişəm.

Nə isə, başınızı ağrıtmayım, demə, həmin adam belə işlərdə təcrübəli imiş. Dalımca düşüb məndən əl çəkmədi. Yəqin ki, Abanoz² küçəsini tanıyırsınız... Necə, tanımırırsınız? Əzizim, yaxşı, yaxşı, mənə kələk gəlməyin. Heç elə şey olar, kişi olasan, Abanoz küçəsini tanımayasan? Tanıyırsınız, tanıyırsınız... Bəyoğlunun yanındakı Abanoz küçəsini deyirəm. Hə, Abanoz küçəsinin başına çatanda ona dedim:

– Çox rica edirəm, küçəmizə çatmışam, daha dalımca gəlməyin.

O bu işlərdə çox bişkin imiş. Yenə də dedim:

– Məhəlləmizə çatmışıq, məni təqib etməyin.

Gör o, mənə nə dedi:

– Yavrum, mən səni özüm üçün deyil, bir bəyefəndi üçün təqib edirəm.

Həəə, gördüm ki, bu adam belə işlərdə ustadır.

– Mənə bax, – dedim, – mən sənin bildiyin qadınlardan deyiləm. Bəyefəndinin məndən bir istəyi varsa, evin nömrəsini verim, qoy özü gəlsin.

¹ İstanbulda kinoteatr, restoran və bir çox əyləncə yerlərinin olduğu baş küçələrdən biri

² İstanbulda əxlaqsız qadınların yığıldığı küçə

O, bu sözümün müqabilində cibindən vizit vərəqəsini çıxarıb mənə verdi. Vizit vərəqəsini oxudum. Orada “Seksualitə prodüktoru”¹ sözü yazılmışdı.

Bu sözün nə demək olduğunu başa düşmədim. Elə bildim ki, o, film çəkəndir. Mənim də kino artistliyinə uşaqlıqdan bəri son dərəcə həvəsim vardır. Film çəkilişini görəndə ürəyim gedir. Fikirleşdim ki, madam məni bəyənibdir, deməli, məni filmə çəkəcək. Əfəndim, mən haradan biləydim, mən ürəyitemiz bir adamam. Dalımca düşən adam məni maşına mindirib bir yere apardı. Orada başıma nələr gəldiyini sizə danışsam, vallahi, təəccübdən gözləriniz bərələr və ağzınız sulanar. Ah, bəyefəndi, ah, xalq bu adamların əlindən nələr çəkmədi...

Onlar mənə qutu-qutu cavahirat verdilər. Demə, bunların hamısı saxta imiş. Milleti aldatdıqları bəs deyil, məni də aldadıb namusuma toxunmaq istədilər. Amma yol vermədim, şükür Allaha, ismətimi qoruya bildim.

Bir dəfə eşitdim ki, cavahiratların hamısı Yasinadaya² göndəriləcək. Orada cavahiratlar qəsb ediləcək. Bunu eşidən kimi cavahiratı satmaq istədim və onların saxta olduğunu bu zaman öyrəndim. Bəyefəndim, saxta cavahirat bağışlayıb namuslu bir qadını aldatmaq ayıb deyilmi? Birdən şeytana uyub ismətimin pozulmasına yol versəydim, onda nə olardı? Haramları olsun, onları görüm zəlil olsunlar, boğazlarında qalsın, məndən aldıqları ləzzət burunlarından piltə-piltə tökülsün. Onları görüm bu dünyada xar olsunlar...

Bəyefəndi, bu danışdıqlarım o biri sərgüzeştlərimin yanında bir şey deyil. Sizə başqa bir qəziyyə danışım... Bəli, illərdən 1955-ci il, fəsillərdən qış fəsli, günlərdən cümə günü, vaxtlardan gecə yarısı idi. Heç yadımdan çıxmaz. Saat dördə on səkkiz dəqiqə işləyirdi. Pavilyonun bağlanması az qalırdı. Bu zaman birisi sallana-sallana salona girdi. Gəlib mənim oturduğum stolda əyləşdi. Daha doğrusu, stolda mənimlə bərabər oturanlar “buyurun, bəyefəndi” deyərək onu çağırırlar. Demə, onlar mənə tələ qurublarmış. Mənim də heç bir şeydən xəbərim yox... Bəyefəndi, mən məsum bir qadınam, yüksək cəmiyyətə on il olardı ki, düşmüşdüm. Onların gizli məqsədlərini haradan biləydim?.. Mən bu mühitdə hələ təzə idim.

¹ Varlılar üçün qadın gətirib müqabilində pul alan adam

² İstanbulun yaxınlığında, Mərmərə dənizində həbsxana olan bir ada

Həə, o biriləri ayağa durub, məni onunla yalqız qoydular. Onlar gedəndən sonra yanımdakı sırtıqlığa başladı.

– Bəyəfəndi, mənə sataşmayın, – dedim, – mən sən deyən qadınlardan deyiləm. Çantanı başına elə çırpam ki, boyun bir qarış qısalar.

Hərif söz başa düşənə oxşamırdı. Məni qucaqlayır, oramı-buramı əlləşdirirdi.

– Bəyəfəndi, nə axtarırsınız, – deyə soruşdum.

O, gör mənə nə desə yaxşıdır:

– Əlcəyimi axtarıram.

– A kişi, mənim qoynum sənün üçün qarderobdur məgər?

Hərif lap cızığından çıxdı. Gördüm ki, bir az da keçsə ismətim öldən gedəcək. Yenə də dedim:

– Bəyəfəndi, bəyəfəndi, ismətimlə zarafat etməyin. Rica edirəm, əlinizi çəkin, yoxsa, axırı pis olar.

Mən hələ o zaman müxalifətçilərdən idim. Buna baxmayaraq o, marçhamarçla məni öpüb:

– Bunun axırı nə olacaqsa, qoy olsun, – dedi.

Dedim:

– Bəyəfəndi, camaatın içində öpməyin, ağlarına başqa şey gələr. Mənim necə qadın olduğumu camaat haradan bilir. Dost var, düşmən var.

O, əməlli-başlı sərxoş idi. Əlini belimə atdı. Mən geri çəkildim.

– Niyə çəkilsən, – deyə soruşdu. – Paltarının köhnəlməsindən qorxursan?!

– Paltarım köhnəlməyinə köhnəlməz, ancaq qıdığım gəlir.

Sonra başladı mənə hücum etməyə, əl atmağa. Bir baxın, beş il üstündən keçib, hələ də bədənimdə dişlərinin yeri görünür. Buraya baxın, kürəyimin bu tərəfinə baxın. Görürsünüzmü necə dişləyib? Baxın, görün, az qalmışdı baldırımı qoparsın. Bu göyərmiş yerləri görürsünüzdə... Heç cür keçib getmir.

Bu adamın əlindən qurtarana qədər nələr çəkdiyimi sizə deyib qurtara bilmərəm. Tam iki il mübarizə etdim. Bəyəfəndi, azadlıq mübarizəsi asan olmur. Bədənimdə gördüyünüz bu yaralar, çapıqlar, hələ görmədiyiniz yerlərin yaralarını demirəm, o günlərin acı xatirələridir. Amma, ən axırda, çox şükür, ismətimi qoruya bildim.

Bir dəfə gecə vaxtı köhnə qurdlardan biri evimə gəldi. Mənim sevgi macəralarımı, məmləkətimizin ən yüksək transferli futbolçu-

larıyla olan macəralarımı eşidib qəzəblənmiş və buna görə də evimə gəlmişdi.

Ona:

– Bəyefəndi, – dedim. – Nahaq yerə zəhmət çəkmişiniz. Mən günortadan başqasına vəd vermişəm. Bir gəncə vurulmuşam. Eşqimə xəyanət edə bilmərəm.

O vaxt zəngin bir izmirli oğlana ərə getməyə hazırlaşmışdım. Hətta altı ay idi ki, üzr istəyirəm, hamilə idim.

– Mən ancaq sevgilim ilə danışacağam, – dedim.

Əvəzində o mənə dedi:

– Bu sənin üçün bir fürsətdir əlinə düşüb, fürsəti fota vermə.

Bu adamın siyasi məhəbbət dəlilləri olduğunu bilirdim. Onun vasitəsilə siyasi həyata atılıb, ölkə üçün faydalı adam ola bilərdim. Məqsədim heç də pis deyildi. Niyyətim bu ali məclisə düşmək, ölkəmizdəki anti-demokratik gedişi onlara anlatmaq və vətənə xidmət etmək idi. Çünki yuxarıda oturanları kənardan mübarizə etməklə yıxmaq olmurdu. Onların aralarına girib içəridən yıxmaq lazım idi. Elə buna görə də o hərifin təklifini qəbul etdim. Mənim səsim əzəldən çox gözəldir. Radiodan xalqa səsimi eşitdirmək istəyirdim. Nəhayət, arzuma çatdım. Onun nüfuzu sayəsində radioda müğənnilik etməyə başladım. Radioda tez-tez “Zurnası var gümüşdən, anlamıram bu işdən” mahnısını oxuyurdum. Bunun mənasını anlayan mənim nə demək istədiyimi başa düşürdü. Həqiqəti xalqa başqa cür demək mümkün olmurdu. Siz, yəqin ki, radioda oxuduğum mahnılara diqqət vermişsiniz: “zurnası var gümüşdən” deyərkən zilə keçməyimə, “anlamıram bu işdən” deyərkən isə səsimin titrəməsinə fikir vermişsiniz. Ölkədəki inqilab bunun sayəsində yarandı. Mən bu xidmətlərimə görə heç də xüsusi bir mükafat gözləmirəm. Hamısını halal edirəm. Ancaq, qəzetinizdə azadlıq fonunda çəkilmiş bir şəkli mi versəniz, mənə bəs olar...

Həmin adamın əlindən nələr çəkdiyimi sizə deyib qurtara bilmirəm. Amma, çox şükür ki, ismətimi ləkələndirmədən bu işdən də qurtardım.

Sizə yalnız bunu deyə bilərəm ki, mən başqa “peşəkarlar” kimi, heç bir zaman eşqimi siyasət yolunda alətə çevirmədim. Nə eşqimi siyasətə alət etdim, nə də siyasəti eşqə. Mənim fikrimə görə, hərəsinin öz yeri var.

Sizə bir əhvalat da danışım.

Bir gecə məni saraya çağırıldı. Nə dedin, hansı saraya?.. Hansı saray idi? Hə, yadıma düşdü, Qalatasaraya! “Mən saraya getmərim” dedim.

Onlar mənə: “Mattuka əmiri Şeyx Kazuləddin Əsseid Həpdullah ölkəmizə qonaq gəlmişdir. Bu saat ölkəmizdə ondan hörmətli qonaq yoxdur. Bu ay bələdiyyə məmurlarına maaş vermək üçün büdcədə pul yoxdur. Bəyəfəndi¹ Əmir həzrətlərini tovlayıb milli mənafe-yimizə uyğun şəkildə yüzə min faizlə borc almaq niyyətindədir. Əgər sən gəlməsən, bəyəfəndinin kələyi baş tutmaz. Bununla da dövlətlər arasındakı münasibətləri pozmuş olarsan. Bunun da ən azı on beş ilə qədər cəzası var, dedilər.

– Həmişə belə vəzifələr mənim üzərimə düşür, – dedim. – Bu cür vəzifələrdən artıq yorulmuşam.

Məni himayə edən, radiodan mahnılar oxutduraraq məni “məş-huri-cahan” edən adam bunu eşidən kimi:

– Belə vəzifələr təkəcə sənin boynuna düşmür, – dedi. – Biz səni ancaq Ərəbistandan böyük qonaqlar gələndə çağırıq. Amerikalılar gələndə səni narahat etmirik. Biz iş bölgüsünə, ixtisasa riayət edirik. Hər kəsin görəcəyi iş ayrıdır.

Balıq əti olduğum üçün, məndən ancaq şərqli qonaqların məclisində istifadə edirlər. Kərkənəz Könül var ha, o da amerikalıların məclisinə dəvət edilirdi.

Mənim qorxum başqa şeydən idi. Bundan qabaq millətlərarası münasibətləri möhkəmlətmək üçün bir rəfiqəmi saraya çağırmışdılar. Həmin gün Hurayda əmiri ilə saziş bağlanmalı imiş. Səhərə yaxın sazişi rəfiqəmin göbəyində yazıb imzalayırlar. Rəfiqəm “olmaz” deyə etiraz etmişdi. “Vay, sən vətən uğrunda göbəyini əsirgəyirsən?” deyə onu məzəmmət etmişdilər. Rəfiqəm də: “Bu göbək vətənə fəda olsun?” deyib razı olmuşdu. Lakin sonra saziş pozulmuşdu. Yeni, saziş bağlayanlar sözlərində durmayıb imzalarını pozurlar, tüpürdüklerini yalayır.

Mənim qorxum bundan idi. Çünki mənim bədənimə toxunanda yaman qıdığım gəlir. Göbəyində sazişi imzalayarkən özümü saxlaya bilməyib gülsəm, siyasi müzakirənin ciddiyyəti pozulardı.

Vəzifə vəzifədir, deyib saraya getdim. Mən bu xidmətlərimdən heç zaman qazanc axtarmamışam. Salona girdim. Məni gözü

¹ Bəyəfəndi – burada Türkiyənin keçmiş baş naziri, 1960-cı il hərbi çevrilişindən sonra edama məhkum edilmiş Ədnan Menderes nəzərdə tutulmuşdur.

götürməyənlər belə sayıe yayıblar ki, guya mən içki masalarında köhnə qurdların dizi üstündə oturmuşam. Bunlar dedi-qodudur. Qətiyyən düz deyil. Bəli, mən həmin gecə bu qurdlardan ancaq birinin dizi üstündə əyləşməli oldum. Bunun isə səbəbi bu idi ki, o gün orada boş kreslo yox idi. Başqa cür də mümkün deyildi.

Onlardan biri:

– Gəl, quzum, otur! – deyə mənə təklif etdi.

Mən çağıran adam atam yaşında, saç-saqqalı ağarmış bir kişi idi.

Süfrə arxasında oturub içirdilər. Musiqi çalınırdı. Məndən də mahnı oxumağı xahiş etdilər. Mən də oxudum. Bu zaman Ərəb Şeyxi dedi:

– Quzum, sən “təhsisati məsture” sən?¹ Nə üçün hər tərəfini örtür-sən? Soyunsana...

Mən onların gizli məqsədlərini haradan biləydim. Bir söz deməyib soyundum.

– Lap soyun, – deyə əmr etdilər.

– Soyunmağına soyunaram, – dedim. – Amma elə etmək lazımdır ki, konstitusiyaya zidd gəlməsin.

O biri müğənnilər də soyundular. Rəqs başlandı. Salonda son dərəcə anti-demokratik bir hava vardı. Hətta rəqqasələrdən biri striptiz oynayarkən o qədər anti-demokratik soyundu ki, üstündə heç bir şey qalmadı. Demə, ali qonaqlardan biri “rentgençi”² imiş. Rəqqasələr nə qədər soyunurdularsa da, o, qane olmurdu. Buna görə ölkə xəstəxanasından rentgen aparatı gətirib rəqqasəyə onun vasi-təsilə tamaşa etdilər.

Mən neçə dəfə belə əyləncələrdə iştirak etmişəm. Lakin, bəyə-fəndi, vallah, belə əyləncələrdən iyrenirəm. O qədər iyrenirəm ki, daha çox şeyi açıb deyə bilmirəm. Neçə dəfə onlara belə əyləncələrdən iyrendiyimi göstərmişəm. Ürəyim bulanır, sonra özün bilirsən də nə olur...

Bir gecə də, heç yadımdan çıxmaz, yenə belə məclislərin birində az qaldı ki, onlardan birisinin qucağına yığılam, yəni əxlaqsızlıq girdabına düşəm. Xoşbəxtlikdən o adamın özü masanın altına yığılıb qaldı və mən də onun qucağına düşməkdən xilas oldum. Amma

¹ Təhsisati məsture – dövlət büdcəsindən götürülüb hesabı tutulmadan gizli xərclənən pul

² “Rentgençi” – gecələr gizlincə pəncərələrdən qadınların soyunmasına tamaşa etməyi sevən pozğun adamlara deyirlər.

mənim bir neçə rəfiqəm belə məclislərdə ismətlərini qoruya bilməyiblər.

Yenə də bir gecə, heç yadımdan çıxmaz, onlardan birisi:

– Fındıq sındırmaq istəyirəm, fındıq getirin, – deyə bağırdı.

Belə yaşlı qoca necə fındıq sındıracaq? Həəə, bir boşqab dolusu fındıq getirdilər. Ancaq o kişinin ağzında fındığı qıracaq diş yox idi... O, bunu görən kimi bağırdı:

– Mənim dişlərim haradadır? Üst dişlərim yoxdur... Dişlərim kimdədir?

Qadınların üst-başını axtarmağa başladılar. Çox şükür ki, onun dişi məndə deyildi. Diş, indi adını çəkmək istəmədiyim, bir qadın müğənnidə tapıldı. Qadının da bundan xəbəri yox imiş. Sizdən çox üzr istəyirəm, bu qadın süni döş gəzdirdi. Dişi itən bəyəfəndinin üst protez dişləri də həmin qadının süni döşünə ilişib qalıbmış. Protez dişlər qadının döşündə medal kimi sallanıb dururdu. Axı yazıq qadın bunu haradan biləydi... Yaxşı ki, Huvayda əmirinin yavəri bunu gördü və ingiliscə “bu nədir?” soruşdu.

Bizimkilər o saat vəziyyətdən çıxdılar:

– Bu bizim ən yüksək ordenimizdir. Bunun adı “süni diş ordeni”dir.

Yavərin gözü hamının üstündə gəzirdi. Bəyəfəndinin boynuna ağ rəngli bir şey dolanmışdı. Yavər:

– Bəs bu nə nişanıdır? – deyə soruşdu.

– Bu da corabbağı nişanıdır.

Ərəb Şeyxi:

– Bu corab nişandan mənim də boynuma salsınlar! Mən də istəyirəm... – deyə tələb etdi.

Müğənni qadınlardan biri corab bağını Şeyx həzrətlərinin boynuna keçirdi. Ertəsi gün isə Şeyx həzrətlərinə fəxri hüquq professoru adı verildi.

Ay bəyəfəndi, mən ismətimi qoruya bildim. Bunu necə bacardığımı məndən soruşun...

Belə məclislərdə mənə çox zülm edirlər. Bəyəfəndi, mən demokrat ruhlu bir qadınam. Təzyiqə-zadə heç bir zaman dözə bilmirəm. Dəfələrlə onlara “mən belə zülmə dözə bilmərəm, çox anti-demokratik hərəkətlər edirsiniz!” bağırmışam. Amma onlar, hakimiyyət sərxoşluğu bir yandan, içki sərxoşluğu da o biri yandan mənim səsimizi eşitməyiblər.

Bəyefəndi, zülmün də bir həddi var. O həddi aşanda insan azadlığını əlinə almaq istəyir.

Hətta bir dəfə zülmün ağırlığına dözə bilməyib bağırdım:

– Saçlarından utan!

O mənə:

– Mənim saçlarım xınalıdır, – dedi.

Bəli, bu köhnə qurdlar çoxlu xına işlədirlər. Ona görə ölkəmizə ən çox idxal edilən şey xına ilə viski idi.

İndi o dəqiqələri xatırlayarkən, elə bil ki, onları yenidən yaşayıram və zövqdən, pardon, dəhşətdən bədənəm ürپəşir.

Bir dəfə onların birinə eynilə bu cür dedim:

– Bəyefəndi, mən avam bir qızam, bəlkə də yaxşı başa düşmə-rəm. Əcəba, bu hərəkətləriniz demokratiyaya zidd deyilmi? Elə edək ki, konstitusiyayı ayaqlarımız altına atmayaq.

Bu sözümə qarşı o:

– Boşla görək, qoy kefimizi çəkək... – dedi.

Belə bir şəraitdə, bir qadının öz ismətini mühafizə etməsinin nə qədər çətin olduğunu təsəvvürünüze gətirin... Mən həmişə buna müvəffəq olmuşam.

Ümumiyyətlə, mənim o mühitdə olmağımın səbəbi, onları daxi-lindən yıxmaq idi. Hətta bir gecə onlardan birisi mənəvi böhran belə keçirdi.

Əgər hamı mənim kimi çalışsaydı, onların heç birisi qalmaz, millət də xilas olardı.

Bir gecə məni “Ankara Palasa”¹ aparmışdılar. Oturduğum masaya üç nəfər yaxınlaşdı. Onlar məni dalbadal içirdilər. Kim olduqlarını bilmirdim. Məni o qədər içirdilər ki, huşumu itirdim. Ondan sonra nə oldu, nə olmadı, heç birini xatırlamıram. Səhərə yaxın gözümü açıb gördüm ki, desəm inanmazsınız, tanımadığım bir yerdə çıl-çılpaq yataqda uzanmışam. Bu əxlaqsızların tələsinə necə düşmə-yimdən heç xəbərim də olmayıb... Qəhrəman ordumuz üsyan etməsəydi², tələyə düşdüyümü hələm-hələm anlamayacaqdım. Yaxşı ki bu hadisə baş verdi və mən də xilas oldum. Buna görə ürəyim çox sakitdir.

¹ Otel və restoran adıdır.

² 1969-cu ilin may ayında Türkiyədə baş vermiş və Menderes hökymətini yıxan hərbi çevriliş nəzərdə tutulur.

BİZ EVƏ QƏZET ALMIRIQ...

Ankarada, neçə ildən bəri görüşmədiyim çox yaxın bir dostumun evində qonaq idim. Səhər tezdən yuxudan oyanan kimi qəzet oxumasam, başqa iş görə bilmərəm. Mən qonaq olduğum yerdə də bu vərdisimdən əl çəkmək istəməyib, səhər tezdən xidmətçidən qəzet istədim. O, əvvəlcə özünü eşitməzliyə vurdu. İkinci dəfə istəyəndə isə, bir söz deməyib getdi. Mən elə bildim ki, o, qəzet gətirməyə getmişdir.

Bir az sonra dostumun arvadı gəldi.

– Sabahınız xeyir!..

– Sabahınız xeyir!..

– Rahat yata bildinizmi?

– Çox rahat yatdım.

– Xidmətçidən qəzet istəmişsiniz?

– Bəli.

Qadın pıçiltı ilə dedi:

– Biz evimizə qəzet almırıq.

Mən də eynən onun kimi pıçiltıyla soruşdum:

– Nə üçün?

O yenə də pıçiltıyla dedi:

– Əvvəllər hər səhər üç qəzet alırdıq, indi almırıq... Altı aydır evimizə qəzet gəlmir.

Mən yenə də pıçiltıyla:

– Nə üçün yavaşcadan danışsınız? – deyə soruşdum.

O bir az da qulağıma tərəf əyilib dedi:

– Uşaqlar eşitməsin deyə...

Bu zaman dostum o biri otaqdan arvadını çağırdı. Səhər yeməyində dostumdan soruşdum:

– Nə üçün sizin evə qəzet gəlmir?

O gözü ilə uşaqlara tərəf işarə etdi, barmağını dodağının üstə qoydu:

– Sı-s-s.

Az sonra, uşaqlar bağçaya oynamağa getdilər. O zaman dostum mənə dedi:

– Evə necə qəzet alım? Başımıza nə oyun gəldiyini bilsəniz, bunu soruşmazsınız? Oğlum ikinci sinifdə, qızım birdə oxuyur. Ən kiçiyi isə hələ məktəbə getmir. Amma o da təkbəşinə oxumağı öyrənmişdir. Bir dəfə bazar günü idi. Hamımız evdəydik. Biz bazar günü beş, başqa günlər isə üç qəzet alırıq. Anam paltar ütüləyirdi. Bu zaman oğlum:

– Nənəcan, striptiz nə deməkdir? – deyə soruşdu.

Anam:

– Sus, o nə sözdür... Bu saat ağzına istiot tükərəm. Belə tərbiyəsiz sözləri haradan öyrənirsən?! – oğluma acıqlandı.

Mənə görə, uşaqların bütün suallarına cavab vermək lazımdır. Əlbəttə, onların anlaya biləcəkləri bir şəkildə... Həm də uşaqların sual vermək arzusunı boğmaq çox böyük səhvdir.

Oğlum anamın sualına:

– Heç kimdən öyrənməmişəm, nənəcan, qəzetdə yazılıb... – cavab verdi, – “Striptiz ulduzu...”

Anam yenə:

– Sus deyirəm sənə! – acıqlanaraq qəzeti oğlunun əlindən aldı.

Mən yavaşcadan anama dedim:

– Uşağa belə acıqlanmaqla heç də yaxşı iş görmədin! İndi uşaq daha da maraqlanacaq. Onların hər sualına cavab vermək lazımdır... Uşağı başa sal!

Anam:

– Görecək günlərimiz varmış! – dedi. – Bu əl boyda uşağa bu yaşında striptiz nə olduğunu öyrədim?

Oğlum anamla nə haqda danışdığını hiss etdi və bu səfər mənə yaxınlaşıb soruşdu:

– Ata, striptiz nə deməkdir?

– Qəzeti gətir baxım!

Gətirdi. Qəzetdə böyük bir şəkil var idi: bir çılpaq qadın dizlərinin üstündən başını geriye əymişdi. Onun bədəninin yalnız qabaq tərəfində kiçik bir üçbucaq parça var idi. Şəkil çox yaxından və qabaq tərəfdən çəkilmişdi.

Oğluma striptizin nə olduğunu anlatmaq istəyərkən, o biri uşaqlar da yanıma gəldilər:

– Bu şəkli görürsünüz də... Qadınlar paltarlarını belə çıxarıb soyunurlarsa, ona striptiz deyirlər. Bu şəkildəki qadın striptiz oynamışdır.

Bu dəfə qızım soruşdu:

– Oğlanlar da striptiz oynayırlar?

– Xeyr, striptizi yalnız qadınlar oynayırlar.

– Nə üçün oğlanlar oynamırlar?

İndi mən buna nə cavab verməli idim?

– Kişilər oynamazlar, – dedim, – təkcə qadınlar oynayırlar.

– Nə üçün, axı?

Buna da çətinliklə cavab verdim.

– Dedim ki, kişilər striptiz oynamazlar. Qadınlar striptiz oynadığı üçün kişilər oynamazlar.

– Mən də striptiz oynayacağam?

Nənəsi bunu eşidən kimi:

– Görəcək günlərim varmı! – deyə bağırdı.

– Sən oynamayacaqsan, qızım... – dedim.

– Niyə, mən məgər qız deyiləm?

Uşaqların ən balacası hər şeyi bilirmiş kimi ona dedi:

– Axmaq, sən hələ balacasan, böyüyəndə striptiz oynayacaqsan...

Qızım birdən anamdan soruşdu:

– Nənəcan, sən də striptiz oynamısanmı?

Anam üzünü mənə tutub:

– Öyrət, uşaqları, öyrət, – deyə bağırdı, başını yırğalayıb mətbəxə getdi.

Oğlum soruşdu:

– Ata, qadınlar nə üçün soyunur?

– Bu elə rəqs kimi bir şeydir...

– Kişisiz rəqs edirlər?

– Bəli...

– Axı, indi hava soyuqdur...

– Onlar örtülü, isti yerdə soyunurlar.

– Həə, başa düşdüm, hamamda...

Lap kiçiyi də soruşdu:

– Ana, sən striptiz oynayırsanmı?

Arvadım:

– Sizin başqa işiniz yoxdur?! – deyə acıqlandı. – Haydı, keçin içəri!..

Uşaqların həyəsi bir tərəfə çəkildi. Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq anam mənim xəbərim olmadan, qızıma:

– Tərbiyəli qadınlar striptiz oynamazlar, – deyir, – striptiz oynamaq ayıbdır...

Yaşlı bir qadın görün nə edir? Heç uşağa belə söz deyərlər?

O axşam bir rejissor, bir mühəndis, bir də baş müdür işləyən üç dostum arvadları ilə birlikdə bizə şam yeməyinə gələcəkdilər. Dostum rejissorun arvadı bir zamanlar rəqqasə olub... Bu qadın haqqında xoşa gəlməyən şeylər də danışdılar. Çox qısqanc olduğu üçün əri ilə həmişə dava-dalaş salırdı.

Baş müdür olan dostumun evlənməyi isə lap qərribə olmuşdu. Yanında məmur işləyən ərli bir qadınla günah iş görərkən cinayət başında yaxalanır. Qadının əri arvadına o adamla evlənersə, məhkəməyə verməkdən vaz keçəcəyini söyləyir. Onlar da beləcə evlənilər. İşin maraqlı cəhəti budur ki, baş müdürün əvvəlki arvadı da başqa bir evdə belə bir iş üstündə yaxalanmış, hətta adı qəzetlərə belə düşmüşdü.

Gənc mühəndisin arvadı isə məşhur bir kino ulduzu idi.

Bilirsən ki, mənim əvvəldən kinoya böyük marağım vardır. Biz dördümüz bir film şirkəti qurmaq istəyirdik. Mən ssenari yazacaqdım. Dostum baş müdür ilə mühəndis isə sərmayə qoyacaqdılar. Mühəndisin arvadı baş rolu oynayacaq, rejissor dostum isə filmi çəkəcəkdi. Beləcə, ilk filmimizi birlikdə ucuz başa gətirəcəkdik. Şam yeməyinə toplaşmaqda məqsədimiz iş haqqında söhbət etmək idi.

Qonaqlar gəldi. Süfrə başına öyləşməmişdən qabaq salonda söhbət edirdik. Qonaqların xanımları bizim uşaqları çox sevirilər. Qardaşım, bu vaxt başımıza gör nə iş gəldi!.. Böyük oğlum birdən rejissorun köhnə rəqqasə olan arvadından soruşdu:

– Xala, siz striptiz oynayırısmı?

Elə çıxdı ki, guya biz uşağı öyrətmişik. Keçmiş günlərini unutdurmağa çalışan qadın pərt oldu.

Mən o saat dişlərimi ağardıb dedim:

– Hi, hi, hi... Bu gün qəzetdə oxumuşdur.

Bunun dalınca qızım başladı:

– Mən böyüyəndə striptiz oynayacağam...

Kiçik oğlum:

– Oynaya bilməzsən, – deyə onun üstünə bağırırdı.
 – Niyə oynaya bilmərəm? Lap yaxşı oynayaram!
 – Nənəm mənə dedi ki, striptizi pis qadınlar oynayırlar.
 Yenə də rəqqasə qadından soruşdu:
 – Elə deyilmi, xala?
 Allah bunların cəzasını versin... Böyük oğlum da dedi:
 – Amma atam qadınların nə üçün soyunduqlarını bizə demədi.
 Baş müdir mənə çətin vəziyyətdən qurtarmaq üçün dedi:
 – Oğlum, bu bir sənətdir! Sənət! Gözəl qadınlar soyunur, başqaları da onu seyr edir.
 – A-a-a, ayıb deyil?
 Bu dəfə baş müdirin arvadı ərini qısqandı, köhnə rəqqasəyə tərəf baxıb:
 – Əlbəttə, sənətdir, oğlum... O işin də öz ustası var, hər qadın soyunmaz, – deyə ona söz atdı.
 İndi gəl çulu sudan çıxart!
 Nə işə əfəndim, mən dərhal söhbəti dəyişdim. Arvadım uşaqları apardı. Bir az sonra qızım əlində qəzet qaça-qaça gəlib, kino ulduzu olan mühəndisin arvadından soruşdu:
 – Kirəlik qız, nə deməkdir?
 Qadın qıpqırmızı oldu.
 Oğlum:
 – Mən oxumuşam, – dedi. – Qəzetdə kirəlik bir qızın həyatından yazıblar. Mən bunun nə demək olduğunu bilərəm.
 Böyük oğlum ona:
 – Az danış, – dedi. – Mən bilməyəndən sonra sən haradan biləcəksən... Ata, kirəlik qız nə deməkdir?
 İki odun arasında qalmışdım...
 – Bəzi qadınlar vardır... Onları... şey edirlər... Yəni... Kirə ilə alırlar... Yəni makinaçılar... katibələr var ha... onlar belə... işləyirlər...
 – Elədirsə çox yaxşı şeydir. Elə bir iş görmək üçün neçə sinif oxumaq lazımdır.
 Mən qızımı başa salarkən, oğlum bir yandan bağırırdı:
 – “Namünasib vəziyyətdə” nə deməkdir, ata? “Namünasib vəziyyətdə”...
 Azacıq bundan əvvəl baş müdirin arvadı rəqqasəyə söz atmışdı. Bu dəfə rəqqasə:

– Quzum, sən onu bu xaladan sorus! – deyə baş müdirin arvadını göstərdi.

Vəziyyət çox gərgin idi.

Eyə bir qonaq gələn kimi, bu uşaq qismi hər şeyə burnunu soxur. Arvadım bu xoşagəlməz vəziyyəti yüngülləşdirmək üçün:

– Süfrəyə oturmaq mı? – dedi.

– Bilmirəm... Siz bilirsiniz... Deyəsən, hələ tezdir...

Bunu deyən mühəndisin arvadı idi.

Anam uşaqları yan otağa apardı. Bir az sakitləşdim. İçəridən uşaqların səs-küyü gəlirdi. Otaqdakı gərgin vəziyyət bir az yatmışdı ki, oğlum əlində bir qəzet qaça-qaça yanımıza gəldi. Qardaş, ələ bil öyrətmişdik, gələn kimi rejissorun arvadından soruşdu:

– Xala, “Genel ev”¹ necə olur? Bax, burada şekli var...

O saat oğluma dedim:

– Buraya gəl baxın! Gəl mən deyim. “Genel ev”...

Vəziyyətdən çıxmaq üçün qonaqlara dedim:

– Uşaqlar da... Uşaqların hər şey maraqlıdır... Qəzetdə nə görsələr, nəyi oxusalar soruşurlar.

– Ata tez ol, de...

– “Genel ev” sadəcə evdir de...

– Bizim ev də geneldir mi?

Qonaqlar gülüşdü, mən isə ciddi bir halda dedim:

– Xeyr, bizimki xüsusi evdir.

– Yəne başa düşmədim. “Genel ev” necə olur?

– Sabah səni başa salaram. Haydi, qaç uşaqların yanına...

– Ata “Genel ev” də nə edirlər?

– Nə edəcəklər, canım, yaşayırlar... yatırırlar... Evdir də...

Bundan sonra qızım əlində bir qəzet əlavəsi ilə gəlib kino ulduzuna dedi:

– Xala, bax, bu əbla² deyir ki:

– Hansı əbla...

Qızım qəzetdən məşhur bir kino ulduzunun adını oxudu.

– Bu əbla deyir ki, “şöhrətin yolu rejissorun yatağından başlayır...”

Rejissorun arvadı qısqapçılıqla

– Əlbəttə, – dedi, – rejissorun yatağından başlayır...

¹ Türkiyədə pozğun qadınların saxlandığı evlərə verilən yeni ad

² Əbla – böyük bacı deməkdir. Özündən böyük gənc qadınlara da deyilir.

- Ata, niyə rejissorun yatağından başlayır?
- Qızım, sən məsələni, bəzən ananla yatırırsanmı?
- Kino ulduzunun öz yatağı yoxdur ki, rejissorun yatağında yatır?..
- Var, qızım, var... vardır, amma, məsələni... Bəzən gec olanda və ya xəstələndə...
- Deməli, bərabər yatırlar...
- Canım, niyə də yatmasınlar, bunda nə var axı?
- Soyuq olduğu üçün, hə?
- Hə, hə, soyuq olduğu üçün...
- Birdən mühəndisin arvadı ayağa qalxıb dedi:
- İcazənizlə biz gedək!
- A-a-a, bu necə olar? Bəs yemək?
- İndi də rejissorun arvadı mühəndisin arvadına söz atdı:
- Xanım hirsələndi...
- Mən niyə hirsələnim, elə əsil kefi pozulan sənəni... Balaca bir uşaq “Genel evini” soruşmaqla nə etdi axı, üzün belə qızardı?
- Baş müdirin arvadı da yerindən qalxdı:
- Biz də gedirik...
- Xanım əfəndim, rica edirəm... Üzr istəyirəm... Əgər bizim...
- Üç-beş dəqiqə sonra çıxıb getdilər. Bizim film işimiz belə qurtardığı üçün, o üç dost həm bizdən, həm də bir-birlərindən incidilər...
- Onlar gedəndən sonra arvadım uşaqları döyməyə başladı. Zorla uşaqları onun əlindən aldım. Döymək daha pis nəticə verir...
- O gündən sonra evə qəzet alınmasını qadağan etdim. Mən qəzetləri işdə oxuyuram, sonra gizlincə evə gətirirəm. Arvadım da yatanda oxuyur... Bu evə qəzet alınmır, bəyim! Səbəbi sizə aydın oldumu?

QULLUQÇU TUTMAQ İSTƏYİRDİK...

Mənim evimizə xidmətçi qadın tutmağa fikrim yox idi. Arvadım məcbur etdi.

Evdə hər gün bu sözləri eşidirdim:

– Üst mərtəbədə yaşayan Nərməngil qulluqçu tutublar. Əri aşağıda ehtiyat hissələr alıb-satır... Əsas məşını sata bilmir, ehtiyat hissələri satmaqla evinə qulluqçu tutub...

– Hətta Pərizadgilin də qulluqçuları var. Sən isə ancaq “mən elə yazıram, belə yazıram” deyə basıb-kəsirsən...

– A kişi, bizim qonşu Laləgil də qulluqçu tutubdur. Əri nal mıxı satmaq sayəsində zənginləşib.

Bu dünya belə gəlib, belə də gedəcək, kimi nal mıxı satmaqla dövlətlənir, kimi də nal sayəsində adam olur.

– Ayfərgilin cüt-cüt qulluqçuları var. Çürük şinlərin sayəsində qarun kimi dövlətləndilər. Əllərim paltar yumaqdan, qab-qacaq təmizləməkdən qabar-qabar olub. Bu evdə on qəpiklik qiymətim qalmayıb. Heç kim məni adam yerinə qoymur. Nə balacası sayır, nə böyüyü sevir...

Səhər-axşam “qulluqçu, qulluqçu” sözünü eşitməkdən baş-beynim dəng olmuşdu.

Axırda intihar etməyə qərar verən adam kimi laqeydcəsinə:

– Çox gözəl, – dedim, – bir qulluqçu tapın, tutaq!

O gündən sonra bir müddət rahat oldum. Onlar heç cür qulluqçu tapa bilmirdilər. Evimizdə xörək bişmirdi. Axşam evə gəlib xörək istəyəndə, arvadım:

– Ah, qulluqçu axtarırdım, xörək bişirə bilmədim. Bu gün çay içərik... – deyə cavab verirdi.

– Köynəyim kirlənib, mənə təmiz köynək ver, – deyəndə:

– Bu gün də onu gey, paltar yumamışam, – sözünü eşidirdim.

Evde nə otaqlar süpürülür, nə xörək bişir, nə də paltar yuyulurdu. Evin çoluq-çocuğu küçəyə düşüb qulluqçu axtarırdı.

Bir dəfə axşam evə gələndə arvad-uşağı sevinc içərisində gördüm.

– Nə var, nə olub? Xeyir ola... – deyə soruşdum.

– Aman, sus, qulluqçu tapmışıq!
 – Qulluqçu tapmışınız?
 – Yavaş danış, canım, içəridədir, eşidər...
 – Mən pis bir söz demədim axı...
 – Heç qulluqçu deyərlərmi? Hıslənib getse, nə edərik?
 – Yaxşı, bəs onu necə çağırmaq?
 – İndi onlara daha qulluqçu demirlər. Ya mürebbiyə deyirlər, ya da ki fam de şambr.

– Bizim evdə tərbiyə ediləcək yaşda heç kim yoxdur. Maşallah, hamımız tərbiyəliyik. Bu fam de şambr gəlsin baxaq görək necə adamdır.

– Sən allah, onunla danışanda sözlərinə fikir ver!

Sonra arvadım qulluqçunu səslədi:

– Aytən xanım!

Offf! Qulluqçu elə çirkin idi ki, adam sifətinə baxmaq istəmirdi. Yəqin ki, arvadım, arada qısqanlıq olmasın deyə beləsini seçmişdi.

– Ərim Möhsün!.. – deyə arvadım məni qulluqçuya təqdim etdi.

O, əzilə-əzilə yaxına gəldi. Bilmədim ki, nə edim, ayağamı qalxım, əlinimi öpüm. Çatıb qaldım. Sonra sadəcə əlini sıxdım. O, ağzını büzüb dedi:

– Sizinlə tanış olmağıma çox məmnun oldum. Adım Aytəndir.

Əsil xanımlar kimi geyinmişdi. Bir arvadıma baxdım, bir qulluqçu qıza... Yad bir qonaq evin xanımı ilə onu qarışıq salardı. Qulluqçu qabağımdakı kresloda oturdu. Ayağını-ayağının üstünə aşırı. Sonra:

– Bir siqaretiniz varmı? – deyə məndən soruşdu. – Yadımdan çıxıb gətirməmişəm.

Arvadım cəld qaçıb içəri otaqdan siqaret gətirdi. Bizim fam de şambr Aytən xanım “püff” edib siqaretdən havaya halqa-halqa tüstü buraxmağa başladı. Heç birimiz danışmırdıq, hamımız heyran-heyran onu seyr edirdik. Yaxşı ki o, bu səssizliyi pozdu:

– E-e-e gəlin danışaq!..

– Danışaq, xanım, danışaq.

– Nə verəcəksiniz? Yəni demək istəyirəm ki, nə qədər verə biləcəksiniz?

Hamı gözlərini ağzıma dikdi. Qızı hısləndirə biləcək ucuz qiymət söyləməyim deyə, qaş-gözlə mənə işarə etməyə başladılar.

Fikir məni götürdü: əcəba, yüz lirə deyimmi! Bəlkə azdır? Yüzdən artıq da verə bilmərik axı... Eh, ayda on məqalə çox yazsam, qulluqçunun pulu çıxar. Amma məqaləni harada dərc etdirəsən? Qulluqçu qız mənim çox fikirləşdiyimi görüb dedi:

– Canım, deyin, burada utanmalı bir şey yoxdu ki!

– Qızım, sənə ayda yüz lirə verərəm.

Qulluqçu ilə bərabər bizimkilər də:

– A-a-aa! – deyə səsləndilər.

– Nə var, nə oldu?

Qızım dedi:

– Ata, heç belə şey olar? Sən heç qəzet-zad oxumursanmı? İndi heç yüz lirəyə məmur da tapmaq olmur.

Arvadım:

– A kişi, bir dodaq boyası on lirəyə, bir pudranın qiyməti qırx lirədir.

Qulluqçu, yeni fəm de şambr Aytən xanım dedi:

– İndi bir cüt ən ucuz corab on dörd lirəyədir. İnsaf edin, adam ayda dörd-beş cüt corab geyməzmi?

Corabımın yamağını görməsin deyə ayağımı çustun içində gizlətdim. Aytən xanım ayağa qalxdı.

– Bağışlayın, mən sizinlə razılığa gələ bilmərəm. Rahatsız etdiyim üçün üzr istəyirəm...

– Allah eşqinə otur... Nə oldu axı. Əzizim, incimə...

– Mən köhnə yerimdə ayda dörd yüz lirə alırdım. Bəy qoca olduğu üçün bəyənməyib oradan çıxdım.

– Aytən xanım, qızım, – dedim, – kiminin parası, kiminin duası... Pulum az olsa da səni razı salmağa çalışıraq... Mən xoşniyyət bir adamam.

– Nə olsun ki... Boş niyyətlə Fatiya tuman olmaz. Başında bir dənə tük yoxdur, məni razı salmaq istəyir!

– Çingiz, – deyə bağırdım.

Oğlum doğrudan da boy-buxunda Çingiz xandan geri qalmaz.

– Nə var, ata?

– Burada dur! Qoy Aytən xanım bir az sənə baxsın!

Aytən xanım aşağıdan yuxarı, yuxarıdan aşağı Çingizə baxıb dedi:

– Pis oğlan deyil. Yaxşı, sizin xatirinizə iki yüz lirəyə razı olaram. Amma pulu dollarla verərsiniz.

Yenə də oğluma baxdı.

– Sizin xatirinizə razı oluram... – dedi. – Harada işləyirsiniz?

– Mənmi? Yazıçıyam.

– Ərizə yazırsan?

– Xeyr, hekayə yazıram.

– Əşi, insan hekayə ilə, nağılla dolana bilərmə?

– Birtəhər dolanmağa çalışırıq.

– *Soyuducunuz hansındandır?*

Bir-birimizə baxdıq. Arvadım cəld dilləndi:

– Hələ yoxumuzdur. Ancaq bu yaxınlarda kreditlə götürəcəyik...

– Qorxuram ki, sizdə radiola da olmasın...

– Radiomuz var.

– Ürəyim istəyən vallar olmasa, dünyasında işləyə bilmərəm.

– Val da alırıq.

– Barı paltaryuyan maşınınız varmı?

– Yoxdur.

– Əşi, sən özünə adama yaraşan bir iş tap. Yazıçılığın daşını at getsin. Bir adanalı tacirin yanında qapıçı işləsən, bəy kimi dolanarsan... Heç olmazsa yaxşı tozsoranınız da yoxdur?

Xanım tələsik:

– Sabah mütləq tozsoran alacağıq, – dedi.

– Bala, onda siz Əminönu¹ meydanına gedin, hamınız bir yerdə dilənçilik edin...

Mənə tərəf dönüb dedi:

– Sən nə cür kişisən?! Əlindən heç bir iş gəlmir. Bir qutu portağal da alıb sata bilmirsən?

Utandığımdan kreslonun üstündə yumaq kimi oldum.

– Fitçalan qazançanız² da yoxdur?

Heç birimizdən səs-səmır çıxmadı. Aytən xanım hirslənib ayağa qalxdı. Üzünü Çingizə tutub dedi:

– Şəkərim, yaxşısan, əlasan, amma sən yox, Marlon Brando da olsa, bu cür səfaletə dözə bilmərəm!

Sonra mənə tərəf dönüb:

– Tfu, sən kimisi kişinin üzünə, – dedi, – bir bunun vid-fasonuna bax!

¹ İstanbulun izdihamlı meydanlarından biri

² Suyun, xörəyin qaynamağını xəbər verən xüsusi qapaqlı qazan

Gedərkən yarıyolda dönüb qızıma dedi:

– Quzum, sən vaxt varkən başuvun çarəsini tap!

Ən axırda arvadıma bu iltifatlı sözləri dedi:

– Ay sənin ağılva dua yazdırım. Buna bax, məni xidmətçi tutmaq istəyir. Siz əvvəlcə qarnınızı doyurun!..

Qulluqçu qız ağzından çıxanı bizə dedikdən sonra qapını çırpıb getdi. Evdə bir-birimizin üzünə baxa bilmirdik. Arvadımla qızım ağladı. Oğlum belə həyatı söyməyə başladı:

– Sabahdan gec olmayaraq, məktəbin daşını atacağam.

Özüm isə intihar etməyə qərar verdim.

Amma qulluqçunun bizə bir xeyri deydi. Çünki ailəliklə ağılımızı başımıza topladıq. İndi arvadım bir çürük şin tacirinin, qızım isə ehtiyat hissələr satanın evində fam de şambrlıq edirlər. Oğlum isə bir pambıq tacirinin villasında xidmətçidir. Mənə gəldikse isə... Məni nöker də götürmürlər. Arvad-uşaq “evimizin köhnə zəhmətkeşidir” deyə halıma acıyıb mənə baxırlar... Söz aramızda qalsın, indi həтта bankda bir az pulumuz da var.

KİMİNƏ HAY-HAY, KİMİNƏ VAY-VAY

O, bütün fəhlə axtaran təşkilatlara və iş yerlərinə baş vurmuşdu. Hansı qəzetdə fəhlə və məmur axtarılması haqda bir elan görseydi, dərhal oraya cumardı.

– Ünvanınızı verin, biz sizə xəbər verərik, – deyə əgər ünvanını masa üzərindəki təqvimə yazsaydılar, demək, artıq ümid yox idi.

Hər axşam evə qayıtdıqda arvadının ilk sözü “İş tapdınmı?” idi.

– Belə zamanda yolda itirilmiş pulu tapmaq iş tapmaqdan çox asandır.

Arvadı:

– Ömrümdə sənə kimi bacarıqsız, tənbel, miskin adam görmədim! – deyə giriş sözü ilə ağır bombardmanına başlayırdı.

Onu susdurmaq üçün yalan uydurmağa məcbur olurdu.

– Yoldaşlarımdan biri söz verdi ki, “sabah gəl, mütləq düzəldərik”.

– Nə düzəldəcək ki?

– İş!

Arvadı zorla onu yalançı etmişdi.

– Nə cür işdir?

– Çox yaxşı, çox gözəl, əməlli-başlı bir işdir!

– Tərifləmə, necə işdir?

– Şey... Ayaq işidir, amma oturduğun yerdə.

– Oturduğun yerdə ayaq işi olar?

– Niyə olmur, ayaq maşını ilə tikiş tikəcəyəm.

– Nə qədər verəcəklər?

– Üç yüz.

Belə qarşılıqlı suallar və uydurmalar saatlarla sürərdi.

Ertəsi axşam arvadı soruşardı:

– İşə başladınmı?

– Getdim... İşin tərsliyindən arvadı ölmüşdü, gəlmədi. Çərşənbə günü gələcək.

Beləliklə, çərşənbələr, pəncşənbələr, yalanlar-palanlar bitib-tükənirdi. Nəhayət, bir axşam qadın öz qəti notasını verdi:

– Ah, miskin! Sən tənbelliyə alışıbsan, səhərdən gec olmayaraq iş tapmasan, bir də bu qapıdan içəri girməyəcəksən.

Sabahı da dörd-beş yerə ünvanını verdi. Axşam evə döndükdə qapı açılmadı.

– Arvad, muştuluğumu ver! İş tapdım, işləyirəm, – dedikdən sonra qapı açıldı. Böyük bir sevinclə arvadına yeni işini elə şirin-şirin təriflədi ki, hətta özü də doğrudan da bu işdə çalışdığına inandı.

Arvadı:

– Haydı tez yat, səhər işə gecikməyəsən! – dedi və səhər tezdən də örnü yola saldı.

O, küçələrdə, parklarda veyilləndi, iş axtarmaq üçün ümidi gələn bezi yerlərə də baş vurdu. Axşam evə döndükdə işdən qayıdan bezi kişilər kimi başını dik tutub arvadını danladı, üstünə çığırdı da.

Belə “ümidli” bir həyat iyirmi beş gün davam etdi. Maaş almaq zamanı yaxınlaşdıqca, zavallı həyəcan keçirirdi və ürəyi şiddətlə döyünməyə başlamışdı. Arvadına “üç yüz lirə alacağam” dediyindən, o da hər gecə bu pulun necə xərclənəcəyini hesablamışdı. Bir gün o, arvadına:

– Sən uşaqları da götür, atangilə get, – dedi, – ayın birində, maaşı alanda gələrsən.

Arvadı heç bir söz demədən uşaqları da götürüb getdi.

O isə artıq öz qərarını vermişdi – oğurluq edəcəkdi. Axşam girəcəyi evi də bələdləmişdi. Ayın axırıncı gecəsi... O girəcəyi evin qabağında hərhlənməyə başladı. İkinci mərtəbənin işığı söndü. Az sonra o mərtəbədə yaşayanların hamısı çıxıb getdi. Heç qorxmadan evə girə bilirdi. Evin arxasına keçdi, heç kim yox idi. Bağın alçaq divarından aşdı. Pəncərə dəmirindən tutub, novalçaya dırmandı. Balkona çıxmaq, o qədər də çətin olmadı. Bəxtindən balkonun qapısı da açıq idi. İçəri girəndən sonra bir az da cəsərtləndi. Elektrik düyməsini basdı. Oğurluğun bu qədər asan olacağını heç ağına gətirməmişdi. Ətrafına göz gəzdirdi. Buradakı şeylərin hamısını oğurlamağa dəyərdi. Bufetdə qızıl stəkanaltılar və qiymətli fincanlar vardı. Asılıqandakı paltarlara əlini uzatdı. Kitelin cibindəki içi dolu portmanatı açıb orada dəstə ilə yüz və əlli lirəlikləri görəndə gözləri kəlləsinə çıxdı. Yataq otağındakı şkafla siyirtməsini çəkdi. Şax-şax şaqqıldayan lirələr, elə bil zərbxanada yenice kəsilmişdi.

Başını hara çevirirdisə, pul görürdü. Portmanatdakı pulların içindən yalnız üç yüz lirə götürdü. Yazı masasının arxasında oturub, bir kağıza belə yazdı:

“Hörmətli cənab!

Evinizə oğurluq etmək üçün girdim... Mənə lazım olan üç yüz lirəni götürdüm. Pulum olan zaman geri qaytaracağıma inanın.

Hörmətlə”.

Yazdığı kağızı masanın üzərinə qoyub, gəldiyi yolla da rahatca evdən çıxdı. Bir ay arvadının danlağından canı qurtaracaqdı. Aylardan bəri ilk dəfə rahat yatacaqdı. Evinin qabağına gəldikdə, pəncərədən işıq göründü. Deməli, arvadı gəlmişdi. Üç yüz lirəni qabağına atacaq, bir az da artıq-əskik danışib, kişilik edəcəkdə.

Açarı cibindən çıxarıb, qapını açdı. Birdən iki tapança lüləsi köksünə dayandı:

– Əllər yuxarı!

Tapançalı adamlardan biri:

– Ə, nə utanmaz adamsan! Demirsən ki, birdən oğru gələrsə utanmamaq üçün evdə bəzi şeylər qoymaq lazımdır. İki saatdır axtarıyıq, bir şey tapmırıq ki, aparaq.

Sonra onun üstünü axtardılar, üç yüz lirəlik pulu alıb getdilər.

O, səhər açılan kimi, arvadına uyduracağı yalanları düşünürdü. Səhər tezdən qapı döyüldü. Hər halda arvadı olacaqdı. Titrəyə-titrəyə qapını açdı. Qarşısında iki polislə, gecə üç yüz lirəni ondan alan oğruları əlləri qandallı gördü. Sevincdən gözləri parıldadı. Demək, oğrular tutulmuşdu.

Polisin biri əlindəki yepyeni yüzlüyü göstərdi:

– Bu pullar sizinkidir?

Bütün bədənini gizildədi. Axı, özü də başqasının malına qəsd edib, bu pulları oğurlamışdı. Heç olmazsa bu iki zavallını qurtarmaq üçün:

– Xeyr, mənim deyildir, – demək istədi. Ancaq polis ona macal vermədi:

– Bu iki cani dünən gecə evinizə girdiklərini, bu üç yüz lirəni zorla sizdən aldıqlarını etiraf etdilər, – dedi.

Demək, arvadının bəxti varmış. Bu üç yüz lirə özünə qismət olacaqdı.

– Bəli, mənimdir.

Polis yenə soruşdu:

– Siz bunu haradan almısınız?

Onun rəngi saraldı. Görəsən, oğurladığını bilirlərmi?

– Nə üçün soruşursunuz?

Polis:

– Çünki pullar saxtadır!

O, durduğu yerdə səndələdi.

Polis ona:

– Bizimlə polis idarəsinə getməlisiniz! – dedi.

TAXTALIKÖYDƏN MƏKTUBLAR

Birinci məktub

Sevimli Eşşəkərisi!

Məktubumu alınca, bilirəm, təəccüblənəcəksən. “Biz onu nalları da çürümüş bilirdik, göresən, hansı axurdan çıxdı” deyə heyretlə-nəcəksən. Heyrətlənmə. Taxtalıköydəyəm. Sənə bu məktubumu da oradan yazıram. Bir zaman yer üzündə yaşayan bütün böyükler indi buradadırlar. Mən də onların arasındayam. Sən indi mənim dalımcı: “Sağlığında qədrini bilməmişik” deyə dizlərinə döysən, haqlısan. “Kor öləndən sonra badamgözlü olur” sözlərinin mənasını o kor qalmış dünyada qədrini bilməyənlərin son mənzili Taxtalıköyə gəlincə çox yaxşı başa düşdüm. Anladım ki, mənim ölümümdən sonra burnumun ucundan uzağı görməyən gözlərimə “sürməli gözlər”, “baxışları canalan gözlər” deyə təriflər söyləmişlər.

Dünyada əziyyət çəkdiyinə görə özünü üzmə. Öləndən sonra qəzetlərdə sənə haqqında da “bizə əvəzsiz bir itki üz vermişdir” deyə yazacaqlar. Sağlığımızda biz yoxsulların qədrini bilmirlər, heç yerdə bizə yer vermirlər, öləndən sonra isə yerimiz boş qalır, əvəzsiz itkiyə çevrilirik. Öləndən sonra sən də sağlamların qəlbində yaşaya-caqsan. O dünyadakı yerin isə Eşşək Cənnəti olacaq. Mən burada yaşayarkən, sağlığında yeri-yurdu olmayan, amma öləndən sonra yeri boş qalan, “əvəzedilməz” eşşək qardaşlarından biri başına gələn-ləri danışdı.

İsti bir gün imiş. Eşşəyi yaman yükləyiblərmiş. Yükdən altında ləhləyə-ləhləyə gedən eşşəyin yolu bir dəniz kənarına düşür. Sahil-dəki yaylaqda hündür evin qabağından keçərkən üstü çətirli eyvanda dayanan bir eşşək görür. Eşşək diş göynədən, buz kimi soyuq içkidən tərləmiş bədəni əlində tutub qurtum-qurtum şərab içir, arabir də papirosunu tüstülədirmiş.

Yük altında ləhləyən, qan-tərə batmış eşşək eyvanda xəfif küləyin altında oturub içki içən eşşəyə həsrətlə baxaraq:

– Özünü nə yaman dartırsan, nə olub? Yer üzündə sən də yaşayırsan, mən də... – deyib.

Eyvandakı eşşək yük altında ləhləyən eşşəyə belə cavab verib:

– Düzdür. Sən də yaşayırsan, mən də. Amma sən elə yaşayırsan, mən belə.

Taxtalıköydə məmur basdırılmadığından burada işlər çox tez və qaydasında gedir. İnsanları hövsələdən çıxaran poçt xidməti burada yoxdur. Taxtalıköydə yaşayanlardan biri dünyada yaşayanlardan birinə məktub göndərmək istədikdə, məktubda yazmaq istədiyi fikirlərin hamısı məktubu alacaq adama əyan olur. Bax, bu saat mənim yazmaq istədiklərimin hamısının sənə əyan olduğu kimi...

Sevimli Eşşəkarısı! Sənə bu məktubumda necə öldüyümü başa salacağam. Bəlkə bunlar dar günündə sənə lazım oldu.

Dinlə:

Doğrudan ölmüşəm. Mənim ölümüm isti bir yaz günü buz kimi kompot qaşıqladığı yerdə birdən “oh, öldüm”, deyə canverənlərin ölümünə bənzəmir. Mənim ölümüm tamam başqa cür oldu.

Bilirəm, “ölümle zarafat olmaz” deyəcəksən. Düzdür, bizim kimilərininki zarafatdan keçib, ölümümüz də zülm olur.

Bilirəm, mənim ölümümdən sonra iki adam arxamca ağlayacaq. Onun biri Vasil, o biri də Vedatdır. Birinə beş yüz, o birinə isə üç yüz lirə borcum var. Borclarını qaytarmadan öldüyümə görə kim bilir nələr çəkirlər. Onları hər dəfə görəndə ölüb yerə girirdim. Elə bil hər dəfə ölüb-dirilirdim. Belə yaşamaqdansa, ölməyi üstün tutdum və öldüm.

Əvvəlcə evdə ölmək istədim. Sonra düşündüm ki, gələn-gedən olacaq və mənim yoxsulluğumu, müflisliyimi görüb, ələ salacaqlar, rişxənd eləyəcəklər. Ona görə evdə ölməməyi qərara aldım. Yazı yaylaqda, qışı qışlaqda yaşaya bilmədim, heç olmasa, bu isti havada indiye qədər görmədiyim bir yaylaqda ölüm deyə, ölüsünü göstərmək istəməyən nəcabətli pişiklər kimi baş alıb uzaq, səfalı, həm də gözəl mənzərəli bir yerə getdim.

Ölməzdən əvvəl özüm-özümdən soruşdum:

– Söylə görək, son arzun nədir?

Qəlbimdən bir səs gəldi:

– Yaşamaq!

– Bunun üstündən keç! – dedim. – Sənə verdiyim sual edam olunanlara verilən sual kimidir. Həyata keçə biləcək bir arzun varsa, onu de.

Qəlbimdəki səs boğuq-boğuq:

– Yaşamaq! – deyə qışqırdı.

– Sus! Sənin bu arzun “bir sinfin digər siniflər üzərində ağalığını qurmaq” deməkdir.

Qəlbimdəki səs susan kimi onu üstələdim:

– Bu neçə ildə at quyruğunda milçək kimi yaşadın, bu dünyadan nə qandın ki, ondan əl çəkmək istəmirsən, ay aldanmış?!

Gözlərimi yumdum və “əbədi istirahətə” çəkildim. Yol kənarındakı xəndəyə uzandım. Yoldan keçən bir adam dayandı, böyrümə bir-iki təpik vurdu, məndə bir hərəkət görmədikdə üst-başımı töküşdürdü. Ciblərimi eşələyəndə qıdığım gəldi, amma ölü olduğuma görə səsimi çıxartmadım. O, ciblərimdə pul tapmadı. Saat, üzük, alışqan, avtomat qələm kimi şeylər də görmədikdə üzümə tüpürdü. Yoldan keçənin birini saxladı.

– Burada biri ölüb, amma onu adam saymaq olmaz, – dedi.

Polisə xəbər verdilər. Polis gəldi. Ciblərimi töküşdürən adam dərhal dilləndi:

– Üstündə heç nəyi yoxdur. Kimliyini təyin etmək mümkün deyil.

– Mən bu saat onun kim olduğunu təyin edəyəm, – deyə polis arxayınlıqla dilləndi.

– Bəlkə təyin edə bilmədiniz?

– Biz bunları boş yerə gəzdirmirik, – deyə polis yaxasındakı nömrəni və belindəki tapançanı göstərdi. – Biz yeldən nəm, seldən yem çəkirik.

– Axı, bunu necə edəcəksiniz?

– Danışdıracağam.

– Ölü də danışarmı?

– Bu, bizim sənətimizdir. Dirini hamı danışdırar. Oğulsan, ölünü danışdır. İndi mən bu ölünü danışdırım, sən də gör. Biz ölüləri yox, qəbir daşlarını da danışdırırıq. Həm də elə danışdırırıq ki, elə bil, kef məclisində qəzəl oxunur.

Aradılar, axtardılar, ciblərimdə fatehli bir qıza və bursalı müəllimə yazdığım şeirləri tapdılar. Polis şeirləri görüncə:

– Hərif şair imiş, – dedi. – Bu şairlər danışmağa başladılarmı, yeddi dövlətin polisləri tökülüb gəlsə də, susdura bilməzlər.

Polis şeirləri götürdü, məni xəndəkdə qoyub getmək istədi. Xeyirxah bir adam nə üçün şeirləri götürüb meyidimi xəndəkdə qoymasının səbəbini soruşdu.

Polis cavab verdi:

– Şeir dediyin şey çox qarmaqarışıqdır. Ondan baş açmaq çətinidir. Yeni şeirlər tapmaca kimi olduğundan nə yazan başa düşür, nə də oxuyan. Ona görə bizdə ən çox şeir oxuyanlar siyasi polislərdir. Bəlkə bu şeirlərdə də ziyanlı bir fikir var. Bunu aydınlaşdırmaq üçün siyasi şöbəyə aparmalıyam.

Onlar çıxıb getdilər. Mən yenə xəndəkdə qaldım.

Bax, sevimli Eşşəkərisi, mən belə öldüm. Amma bununla iş bitmədi. Ölmək sənə asan gəlməsin. Yox, günlərin bir günü, inşallah, öləndə başa düşəcəksən ki, anadan olduğuna bir peşmansansa, ölməyinə min peşman. Dünyanın elə bir yerinə, elə bir dövrünə gəlmişik ki, nə adam kimi yaşaya bilirsən, nə də ölə bilirsən.

Sonrakı məktublarımda meyidimin başına nələr gəldiyini yazacağam. Məni axtarıb soruşanlara salamımı yetir. “Məni soruşan olsa” dedim yadıma düşdü, amanın bir günüdür, gözünü yeyim, borclu olduğum adamlara yerimi demə. Sən tanımırsan, onlardan biri var, borcunu almaq üçün ölüb birbaşa yanıma gələr. Məni burada, yəni “əbədi istirahətgahım”da da rahat qoymaz. Sən allah, elələrinə mənim ünvanımı vermə.

İynənin ucundan öpürəm.

Dostun ölmüş Eşşək

İkinci məktub

Sevimli dostum Eşşəkərisi!

Keçən məktubumda necə öldüyümü, daha doğrusu, yolun kənarındakı xəndəkdə uzanıb qaldığımı yazmışdım. Əsil həngamə bundan sonra başladı. Yoldan ötüb-keçənlərin hamısı başıma toplandı. Onlardan biri:

– Biz nə təhər adamlarıq, – deyə bağırdı, – gözümüzün qabağında adam ölür, heç kəsəin tükü də tərpenmir.

Başqa birisi:

– Düzdür, – dedi, – yalan deyirəmsə namussuz olum, məmləkətdə insan qalmayıb. Burada bu qədər adam toplanıb, amma içində bir insan övladı yoxdur ki, bu yazığa kömək eləyə.

– Bə sən niyə kömək eləmirsən, sən insan övladı deyilmisən?

– Bu sualı mənə yox, özünə versən, daha yaxşı olmazmı?

– Mənim işim var, yoxsa yaxındakı eczaxanaya gedib xəbər verərdim.

– İşim var. Nə işin var? Yarım saatdır ağzını açıb boylanırsan.

Ondan sonra uğultu başladı. Səslər bir-birinə qarışdı.

– Bir həkim tapın. Bu qədər adamın içində bir həkim yoxdurmu?

– Hamısından yaxşısı buralardan, bir yerdən telefon eləməkdə.

– Əzizim, sən bizim telefonlara belə deyilsənmi, telefon eləyə-nəcə, oradan bir cavab alanacan, ölü çoxdan canını tapşırar.

– Ölmək cəhənnəm, sən telefonda cavab gözləyənəcə, ölünü qurd-quş yeyər, heç tikəsi də ələ gəlməz. İndiki zamanada telefonla danışib bir yerə zəng vurmaq müsibətdir.

– Vay, vay, kişi gözümüzün qabağındaca can verir.

– Vallah, qardaş, insaf qalmayıb.

– Vallah, şair düz deyib:

“İnsan qalmamış bəni-adəmdə,
Anam ağladı acı bədəmdə”.

Başqa bir dəliqanlı sözə qarışdı:

– Avropada, Amerikada belə şey ola bilməz. Oralar çox mədəni ölkələrdir.

– İndi sən nə demək istəyirsən? Sözündən belə çıxır ki, bizim ölkə mədəni ölkə deyil? Kişisən, bu qədər camaatın qarşısında sözünü bir də de.

– Mən elə demək istəmədim.

– Siz allah, dalaşmayın, kişi ölür, bir iş görmək lazımdır.

– Avropada ictimai yardım təşkilatları var. Küçədə bir it yığılsa, dərhal maşına qoyub itlərin xəstəxanasına aparırlar.

Bir başqası ona cavab verdi:

– Gopa basma, elə şey yoxdur. Avropada və Amerikada heç kəs heç kəsin işinə qarışmaz. Hərənin başı öz işinə qarışıqdır. Yanındakı “ölürəm, bir içim su ver” deyə yalvarsa belə, ona məhəl qoymazlar. Başa düşdün?

– Siz Avropanı görübsünüz ki, belə danışırırsınız?

– Görməmişəm.

– Bəs...

– Görenlərdən eşitmişəm. Bir də qəzetlərdə oxuyuram. Sən görmüsən?

– Əlbəttə. Keçən il bizim təşkilatın özünəyardım dərneyi Ağ dənizə on beş günlük gəmi ilə səfər düzəltdi. Yunanıstanı, İtaliyanı, İspaniyanı, sonra canım sənə söyləsin, adı yadımdan çıxıb, nəydi adı, oranı başdan-başa gəzdik.

– Avropanı gören adamın halı yaman dəyişir.

– Avropanı gəzib dolandan sonra öyrəndim ki...

– Ə, içinizdə heç bir vicdanı olan yoxdurmu?

– Olsa nə çıxar?

– Savab elə, get, bir yerdən təcili yardım çağır.

– Avropada, Amerikada ölənin-qalanın işinə heç kəs qarışmır. Niyə qarışmırlar? Ona görə ki, mədəni ölkə olduqlarından belə işlərə qarışmaq üçün xüsusi adamlar ayırırlar. Yolda yıxılanları, xəndəyə düşənləri, yıxılıb ölənləri və ölməyənləri aparmaq üçün xüsusi təşkilatlar var. Bizdəki kimi adam öləndə başına yığılıb necə ölməsinə tamaşa eləməzlər, çıxıb gedərlər.

– Onlarda insanlıq qalmayıbmış ki... İnsan ölənin yanından necə ötüb keçə bilər. Heç olmasa dönüb baxmazmı?

– Bu işlərlə kimlər məşğul olursa, onlar dönüb baxırlar və nə lazımsa onu da eləyirlər.

– Bu yazığın yaxasını açmaq lazımdır.

– Hamısından yaxşısı masaj eləməkdir. Bir adam onu masaj eləsə, köməyi dəyər.

– Əllərini, qollarını oynatsalar, sinəsini bir az ovxalasalar, özünə gələr.

– Nə masajbazlıqdır, canım, kişi ölüb, sən də başlamısan...

– Vay sənin, doğrudan ölüb?

– Niyə təəccüb edirsən?

– Bir az əvvəl diri idi.

– Can dediyin bir quşdu. Bir göz qırpımında uçub gedir.

– Hamımızın sonu budur.

– Bizdən adam olmaz, qardaş, bu qədər adam bu yazığın başına toplaşmışıq, amma heç kəs ona kömək eləmir. Məgər bu insanlıqdır?

Əziz dostum Eşşəkarsı, sözün düzü, başıma toplaşanların söhbətləri çox xoşuma gəlirdi. Belə işlərin bu qədər əyləncəli olduğunu bilsəydim, canım sıxılan vaxt şəhərin izdihamlı yerlərindən birində küçəyə uzanıb özümü ölümlüyə vurardım. Amma indi bu xəndəkdə bu oyunu açma bilməzdim. Çünki doğrudan ölməyə söz vermişdim, özü də camaat içində söz verdiyimdən dönüklük eləyə bilməzdim.

Başıma toplaşanlardan vacib işi olanlar yarım saat sorğu-sualdan sonra, mənim haqqımda bəzi şeyləri öyrənib gedirdilər. Uzun söhbətlərdən yorulub bezənlər də gedirdilər. Ancaq hər gedənin yerinə dörd-beş adam gəldiyindən başıma yığılanların sayı daha da çoxalır. Ölümü görmək üçün itələşir, çığır-bağır salırdılar. Bir qadın önündəki uşağı itələyib söyləndi:

– Bir qarış boyu olan uşağın belə yerlərdə nə işi var?

Bir kişi dərhal ona qəhmər durdu:

– Tərbiyə qalmayıb, – dedi. – Sözdə “Vətənə övlad böyüdürük” deyirlər, amma küçəyə, Allah ümidinə ötürürlər.

– Dünyada necə ata-analar var?

Üst-başımı, qaş-gözümlü yoxlayanlardan biri dilləndi:

– Ayaqqabılarına baxın, çəkməsinin birinin bağı qaradır, o biri qəhvəyi.

Elə utandım ki... İstədim ayağımın birini gizləyib çəkmə bağımın ayrı rəngdə olduğunu üstünü ört-basdır edə. Amma ölmüş olduğumu yadıma salıb qımıldanmadım. Belə etsəydim, ayıb olardı. Elə bu vaxt anladım ki, bir işi görməzdən əvvəl əməlli-başlı düşünüb-düşünməq lazımdır. Əgər öləcəksənsə, ölməzdən əvvəl yerə uzananda necə görkəm alacağını fikirləşməli və o şəkildə də yerə uzanmalısən. Mənsə xəndəyə uzananda həmyerlilərimin çəkmələrinin bağlarının ayrı-ayrı rəngdə olmasına fikir verəcəklərini ağıma belə gətirməmişdim.

Üst-başımı yoxlayanlardan biri:

– Mərc gələrəm, – dedi, – ayaqqabısına ən azı üç dəfə pəncə-daban salıblar.

Halıma ən çox acıyan ənlikli, kirşanlı yaşlı bir qadın idi.

– Bəh-bəh, nə uzun, nə qıvrım kirpikləri varmış, maşallah. Amma heyif...

Bu insanlar bir-birinə heç bənzəmirilər. Kimisi saç vurğunudur, kimisi də kirpik. Bu qoca arvadın uzunkirpikli kişilərdən xoşu gəldiyi heç adamın ağlına gəlməzdi.

– Şalvarının balaqları didik-didikdir.

– Jaketinin dirsəyi də sürtülüb.

– Nə deyirsiniz?

– Nə edək?

– Təşkil eləmək lazımdır, meyidi götürsünlər.

– Xəbər verək, həkim-zad çağırınsınlar.

– Yazıq, göz görə-görə ölür.

– Baxaq görək, nəfəsi gəlirmi?

– Gəlsə də, gəlməsə də biz öz insanlığımızı bildirməliyik.

– Neçə yaşı olar deyirsiniz?

– Qırx-qırx beş.

– Yox, olsa-olsa, otuz olar.

– Mən insan sərrafıyam. Sifətinə baxan kimi kimliyini təyin eləyirəm. Bu adam çox az maaş alan kiçik bir məmurdur.

– Mən də o fikirdəyəm. Həm də yazı-pozu ilə məşğul imiş.

– Hardan bildiniz?

– Görmürsənmi, jaketinin dirsəkləri sürtülüb.

– Boyu da balacadır.

– Ondan yaşını bilmək olarmı?

– Mən sənə bir şey söyləyim. Öz əceli ilə ölən adama tamaşa eləmək ləzzət vermir. Amma dar ağacından asılan adama baxmağın ayrı zövqü var.

Sevimli Eşşəkərisi, zənnimcə, altı saatdan artıq xəndəkdə qaldım. Çünki günəş artıq batmaq üzrə idi. Həmyerlilərim böyük-böyük gəlib meyidimi seyr etdilər. Hamısı da halıma acıdı. Pis adam olduqlarından, bir-birimizə kömək etməməyimizdən danışdılar, heyifsiləndilər. Hətta, bu işə görə pis adamları yamanlayıb, söyənlər də oldu. Məni buradan götürhagötürdə müəllimə bənzətdiyim bir adam dilləndi:

– Xəbərim olsaydı, uşaqları gətirərdim, insanın necə öldüyünə baxardılar.

Bir başqası da sözə qarışdı:

– Nə olub, ölü-zad görməyibsinizmi, nə yığışıbsınız bu yazığın başına? – deyə camaatı dağıtmaq istədi.

Toplaşanlardan biri də dilləndi:

– Ay camaat, qalmaqal salmayın, növbəyə durun, sırayla dayanın, onda hamımız ölünü görərik.

O, səsini ucaldıb növbə düzəltməyə başladı.

Məni təcili yardım maşınına qoyhaqoyda məzəli bir adam camaatı yarıb, özünü irəli soxdu:

– Bir dəqiqə dayanın, siz allah, qoyun mən də baxım, qaça-qaça gəlmişəm ki, ölüyə baxım.

– Qohumundu, yoxsa tanışın? – deyə hər tərəfdən soruşdular.

– Yox canım, eşitdim ki, burada adam ölüb, maraqlanıb baxmağa gəldim.

Çox təəssüf ki, hər şeylə maraqlanan həmyerlilərimin hamısı meyidimi görə bilmədi. Maşın tərpendi. Uşaqlar, bir neçə dəliqanlı oğlan maşının dalınca xeyli qaçdılar. Sonra başa düşdülər ki, maşına çata bilməyəcəklər, yorulub dayandılar.

Sevimli Eşşəkarısı, təcili yardım maşınındakı səyahətimi, – doğrudan da bu, səyahət idi, – gələcək məktubumda yazacağam. Sənə salam göndərir və iynəndən, gözlərindən öpürəm.

Dostun ölmüş Eşşək

Üçüncü məktub

Dostum Eşşəkarısı!

Əvvəla salam göndərir və iynəndən öpürəm.

Əvvəlki məktubumda məni necə bir hay-küylə təcili yardım maşınına atıb apardıqlarını yazmışdım. İndi də ondan sonra meyidimin başına gələn əhvalatları mən deyim, sən də qulaq as. “İyirmi min kilometr su altında” romanındakı əhvalatlar mənim təcili yardım maşınında birgünlük səyahətimin yanında heç bir şeydir.

Məni maşının arxasına atmışdılar. Birdən mənə elə gəldi ki, taksiyə minmişəm. Sürücünün pul istəyəcəyini yadıma salanda qorxuya düşdüm. Sonra ölü olduğumu xatırlayıb arxayınlaşdım.

Heç beş yüz metr getməmişdik ki, maşının motoru tırıldayıb dayandı, fısıldayıb söndü. Sürücü öz siyasi rəqibinə hücum çəkən ictimai xadim kimi kükrədi, söyüb-söyləndi, motoru qurdaladı, o yan-bu yana fırlandı, nə qədər əlləşdisə, maşın yerindən tərpənmədi. Elə bil qazıb yerə betonlamışdılar. Bir anda adamlar başımıza cormalaşdılar. Sürücü üzünü onlara tutdu:

– Bir şey olan kimi camaat tökülüb gəlir. Biz mərəkə sevirik. İndi ki yığılıbsınız, kömək eləyin, maşını arxadan itələyin, – deyə yalvardı.

Sürücü dil töküb yalvardıqca camaat dağılışmağa başladı. O, bunları görəndə üzünü köməkçisinə tutdu:

– Gördünmü, bunları necə dağıtdım. Elə ki, başına yığılanları dağıtmaq istədin, bir balaca işə buyur, gör necə qaçhaqaç başlayır...

Sürücü maşının yanından getməyib “vətən”, “millət”, “vicdan” deyə-deyə əl-qol atan beş-altı kişiye yaxınlaşdı, kömək eləmələrini xahiş elədi. Onlar da ayaqlarını sürüyə-sürüyə uzaqlaşdılar.

Köməkçi:

– Usta, qoy özüm maşını itələyim, – dedi.

– Sən otur yerində. Bu saat mən onları qeyrətə gətirim, sən də tamaşa elə, – deyə sürücü cavab verdi. – Ey, Allahını sevənlər, Allah rızasına maşını arxadan bir az itələyin!

Sürücünün “Allah rızası” deməyi ilə dağılmaqda olan xalqımıza qeyrət gəldi. Qarışqa şirəyə daraşan kimi maşına darasdılar. Hər bir tərəfdən – kimi maşının təkərindən, kimi yanından, kimi sağ tərəfdən, kimi sol yandan cumdu, kimi qapıdan tutdu, kimi çarxdan. Biri qabağa keçdi, o biri dal tərəfə. Başladılar itələməyə. Əslində isə heç kəs maşını itələmirdi. Əllərini toxundurub dayanmışdılar. Barmaqlarının ucunu qoymuşdular maşının üstünə. Di gəl, bir hay-haray salmışdılar ki, adamın qulağı tutulurdu. Elə bil dünya yerindən qopacaqdı. Həm də bir-birinə ürək-dirək verib qeyrətə gətirirdilər.

– Haydı, arxadaşlar!

– Ay ellilər, itələyin!

– Hə, bir, iki, üç... Hooop!

Kimisi əmr verir, kimisi yalvarır, kimisi yol göstərirdi. Kimisi də buyururdu. Amma heç biri maşını ürəkdən və gerçəkdən itələmədiyindən maşın yerindən tərpənmirdi. Heç bir cə barmaq da qabağa getmirdi.

- Haydı, arxadaşlar!
- İtələyin, ey din qardaşları!
- Bir az dayanın!..
- Bu maşın vaxtında xəstəxanaya çatmasa nə olar ki?..
- Dayanın, bir az əl saxlayın, ay müsəlmanlar!
- Hə, hamı birdən...
- Başladıq... Hooop!

Onların gurultusunu eşidəndə adama elə gəlirdi ki, Arximedin axtardığı istinad nöqtəsini tapıblar və bu saat kürreyi-ərzi yerindən oynadacaqlar. Əslində isə dörd təkər üstündə dayanan maşın yerindən qımıldanıb, bircə barmaq da irəli getmirdi.

- Gəlin, təzədən itələyək...
- Hə, bir yerdə... Hooop...

Kabinədə oturan sürücünün burnundan şıppır-şıppır tər axırdı.

Əslinə baxsan maşını sürücüdən başqa itələyən yox idi. O da əli sükanda, içəridən itələdiyi üçün maşın tərpenmirdi.

- Az qaldı, başınıza dönüm!
- İtələyin, ay camaat, savabdır...
- Bir azca qımıldasa, yerindən tərpensə, əlinizi buraxın, özü gedəcək, – deyə sürücü onları həvəsləndirirdi.

Köməkçi sözə qarışdı:

- Usta, qımıldasa gedəcəkmi?
- Necə yeni gedəcəkmi? Uçacaq. Uçanda heç dayanmır. Onda gərək Allah özü köməyimizə gəlsin.

Yaşlı bir kişi uzaqda dayanıb:

- Hümmət-ül-riçal, takla-ul-çibal, – deyirdi.
- Bu sözlərin mənası nədir, ay baba?
- Yeni oğlum, ilahi istəsə, maşını dağın kəlləsinə atar.
- Dağın kəlləsi lazım deyil, bircə barmaq qımıldasa bəsdir.

Uşaqlar da maşını itələyənləri arxadan itələyirdilər. Arvadlarla qocalar bir az kənarda dövrə vurub dayanmışdılar. Onlar da ələk-çinin qıl verəni kimi uzaqdan-uzağa hay verib maşını itələyənləri coşdururdular.

- Dayanın, qardaşlar, əl saxlayın!
- Siz allah, qoyun nəfəsimizi dərek. Cəhənnəm olsun bu mərət!
- İndi bu Amerikada olsaydı, qanad açıb uçmuşdu.
- Niyə Amerikada uçardı ki?

– Deyirəm ki, orada uçardı. Amma bizə gəlib çıxan maşınlar, motorlar su görmüş inad eşşək kimi “tır” deyib dayanırlar. Nahaq yerə özünüze əziyyət verməyin. Boş-boşuna itələyirik, yerindən tərpənməyəcək. İlk elektrik qatarının gəlişi yadınızdadırmı? O da yerindən tərpənmədi.

– Əfəndim, bunların hamısı məmləkətin havasından və suyundandır.

– Gör özge nə tapırsan?

– Doğru sözumdür. Bir vaxt Almaniya'dan bir gəmi satın alınmışdı. Gəmi saatda iyirmi milmi, otuz milmi, yoxsa altmış milmi gedirmiş...

– Yox bir... Dəvə...

– Dəvə yox, gəmi deyirəm sənə... Hə, gəmi bizim Qarasularımıza qədər bu qayda ilə gəlmiş, buraya çatanda isə heç bir cəmil də getməyib, yerindəcə dayanmışdı. Heç dalğalar da gəmini tərpədə bilməyib. Nə bizimkilər, nə də alman kapitanı gəmini sürə bilib. Sonra gəminin ağzını geri çeviriblər. O saat hərəkətə gəlib. Sonra gəmini təzədən bizə tərəf döndəriliblər. Bizim Qarasulara çatan kimi gəmi yenidən at kimi şahə qalxıb, yerindəcə mıxlanıb qalıb.

– Ola bilməz.

– O vaxt qəzetlərdə yazmışdılar, oxumayıbsınız mı?

– Yaxşı, axı niyə gəmi bizim Qarasularımızda işləmirmiş?

– Məmləkətin havasından, suyundan asılıdır bütün bu işlər. Maşın, ya da motor düzəldəndə hər ölkənin havasını, suyunu nəzərə alırlar.

– Bax, buna sözüm yoxdu, əzizim, bizim məhəllədə işləyən avtobuslar, öz məhəlləmizdən başqa heç yerdə işləmirlər. Ona görə ki, kabinənin üstünə “ya Allah” sözü yazılıb. Maşını işlədən bu sözdür.

– Yox, canım, məsələ elə deyil. İndi keçmişdə olan kapitanlar yoxdur. Bizim əvvəlki kapitanlarımız sağ olsaydılar, nəinki kafir gəmisini, lap adaların özünü də yeridərdilər. Onlar bir gecənin içində Kipri gətirib Qaraköy limanına bağlayardılar.

– Hətta bizim dərya kapitanlarından hansınınsa bir sözü var...

– Hə, bildim, ya Barbarosdu, ya da Mimar Sinan.

– Hə, onların hansısa demiş ki: “Siz mənə istədiyim yelkəni verin, mən də sizə Kirit adasını üzdürüb gətirim”.

– Gətirə bilibmi?

– Yox. Onun istədiyi yelkəni düzəldə bilməyiblər. Əgər düzə səymişlər, dərýalar paşası – kapitan adaları gəmi kimi hərəkətə gətirib böyük bir flot düzəldərmiş.

– Boş söhbəti qurtarın...

– Hə, bir yerdə itələyin. *Hodp!*...

– Bir, iki, üç!..

– Lap yorulduq, bir az ara verin, qoyun papiros çəkək.

– O zamanlar çoxdan keçib, qardaş, elə vaxtlar indi haradadır, gözəl günlər imiş. Bizim yançarlarımız¹ varıymış, onların bığlarını hər tərəfindən bir düşmən əsgəri asarlarmış. Başa düş, gör, necə bığ imiş. Musiqi takımlarımız varmış. Yançar təbilçisi təbili elə danqıldadarmış ki, yer-göy yerindən oynarmış, düşmənin qorxudan bağı yarılıb, dodaqları partlayarmış. Yer-göy tir-tir titrəyərmiş. Gəmilərdə elə ıgıdılar varmış ki, bircə təfə nəfə çəkəndə dənizlərdə fırtına qoparmış, düşmən gəmiləri qərq olarmış.

– Gör daha nə uydurursan?..

– Bunları tarixdə yazıblar, tarixdə. Amma indiki halımıza bax. Qırx-əlli kişi toplaşmışıq, bir qırıq maşını yerindən qaldıra bilmirik.

– Vallah, doğru deyirsən. Sən o yançarı getir, onun təbilini də getir, qoy ağacını döşəyib təbili guruldatsın, görək onda bu maşın yerində duracaqmı? Vallah, düz sözümüdü, yançar takımının təbilçisi təbil çalsa, bu maşın qanad açıb uçar, heç dalından çatmaq olmaz.

– Onu-bunu bilmirəm, ancaq alman gəmisini işlədə bilməyiblər.

– Hərəkətə gəlin, din qardaşları, haydı aslanlar...

Maşının içində oturmaqdan qan-tərə batmış sürücü dilləndi:

– Bir azca yerindən tərpənsə, özü yola düşəcək.

– Görəsən başqa ölkələrdə işləyən gəmilər, qatarlar, avtobuslar niyə bizim məmləkətə gələn kimi dayanırlar?

– Ya yadırgayırlar, ya da məmləkətin havasındandır.

– Bəli, bu maşınlar, motorlar o ölkələrin havasına uyğun düzəldilib. Bizim havamız onlara yaramır. Maşın da insan kimidir. Hər havada yaşaya bilmir. İnsanın kimisinə dağ havası, kimisinə dəniz havası, kimisinə də səhra havası düşür.

– Sən indi düz söz danışmadın. Bizim məmləkətin havası kimi hava harda var?!

¹ Sultan Orxan tərəfindən xristian uşaqlarından təşkil edilmiş qoşun hissəsi. Bu qoşunları Sultan II Mahmud ləğv etmişdir.

– Əstəğfərullah, bizim məmləkətin havasına söz ola bilməz. Birçə gözəl havamız var. O da olmasa... Mən onu demək istəmirəm. Yəni demək istəyirəm ki, öz fabrik-zavodlarımız olsa, öz havamıza uyğun maşınlar düzəldərdilər.

– Dayanın!

– Haydı, itələyin!

Həmyerlilərimin vəziyyəti mənə elə sarsıtdı ki, az qaldım ölü olduğumu unudam və onlara qoşulub maşını itələyəm. Ölü olmağın pis cəhəti də budur ki, istəsən də, istəməsən də dirilərə kömək əlini uzada bilmirsən. Bundan betəri də odur ki, heç olmazsa, kənarda dayanıb “hoop” deyə bağıra da bilmirsən.

Sevimli Eşşəkərisi, biz, ölü-lü-dirili bir-birimizi qızıqdırmağa çalışarkən, birdən-birə arxadan bir maşın çıxıb bizim təcili yardıma zərblə toxunmadımı! Bizim maşının motoru bu zərbədən hirsələnib guruldadı, maşın keşikçi iti kimi qızıqıb irəli atıldı. Allahı sevən bizim maşının qabağını kəsməsin! Maşınımız güllə kimi getməyə, getməyə yox, uçmağa başladı. Sürücü düz deyirmiş: “Bir az tərpsə, dayanmayacaq!”

Motor getdikcə gurultusunu artırdı, maşın qızıqıb, döngələrdən yel kimi ötdü, sürücü qorxuya düşdü. Üzünü köməkçisinə tutdu.

– O maşın bizi arxadan çox bərk vurdu. Qorxuram maşınımızı daha saxlaya bilməyək.

Mən içəridə olduğumdan bayırı görə bilmirdim. Amma başa düşdüm ki, maşın ilk yardım xəstəxanasının yanından keçdi. Sürücü maşını saxlaya bilmədi və köməkçisinə acıqlandı:

– Oğlan, maşına benzin tökübsən, yoxsa neft?

Köməkçi səsinə də çıxartmadı.

İstanbul küçələrini xeyli dolaşdıqdan sonra dayandıq. Sürücünün kabinəsi yaxşı olduğundan, çox şükür, heç bir qəza baş vermədi. Özümün dərdimi çəkmirəm. Yaşamaq istəyən sürücüylə köməkçisinin salamat qalmasına şükür oxuyuram.

Sevimli Eşşəkərisi, təcili yardım maşınında bayram gəzintisinə oxşar səyahətimdə başıma daha nələr gəldiyini gələcək məktublarımda yazacağam. Bəlkə yer üzündəki siyasət adamlarının davadalaşına aid yazıları oxuduqca qüdsəyə batan sir-sifətin mənim yazılarımı oxuyanda bir balaca açıla.

Salamat qal, sevimli Eşşəkərisi.

Sevimlin ölmüş Eşşək

Dördüncü məktub

Eşşəkarısı!

Bizim təcili yardım maşını acı bir qıcırtı ilə tormoz verdiyi zaman bir nəfər ellimiz adı seçki dəftərindən də, əhalinin siyahısından da silinəcək bir vəziyyətə düşdü. Tır kimi yerə uzandı. Ciblərində pulları olmadığından maraqlı tamaşaya gedə bilməyən adamlar dərhal yaralının başına toplaşib böyük mərəkə yaratdılar. Onlardan biri yerdə uzanan adama diqqətlə baxıb:

– Nə bəxtli adammış! – dedi.

Bir başqası:

– Bəli, – dedi, – bəxtin gətirəndə gərək belə gətirə.

– Şükür eləsin ki, təcili yardım maşınının altına düşdü.

– Elə mən də “bəxti gətirdi” deyəndə bunu nəzərdə tuturdum.

– Çox yaxşı oldu. Həkim özü xəstənin ayağına gəldi. Adamı əzən maşın özü də götürüb xəstəxanaya aparacaq.

– Başqa bir maşın çığnasaydı...

– Ölmüşdü... Bütün günü səki üstündə özünü günə versəydi belə, təcili yardım maşını tapa bilməzdi.

– Təcili yardım maşınından keçdik, canım, zibil maşını da olsa, razıyıq.

– Qardaş, sən lap kefdən danışırsan. Zibil maşını hardadır? Düz bir həftədir tənəzzül eləyib bizim küçə tərəfə gəlmir.

– Bəxti gətirib, qardaşım, bəxti. Bu qoca İstanbulda neçə min yük maşını, neçə min şəxsi maşın, neçə min taksi var. Amma cəmi-cümlətanı beş-altı təcili yardım maşını ancaq olar.

– Yox, bələdiyyə idarəsinin on təcili yardım maşını var. Onun səkkizi xarəbdir, işləmir.

– Qəribədir, bu qədər avtobusun, taksinin içində gəlib adamı təcili yardım maşını bassın.

– Heç lotereya bileti ilə çoxlu pul udan adamın da bəxti bununku kimi ola bilməz.

– Elədir. Adamın bəxti gətirəndə təcili yardımın altına düşür.

– İnsan öləndən sonra ya avtobusun, ya taksinin, ya zibil maşınının, ya şəxsi maşının, ya da təcili yardımın altına düşsün, bunun bir fərqi varmı?

– Ölsə, fərqi yoxdur. Amma sağ qalıb əzilsə, fərqi var. Bu adam ölməyib ki...

Təcili yardım maşınma toxunanda fırlanıb on metr qabağa düşən adamın yarasından axan qan asfaltın kələ-kötür yerlərini və çatlaqlarını doldururdu. Bunu görənlərdən biri:

– Maşallah, adamda da bu qədər qan olarmış, – dedi.

Başqa birisi ona cavab verdi:

– Bu qədər qan axmağından görünür ki, böyük adammış.

– Yox, canım, böyük nədir, mən onu tanıyırdım...

– Böyük adam deyilsə, bəs bu qədər qanı hardan alır?

– Bu adamın sənəti qan vermək idi. Həmişə balaca radiosunu qulağının dibində tuturdu. Elə ki, “qan itirmiş bir yaralıya təcili qan lazımdır” sözlərini eşidirdi, dərhal həmin xəstəxanaya, ya da köçürmə stansiyasına qaçır, qanının qrupu düz gəlirsə, qan verirdi. Satdığı qanın bahasına qazandığı pulla çolma-çocuğunu gül kimi dolandırirdi. Bu adamın vücudu içdiyi suyu da qana çevirirdi.

– Bir dəfə məni də bir yük maşını çığnamışdı. Mən huşumu itirmişdim. Əslinə baxsan, mən maşın basmazdan çox əvvəl özümdən getmişdim. Nəysə... Ontonluq maşın məni basmışdı, amma birçə damcı da qanım axmamışdı. Bir gün sonra məni küçənin ortasından götürüb xəstəxanaya aparmışdılar. Məni müayinə edən həkim, “cərrahiyyə əməliyyatı aparmalıyıq” deyincə, anam gözünün yaşını çəsmə kimi axıdaraq, “amandır, doktor, – demişdi, – indi ki onun qarnını yaracaqsınız, elə birdəfəlik kor bağırsağını da kəsin getsin, vallah, savab iş görmüş olarsınız”. Həkim məni cərrahiyyə stolunun üstünə qoyub kəsib-doğramağa başlayıb. Amma nə qədər kəsibse, birçə damcı da qan axmayıb.

– Demək, qanın quruyubmuş.

– Yox, qardaş, qanım vardı ki, qurusun. Qan quruyan kimi araq içərsən, sulanar, bu, asan işdir.

– Onda qanın pis imiş.

– Canım, sən nə danışırısan, sənə dedim ki, qanım yox idi. Var idimi ki, pis olaydı.

– A başına dönüm, bəs qansız da adam yaşayarmı?

– Elə həkimlər də bu işə mat qalmışdılar. Məni kəsən həkim “yaxşı ki, qanı yox imiş, – deyib. – Əgər qanı olsaydı, maşın əzən kimi axıb qurtararmış”. Qanım yox idi. Olmayan şey axa bilərmə?

– İnana bilmirəm. Qansız adam ola bilməz.

– Əlbəttə, qansız adam ola bilməz. Məsələ burasındadır ki, hamının qanı qırmızı olur, amma mənim qanım ağ imiş. Bəzi qarpızı kəsirsən ağ çıxır, mənim qanım da elə.

– Heç elə şey olarmı?

– Pomidor günəş görməsə qızarmı? Yox? Mənim qanım da elə. Mən anadan zirzəmidə doğulmuşam, elə orada da böyümüşəm. Biz torpağın altında yaşadığımızdan gün üzü görməmişik. Ona görə də mənim qanımın rəngi qızarmayıb.

– Hə, bu başqa məsələ. İndi inandım. Səhərdən belə de, mən də başa düşüm.

Təcili yardım maşınının basdığı yaralıyı da mənim yanıma atdılar. Maşında dörd nəfər olduq. Biri yaralı, biri sürücü, biri onun köməkçisi, biri də mənim meyidim. İndi də maşının inadı tutdu, nə illah elədilərsə, yerindən tərpənmədi. Belə də maşın olardımı? Yeri-yəndə dayanmaq bilmir, dayananda da yerindən tərpənmirdi.

Bir nəfər:

– Yaxında təmir emalatxanası var, oraya qədər itələyək, – dedi.

Başladılar sözdə maşını itələməyə. Əvvəlki oyun təkrar oldu. Əslində onlar bir iş görmək istəmirdilər. Sadəcə vaxt keçirirdilər.

Camaatın içindən biri:

– Qırx kişinin bir yumurtanı necə yerdən qaldırdıqlarını bilirsinizmi? – dedi.

– Bir yumurtanı qırx kişi?..

– Bəli. Yüzbaşı “bu yumurtanı götürün” deyər göstəriş verib. Sonra da yoluna düzəlib gedib. Bu sözü eşidən kimi kişiler yumurtanı yerdən götürməyə cəmləşiblər. Onlardan biri bir yun yorğan gətirib və yumurtanı yorğanın üstünə qoyublar. Sonra qırx kişinin hərəsi yorğanın bir tərəfindən yapışib yumurtanı yuxarı qaldırıblar.

– Nə demək istəyirsən?

– Demək istədiyim budur ki, gəlin təcili yardım maşınıni da yumurta kimi qaldıraq.

Sürücü tanış bir taksi tapdı. Təcili yardımını yedəyə alıb yaxındakı emalatxanaya getdilər. Usta maşının qabağını açan kimi təəccüblə:

– Bu nədir? – deyər səsi gəlinə bağırırdı.

Sürücü sakitcə:

– Nə olub? – dedi.

– Daha nə olacaq? Qırx ildir maşın təmir eləyirəm, hələ ömrümdə belə şey görməmişəm.

– Görməyibsən, indi gör.

– Bu maşının motorunda tikiş maşınından tutmuş üzqırxan maşının hissələrinə qədər, nə desən var.

Sürücü:

– Səhv edirsən, – dedi. – Sənin üzqırxan maşın sandığın şey bir parovozun vintidir. Bir dəfə iyirmi kilometrlik bir məsafədən bir yaralı ilk yardım xəstəxanasına aparanda maşınımız dayandı. Təmirçinin yanına apardıq. Usta lazım olan hissəni tapmadı.

– Başa düşdüm, lazım olan hissəni tapmayanda bunu motora qoyub. Doğrudan da indi maşın hissələrini tapmaq olmur.

– Ondan deyil. Bizim maşının modeli çox köhnə olduğundan heç yerdə təzəsini tapmaq mümkün deyil. Yaralı xəstə bir az da keçsə, ölə bilərdi. Əlacımız nəydi. Şəhər içi olsaydı, xəstəni birinə tapşırıb, xəstəxanaya gedib əhvalatı demək olardı. Amma biz şəhərdən çox uzaqdaydıq. Allah köməyi olmuş xeyirxah bir adam dadımıza çatdı. Dedi ki, bu yaxında bir dəmiryolu təmiri emalatxanası var. Orda bir usta var ki, əlindən hər şey gəlir. Köhnə parovozu söküb təzə traktor düzəldir. Traktorun hissələrini söküb vint düzəldir. Bir sözlə, işi-gücü onu-bunu söküb yeni şeylər düzəltməkdir. Əlindən heç nə qaça bilməz. Onun, yalan, yoxsa gerçək söylədiyi nəyimə lazım idi. Durub emalatxanaya getdik. Usta birçə dəfə baxan kimi maşının nəyinin xarab olduğunu bildi. Emalatxananın dolablarında, künc-bucağında, döşəmənin üstündə, divarın dibində nə qədər dəmir-dümür, yay, vint, bolt vardısıa tapdı, araşdırdı və bizim maşının sınıq yerlərinə qoymaq istədi. Çox axtardı, axırda hansı sultanınsa vaxtından qalma parovozun vintini tapıb bizim maşının motoruna qoydu. Maşın işə düşdü.

Sürücünün köməkçisi dilləndi:

– Bizim maşının “çaf-çuf” eleməyi ondandırmı, usta?

Sürücü:

– Bəlkə də... – deyə cavab verdi.

Usta:

– Eşq olsun! – deyə bağırdı.

Sürücü:

Kimə? Ustayamı, maşınamı? – deyə soruşdu.

– İkisinə də.

– Sonra, qardaş, bizim maşını varlı bir turist görüb şəklini çəkmişdi. Həmin şəkli öz ölkəsinin qəzetlərində çap etdirib altından da yazmışdı: “Avtomobilin icadından əlli il əvvəl düzəldilmiş maşın”. Yamanca da tərifləmişdi. Bizim təcili yardım maşınını düzəldən zavodun müdirlərindən biri bu tərifləri oxuyandan sonra düz oradan birbaşa bizim maşını görməyə gəlmişdi. Sən demə, onlar ilk buraxılış modelini muzeyə vermək üçün axtarırlarmış. Gələn adam bizim maşını gören kimi sevindiyyindən “urra!” deyə bağırdı və papağını göyə atdı. Sonra sövdələşmə başladı. Deyəsən, bizim maşının əvəzinə on dənə təptəzə maşın, üstəlik pul da verəsiydi. Bu, bizim dövlət büdcəsinin xeyrinə idi. Sonra müştəri: “Qoyun, bu maşının motoruna bir də baxım” dedi. Qapağı açan kimi təəccübündən gözləri kəlləsinə çıxdı. Dili dolaşa-dolaşa: “Mən əlli ildir avtomobil düzəldirəm, amma hələ yaşımda belə maşın görməmişəm” dedi.

Demiryol ustası:

– O adam niyə təəccüblənmişdi? – deyə soruşdu.

– Ona görə ki, bizim maşının motorunda yer üzündə nə qədər maşın, fabrik, parovoz, gəmi çarxları varsa, hərəsindən biri, ya ikisi yerləşdirilmişdi. Maşının öz motorundan isə dişə dəyən birçə vint də qalmamışdı. Demək, maşının öz vintlərini, çarxlarını, hissələrini çıxarıb yerinə kimin əlinə nə keçibse doldurublarmış. Müştəri motoru qurdaladı və əlinə bir ip keçdi. “Bu nədir belə?” deyə soruşdu. “Tel qopmuşdu, onun əvəzinə bağlamışam” deyə cavab verdim. Qurdaladığı yerdən əlinə bir rezin də keçdi. “Bəs bu nədir?” dedi. “Hə, omu? O mənim şalvar aşırmanın rezinidir”. Müştəri ilə tərcüman vasitəsilə danışdıq. Müştəri: “Burada iki aşırma var”, dedi. “Düzdür, – deyə cavab verdim. – Mənim aşırmam da qırılmışdı. Sonra maşındakı yaralının aşırmasını motora bağladım”. Müştəri saçını, başını yolmağa başladı. Maşını silkələdi. Vintlər, boltlar, dəmir qırıntıları, ağac parçaları töküldü. “Siz nə edirsiniz? – deyə əlindən yapışdım. – Təhlükəsizlik idarəsində adamları silkələdikləri kimi bu maşını dartışdırmaqdan bir şey çıxmaz”. Müştəri maşını ɵlləşdirməyində davam etdi. “Bunlar nədir? Siz maşında mıx daşıyırsınız?”. “Yox, canım, onların hərəsini motorun bir yerinə tıxamışıq. Maşın

yoxuşa dırmaşanda köməkçim düşüb yola tökülən mıxları yığışdırır”. Müştərinin rəngi qaçdı, kefi pozuldu. “Başa düşə bilmirəm, bu motor necə işləyir, mühərrik necə hərəkət edir, maşın necə yeriir?” deyə soruşdu. İndi danışmaq növbəsi mənimdi. Ona nəfəsini dərməyə imkan verməyib, əlindən yapışdım, kabinəyə çıxartdım. Mən izah elədim, tərcüman onu başa saldı. “Elə bilirsiniz bu maşın sizin düzəltdiyiniz motorla işləyir? Ay hay! Sizin düzəltdiyiniz motorun ümidinə qalsaydı, bu yollarda çoxdan onun çürüyü çıxmışdı. Allah versin bizim dualara. Bax, güzgünün üstündə qarışqa duası var. Bunu görürsənmi, bu da “Maşallah” duasıdır. Bu da “Bismillah” duası. Qabaq tərəfdə peyğəmbərlərin, imamların adı yazılıb. Yuxarıdakı yazıya bax, orada “Ya Allah” yazılıb. Bu göy muncuq gözmuncuğudu. Maşını pis gözlərdən saxlayır. Bu naldır, bu uşaq papışı, bu da üzərlikdir. Sarımsaq da var. Maşını xətdən-bələdən qoruyan bunlardır. Özünü ələ al, əfəndim, bu maşın motor, benzin gücünə işləmir. Allah sayəsində, həzrəti pirin gücünə işləyir. Benzin, yağ, su boş şeylərdir. Hərdən benzin, yağ, su işlədəndə də, elə-belə, qayda-qanun pozulmasın deyə işlədirik”.

Beləliklə, müştəri bizim təcili yardım maşını almaqdan boyun qaçırdı, o vaxtdan bu meyit mənim üstümdə qaldı. Çünki maşının nə içində, nə də çölündə öz fabriklərinin düzəltdiyi bir nişanə vardı. Onlar bu maşını heç vaxt sürə bilməzdilər.

Sevimli Eşşəkarısı, məktub uzandı, mən də yoruldu. Maşının necə təmir edildiyini, yaralı ilə məni xəstəxanaya necə gətirdiklərini gələn məktubumda yazacağam. Məni soruşan olsa, ürəkdən kədər-lənsələr, Taxtalıköydə yollarını gözlədiyimi deyərsən.

Dostun ölmüş Eşşək

Beşinci məktub

Dostum Eşşəkarısı!

Keçən məktubumda təcili yardım maşınının necə təmir edildiyi və xəstəxanaya necə gəlməyimiz barədə yazacağımıza söz vermişdim. Qulaq as, söyləyim.

Usta başını motorun içinə salıb haranın qırıq olduğunu tapmağa çalışırdı. Ancaq qırıq yeri tapa bilmədiyindən çox əsəbiləşir, başını motorun üstündən qaldırıb iki-üç dəqiqə söyüb söylənir, papiros yandırıb çəkir, nəfəsini bir qədər dərdikdən sonra yenidən başını əyib motoru qurdalayır. Arabir də sürücünü danlayır:

– Ay qardaş, ölkə basa-basa bu mirətin dalınca adam gəlibmiş ki, alıb muzeyə versin, bu andıra qalmış dəyər-dəyməzinə niyə vermədiniz ki, özünüzdən də canınız qurtaraydı, mənim də. Elə məmləkətin də. Bu dəmir-dümürü aparıb yarmarkada bir sərgi düzəltseydilər, bir çadıra qoyub biletlə camaata göstərsəydilər, elə mayası çıxardı.

Başını motora salıb yenə qurdalandı.

– Bunun salamat yeri yoxdur ki, qırığını tapa biləm.

Maşına bir təkik ilişdirdi. Deyəsən, ayağı ağrıdı. Axsaya-axsaya gedib dükanın divarı dibində çömbəldi.

Mən ölmüşdüm. Məni xilas edə bilməzdilər. Ancaq bu yazıq yaralını xəstəxanaya bir az tez çatdırıb bilsəydilər, bəlkə dərdinə bir əlac olardı. Sürücünün köməkçisi maşındakı yaralının üzünə tüpürdü və:

– Mən belə uğursuz adam görməmişəm, – dedi.

Sürücü də hirslənib öz-özünə söylənirdi:

– Yol gedəndə qabaqlarına baxmayıb özlərini soxurlar maşının altına, bizi də salırlar belaya.

Usta oturduğu yerdən sözə qarışdı:

– Fərqi yoxdur, qabaqdan gələn maşının altına düşməsələr, arxadan gələn maşın onları basacaq. Ona görə də, qardaş, qabağa yox, dala baxacaqlar.

– Tövbə, ya rəbbi... Allahın işinə qarışmaq olmasın, amma qurbanı olduğum Allah insana iki göz verib, ikisini də yan-yana düzəldib. Olmazdımı bu gözün birini qabaqda, birini də arxada düzəldəydi.

Sürücü ustaya yalvarmağa başladı:

– Amandır, ay usta, gözünü yeyim, dur. Yaralı ölür. Görmürsənmi, nə qədər qan itirib. Onun qohum-əqrəbasından biri gəlib çıxar, başımız belaya düşər. Tez ol, tərpen, gözümün işığı.

Usta durdu. Başını motora soxdı. Bir müddət orada qurdalandı, eşələndi, axtarıb əlləşdi, axırda maşının xarab olan yerini tapdı, amma oraya qoymalı bir maşın hissəsi yox idi.

– Bu hissəni heç yerdə tapmaq mümkün deyil.

– Başına dönüm, usta.

– Məndə olan nə vardısı hamısını yoxladım, heç biri yaramadı.

Bu yaxınlarda əlimə bir təyyarə keçmişdi. Onun xırda-xuruş hissələrini sökmüşdüm. İndi baxım görüm onun içindən sizin maşına uyarı olanı tapılsın?

– Bu yaralının əcəli gəlməyibsə, inşallah, uyar, – deyər sürücü ustaya cavab verdi.

Usta “bismillah” deyib əlini paslı dəmir parçalarının arasına saldı. Bir az eşələndikdən sonra bir dəmir parçası tapdı. Onu dəzgaha bərkidib törpələdi, yeyələdi, nə bilim, sonra nə elədi və maşının motorunun harasına keçirdi. Sonra maşının qabağına gəldi.

– Vallah, elə bil, lap qəsdən bura üçün düzəlibmiş, – deyər nəşə ilə bağırırdı.

Sürücü kabinəyə çıxıb motoru işə saldı. Usta əlini uzadıb:

– Bəs pulu? – dedi.

– Pulumu? Gəlib xəstəxanadan alarsan.

– Elə isə batdıq.

– Ondan ötrü kefini pozma. Bir az alacaqsan, amma alacaqsan. Qiymətini bəla elə, sonra bizi də gör.

Təcili yardım maşınından sürücünün niyə əl çəkmək istəmədiyini indi aydın oldu. Yeni maşın olsa, bu qədər təmir edilməyəcəkdi və sürücünün də gəlir yeri olmayacaqdı. Bunu sürücü köməkçisinin dediyi sözlərdən anladım.

– Altı ayda bu mirətə verilən təmir pulundan təzə maşın almaq olardı.

Bu sözlərdən sürücünün acığı gəldi:

– Uzun eləmə, sənə də bir şey düşər. Ya Allah, yola düşdük.

Usta onların arxasınca qışqırdı:

– Çox iti sürmə. Nə bilmək olar, maşına təyyarə hissəsi qoymuşuq, birdən sən bu sınıq-salxağın qanadlanıb uçar.

Sürücü motoru işə salmaq üçün açarı fırladı. Maşın titrədi, silkələndi, sonra burnunu yuxarı tutub titrəyə-titrəyə irəlilədi.

Köməkçi heyretlə dilləndi:

– Aman Allah, deyəsən, uçuruq.

– Yox, hələ uçmuruq, amma belə getsə, uçaçağıq, – deyər sürücü ona cavab verdi.

Maşın bərk silkələndi. Köməkçi təəccübləndi:

– Hava boşluğunamı düşdük?

Sürücü onun üstünə bağırdı:

– Oğlan, qolunu pəncərədən bayıra çıxartma!

– Nə olar ki?

– Bir soruşur da. Qolun qanada dönər və biz göyə qalxarıq.

Şəhərin əyri-üyrü dar küçələrini fırlanmağa başladıq.

Sürücü:

– Allah kəssin bu maşının xasiyyətini, – dedi. – Zəhrimar həmişə belədi. Yeriməz, yeriməz, elə ki yerindən tərpəndi, dayandırmaq olmur. Aman, Allah!

– Allah, sən saxla, nə oldu?

– Maşın elə silkələndi ki, içəlatı bütün töküldü.

– Elə şey olmaz.

– Motordan heç nə qalmadı.

– Bə nə təhər gedirik?

– Yola düşəndə yerimizdən bərk tərpəndik, indi də onun yeli ilə öz-özümüə gedirik.

– Bu təhərlə nə qədər yol gedə bilərik?

– Nə bilim, bəlkə cəhənnəmin dibinə qədər getdik, oğlum.

– Bunun axırı nə olacaq?

– Mən nə bilim, tormoz saxlamır, sükanı da idarə eləyə bilmirəm.

Maşın baş alıb gedir, saxlamaq olmayacaq.

– Heyif deyil eşşək, eşşəyə qurban olum, – deyə köməkçi sözə başladı. – Altımızdakı eşşək indi sağ olsaydı, sakitcə yırğalana-yırğalana gedirdik. Dünyada eşşək minməkdən gözəl nə var! Bizim kəndlərdə hamı eşşək minir. Xəstəni də, sağlamı da eşşəklə aparırlar. Doğrudur, eşşək bir az inadcıl heyvandır, amma nə olsun, çox ağıllıdır. Nə qədər gəzib-dolansa da, lap yolu azsa da, axırda hərlənib-fırlanıb öz axuruna gəlir. Bu cındır maşın kimi bilmədiyi yerlərə baş alıb getməz. Eşşəyə mindinmi, başını çevir, özü gedəcək. Elə ki, tövləyə gəldi, ayaq saxlayıb dayanacaq. Daha bizim maşın kimi xəstəxananın yanından fırt eləyib keçməz. Gəzib dolaşandan sonra qayıdıb öz qarajına girən ağıllı bir təcili yardım maşını düzəldilmə-yənə qədər heç kəs öz təhlükəsizliyinə əmin ola bilməz.

– Bəsdi gəvəzələdiyən, oğul, boş-boşuna danışma. Bakda nə qədər benzin vardısı, hamısı axıb töküldü, amma yenə uçuruq. Yolu,

izi də itirdik. Bir yerə toxunub dayanmasa, heç cür saxlaya bilməyəcəyik. Bəlkə belə olsa, canımız qurtula.

Köməkçi:

– Ağa, – deyə yalvarmağa başladı. – Dəyəndə də elə bir yerə deyək ki, gözəl olsun. Oradan dəniz görünsün, sərin havalı yüksək bir yer olsun.

– Bir ağaca çırpılsaq necə?

– Ağaca çırpılmaq yaxşıdır. Amma baxır ağacına. Mənim bəxtim yoxdur. Bir də gördün apardı elə ağaca çırpdı ki, ölümüz tikə-tikə oldu. Amma güllü-çiçəkli bir ağaca çırpılsaq, yaxşı olar. Yəni çırpılmağına deyər.

– Tfu, az qalmışdıq divara dırmaşaq.

– Aman, aman, o divara “Eşşəklərin ayaqyolu” sözü yazılıb. Ora yaxın getmə. Əgər maşınımız divara çırpılsa, oraya yapışib qalacağıq. Kənardan baxan da elə biləcək ki, avtomobil zavodunun reklamıyıq. Divara vurublar.

Sürücüylə köməkçisi maşını çırpmaq üçün yumşaq, gözəl bir yer axtardıkları vaxt dəhşətli bir silkələnmə oldu. Mən yaralının üstünə yığıldım. O:

– Üzr istəyirəm, – dedi.

Ölüm ayağında da qanacağından əl çəkmirdi. Mən ölü olduğum üçün səsimi çıxartmırdım. Sürücünün səsi gəlirdi:

– Allaha çox şükür, çırpılıb qurtardıq. Həm də sağ-salamat qaldıq.

Bax, belə-belə işlər, sevimli Eşşəkarısı. Adam başına belə işlərin gələcəyini bilsə, heç ölərmə? Başıma gələnlər bununla qurtarsaydı, dərd yarıydı. Sağlığında başıma az bəla gəlməmişdi. Sən demə, öləndən sonra da görəcəkli günlərim varmış. Bundan sonra başıma gələnləri gələcək məktublarımda yazacağam. Sənə uğurlar və xoşbəxtliklər arzulayıram, dostum Eşşəkarısı.

*Dərin məhəbbət və kədərle,
ölmüş Eşşək*

Altıncı məktub

Sevimli arxadaşım Eşşəkarısı!

Sənə göndərdiyim məktublarda ölməyin zillətlərini yazmaqla ümidini büsbütün qırmaq fikrində deyiləm. Mən sənə başıma gələnləri, çəkdiyim əziyyətləri eyni ilə yazdım. İndi sən necə istəyirsənsə elə də et. İstəyirsən qal yaşa, istəyirsən öl, canını qurtar.

Keçən məktubumda yarımçıq qalan yerdən başlayıram. Sürücü maşını ehmalca ağaca toxundurdu. Əvvəlcə köməkçi yerə düşdü.

– Mən salamatam, – dedi.

– Mən də.

– İndi nə edək, ustad?

– Allah köməyimiz olsun. İçəridə bir ölü və bir yaralı var. Yaralı olmasaydı, ölünü maşında qoyub gedərdik. Amma bu qədər qan itirmiş yaralını maşında tək qoymaq olmaz.

– Bir maşın saxlayaq.

Maşınlar sağımızdan, solumuzdan vızıltıyla keçib gedirdi.

Sürücü:

– Heç kəs bizdən ötrü maşın saxlamaz, – dedi.

– Niyə? Pula görəmi? Pulunu xəstəxanadan alarlar.

– Hansı axmaq yaralını maşına qoyar? Maşın qana batır. İndiki zamanda sürücülər heç xoşuna gəlməyən sağlam adamı da maşına mindirmirlər. Təcili yardım maşınından əvvəl avtobusda işləyirdim. Mən əsil fənərbəğçəliyəm. Maşının içini, yanlarını, təkərlərini, qapılarını iki rənglə rənglədim. Sarı və tünd-mavi. Sonra Fənərbəğçə bayraqlarını düzdüm maşının qabağına, böyrünə. Bir sözlə, gəlin maşını kimi avtobusu bəzədim. Dayanacaqda gözlədim. Bir adam gəlib maşına minmək istəyən kimi gözaltı onun sir-sifətinə, əyin-başına baxırdım. Xoşuma gəlməyəndə: “Qardaş, incimə, müştərim var”, deyər başımdan eləyirdim. Başqası yaxınlaşanda xoşum gəlməsə, onu da aldadıb yola salırdım. Elə ki, müştərinin əyin-başı yerində olurdu, dərhal: “Hara gedirsən?” deyər soruşurdum. Ürəyimdən olan və xoşuma gələn yerə gedirdisə, maşına mindirirdim. Lakin getdiyi yer xoşuma gəlməsə, ya da yol pıs olsa yaxın qoymurdum. Bir dəfə özümdən zorlusuna rast gəldim və həərifi maşına götürməyə məcbur oldum.

Beleşini maşına mindirəndə hansı partiyadan, ya da hansı dəstədən olduğunu soruşuram. Bizim partiyadan olmasa da eybi yoxdur, antidemokratik partiyadan olmasın. Dözüb səsini çıxartmıram. Amma elə ki, müştəri Fənərbəğçanın rəqibi olan partiyanın üzvü olur, onda maşını asta-asta sürürəm ki, mənzilə vaxtında çatmağın bil-məsin. Sonra da xəlvəti bir yerdə maşını saxlayıram. “Bəy əfəndi, motor xarab oldu”, deyərək onu salıram aşağı. Həm də maşını elə yerdə saxlayıram ki, heç kəs nömrəsini oxuya bilmir. Həm də başqa maşın da tapmaq olmur. Müştəri pay-piyada yola düşür. Sürücülük sənəti asan deyil, oğul, maşını hamı sürə bilər, amma görə bütən bu incəliklərdən başın çıxar.

– İndi nə edəcəyik? – deyərək köməkçi bir də soruşdu.

– Maşınlardan birini saxlaya bilsək, yaxşı olar, – deyərək sürücü sözə başladı. – Sən taksilərin bayraqlarına, yeni nişanlarına bax. Hansı komandadandırsa, özünü o dəstəni sevən kimi göstər. Bilirəm, sürücülərin hamısı futbol dəlisidir. Onları görə kim deyərsən: “Keçən oyunda bizimkilər çox gözəl oynadılar. Amma bəxtləri gətirmədi”. Elə ki bunu dedin, ona qohumdan da yaxın olacaqsan. Hərif heç səndən pul da almayacaq. Əsas məsələ bu maşınlardan birini saxlamaqdır. İndi durma, çıx yola, görə maşınlardan birini saxlaya biləcəyikmi?

Köməkçi yolun ortasında dayandı. Vızıltıyla gedən maşınlardan birinə əl qaldırdı. Şəxsi maşın idi. İçəridəki adam da əlini pəncərədən çıxarıb yellədi. Elə beləcə əlini yelləyə-yelləyə də maşını sürüb getdi.

– Hərif bizə salam verdi.

– Sən də salamı al, oğul, – deyərək sürücü izah elədi. – Salam Allah salamıdır, almalısan. Lap düşmənin də sənə salam versə, görə “Əleyküməsalam” deyib ona cavab verəsən.

Köməkçi başqa bir maşına əl qaldırıb saxlamaq istədi.

Bu maşının pəncərəsindən bir arvad ayağı sallanırdı. Köməkçi əlini qaldırıqda arvad da ayağını qaldırıb oynatdı.

Köməkçi hiddətləndi:

– Bıy, həyasız, adama ayağıyla salam verir.

Sürücü:

– Sən bunu özünə götürmə, – dedi. – Qılçası göydə olan arvad sənə yox, maşının içindəkinə salam verirdi.

Köməkçi yenidən əlini qaldırıb maşın saxlamaq istədi. Sürücü onu dayandırdı:

– Özünü yorma, bu maşını heç saxlamazlar.

– Niyə ki?

– Görmürsənmi, maşın sürənin bir əli sükandadır, bir əli də yanındakı arvadın belində. Özü də şəxsi maşındır. Bu saat o maşının qabağında səngər də qursan dayanmaz, yarış atları kimi səngərin üstündən hoppanıb keçər.

Sürücünün dediyi düz çıxdı. Maşın elə sürətlə gəlib keçdi ki, yelindən köməkçi yerə sərildi.

– Bunları padşah fərmanı da saxlaya bilməz, biz nə edə bilərik? Yaralının qanı axıb qurtarır. Heç nəyə baxmayacağam. Özümü qabağıma çıxan maşının üstünə atacağam.

Qarşıdan bir maşın fırtına kimi çıxdı. Köməkçi dediyi kimi də eləmək istədi. Özünü irəli atmaq istəyirdi ki, sürücü qolundan tutub saxladı.

– Dəli olmusan, oğlum? Elə bilirsən motordan bir az başın çıxdı, maşın sürməyi bacardın, bununla iş bitdi?

– Əlbəttə, qaydaları da bilmək lazımdır.

– Yaxşı sürücü olmaq üçün bunlar azdır. Gərək qaydalardan kənar işləri də biləsən. Heç belə bir maşının qabağında durarlarmı? Bu maşın Əzrayılın maşınıdır. “Harda əlimə bir insan övladı keçsə, təkərlərimin altına salıb çığnayacam”, deyə-deyə şəhəri dörd dolanır. Saxlamaq istədiyən maşının yazısına niyə baxmırsan? Bu maşın rəsmi maşınların ən rəsmisidir. Onun qabağında heç kəs dura bilməz. Əvvəlcə maşının rənginə və yazısına baxmalısan.

– Yazı hanı, nə yazılıb?

– Milli fəlakət...

– Rəngi?

– Qapqara.

Köməkçi yenidən yolla gələn bir maşına əl qaldırmaq istəyirdi ki, sürücü onun qolundan çəkib saxladı.

– Ağlını itirmisən? – deyə bağırırdı.

Maşın ilan kimi başını qaldırıb fit verə-verə düz bizim təcili yardımın üstünə gəlirdi. Sürücüylə köməkçisi yoldan kənara sıçrayıb canlarını güclə qurtardılar.

– Heyvanların qudurduğunu bilirdim, amma maşının qudurduğunu birinci dəfə görəəm.

Sürücü ona cavab verdi:

– Maşın yox, onun içindəkilər qudurublar.

– Bu qudurğanlar kimlərdir belə?

– Bunlarmı? Bunlar ata-baba hesabına yaşayan, havayı var-dövlət tapan, arvad-uşaqlarını da müftə yedirib-içirən, əlini ağdan-qaraya vurmayan, ağızları isti yerdə olanlardır. Onlar çox havalı yaşayırlar. Niyə havalanıblar? Çünki bizim məmləkətdə yüz adamdan ancaq biri kişi kimi dolanır. Qalanları isə yaşamır, ayaqlar altında sürünür. Bir adam qalanlarının da əvəzinə kef çəkdiyi üçün özünü Allah sayır, gözü ayağının altını seçmir. Ona görə də qudurğanlıq eləyir. Əgər bizim bu qırıq maşınımıza bu saat min at gücündə bir motor qoysan, necə nərildəyərsə, onlar da elə nərildəyirlər.

Yolun o biri yanından bir maşın gəlirdi. Əslinə baxsan gəlmirdi, ləngər vura-vura, səkkiz yaza-yaza sürünürdü.

– Bu maşın dayansa da ona minmək olmaz. Bu maşının gələcəyi çox qaranlıqdır. Onun bakına benzin yerinə araq töküblər. Yəqin ki, sabah qəzetlərdə bir maşının dənizə düşdüyü haqqında məlumat oxuyarıq.

Yanımdakı yaralı üzünü mənə tutdu:

– Üzr istəyirəm, biz niyə dayanmışıq?

– Məni məzur tut. Mən ölmüşəm, danışa bilmərəm.

Yaralı mənim səsimi eşitmədi.

Köməkçi yaralını xilas etmək üçün əlindən gələni əsirgəmirdi. Özünü ora-bura çırpırdı.

– Heç olmasa gedib bir yerdən bizim xəstəxanaya zəng vuraq, başqa bir maşın göndərsinlər, yaralını aparaq.

Bu söz sürücüyə çox gülünc gəldiyindən əsəbi-əsəbi qəhqəhə çəkdi. O qədər güldü ki, özünü saxlaya bilməyib yerə yıxıldı, qarnını tutub o üz-bu üzə çevrildi. Köməkçi heyrətə gəldi.

– Nə oldu, nə var, usta? Nəyə gülürsən?

Sürücü gülməyinə ara verə bilmədiyindən “Te... te... telefon?.. Telefon ha...” deyə kəkələyirdi. Nəhayət, o gülüb yoruldu və bundan sonra sözünü deyə bildi.

– Telefon eləyəcəksən? Hardan?

– Telefon yoxdu ki?

– Olmağına var. Telefon taparsan, hər yerdə var. Amma zəng çal görüm, necə çalırsan? Özü də xəstəxanaya? Ay-hay! Sən ora zəng eləyənəcən yaralının qanı tamam axıb qurtarar.

– Düz deyirsən. Mən lap ağılımı itirmişəm, elə bilirəm telefon eləmək olar.

– Vay sənin, biz bayaqdan bəri bunları niyə görməmişik? Ağacla-
rın kölgəsində duran maşınları deyirəm. Get yanlarına, bəlkə içlə-
rində bir vicdanlısı ola, bizə kömək eləyə.

Köməkçi getdi, amma çox ümitsiz görkəmlə qayıtdı.

– O maşınlarda böyük bir dəstə var, özü də böyükklərdir.

– Nədən bildin?

– Pəncərədən əməllicə baxdım. Heç birinin də ağı üstündə deyil. Başa düşdüm ki, böyükklərdəndirlər, yəni yüksək təbəqə adamlarıdır. Necə deyərlər, cəmiyyətin qaymaqlarıdır.

– Qaymaqları yox, oğul, qaymaq yeyənləridirlər.

– Bəli. Onlardadırlar.

Yoldan keçən maşınları saxlamaq üçün çox əlləşdilər. Axırda bir taksi bizimkiləri müştəri bilib dayandı. Amma qəzaya düşmüş olduqlarını başa düşən kimi:

– İşim var, müştəri dalınca gedirəm, – dedi.

Sürücü:

– Biz həmkarlıq, – dedi, – gəl bizə kələk gəlmə, nömrəni də yaz-
dım, indi özün bilərsən.

İş belə görən sürücü yumşaldı:

– Sizi burada qoyub getməyə vicdanım yol vermir, iyirmi lirə verərsiniz, sizi ən yaxın xəstəxanaya apararam.

Yaralını maşına qoyanda:

– Olmaz, – deyə bağırırdı. – Fikrimdən daşındım. Maşının içi qan olacaq, istəmirəm, aparmıram.

Təcili yardım maşınının sürücüsü soruşdu:

– Sən hansı parkdansen, qardaş?

– Beşikdaşdanam.

– Çox gözəl, qardaş, bu yaralı da beşikdaşlıdır. Özün beşikdaşlı olasan, ellini yolun ortasında qoyub gedəsən, heç belə iş görərsənmi? Bunun kimliyini heç soruşma. Bu bizim Beşikdaşın ən hörmətli adamıdır.

Sürücü bu sözləri deyən zaman yaralının qabağına keçmişdi ki, sifəti görünməsin.

Taksi sürücüsü tez sükanın arxasına keçdi:

– Vay sənin, heç bilməmişəm.

Taksi sürücüsü yol uzunluğunu sürətlə maşını sürür, həm də söhbət edirdi:

– Ay qardaş, əvvəldən desəydiniz ki, yerliyə, heç buna söz deməzdim. Sizə maşınım fəda olsun, eloğlu deyilikmi?

Sevimli Eşşəkərisi, görürsənmi, ölməyinə ölmüşəm, amma rəsmən ölmüş olduğum təsdiqlənir ki, birdəfəlik canım qurtarsın.

*Ən xoş arzularla,
ölmüş Eşşək*

Yeddinci məktub

İki gözüm Eşşəkərisi!

Yaralını beşikdaşlı adı ilə taksi maşınına atdılar. Məni də diri adam kimi yaralının yanına uzatdılar. Təcili yardım maşınının sürücüsü ilə köməkçisi də taksi sürücüsünün yanında oturdular. Yeni maşında üç canlı, diri olub-olmadığı məlum olmayan bir yaralı və bir də mənim meyidim vardı.

Taksi sürücüsü:

– Bu istidə ölü iylənəcək, – dedi.

– Bir şey olmaz, – deyərək təcili yardım sürücüsü ona cavab verdi.

– Belə istidə meyit iylənər? Görmürsənmi cəsəd çoxdan quruyubdur.

Düz deyirdi. Özüm də hiss edirdim ki, yavaş-yavaş quruyub qaxaca dönürdüm. Bayırdakı isti bir yandan, motorun istisi də bir tərəfdən məni qurudurdu. Maşının demirləri də qızmışdı. Başa düşürdüm ki, bir az da belə getsə, əməlli-başlı qovrulacaqdım. Maşından qurumuş yox, qovrulmuş cəsəd düşürəcəkdilər.

Maşın bir dayanacaqdan keçirdi. Orada sonu görünməyən dörd cərgə növbə vardı. Birdən qışqırıq qopdu:

– Qoymayın, yazığın ürəyi keçdi, huşunu itirdi!

Yol tənzim edən məmur bizim taksini saxladı. Növbədə gün vurub huşunu itirən kök bir kişini də bizim maşına atdılar. İndi

maşının dal tərəfində biz üç nəfər olduq. Bir ölü, bir yaralı, bir də huşunu itirmiş kişi. Birdən huşunu itirən dilləndi:

– Özümü huşumu itirmişliyə vurmasaydım, doğrudan da, huşumu itirəcəkdim.

Taksi sürücüsü kök kişinin yalandan özünü huşunu itirmişliyə vurmasına çox əsəbiləşdi. Bizim sürücü onu sakitləşdirdi:

– Əsəbiləşmə, belə istidə sükan arxasında əsəbiləşmək yaramaz.

Taksi sürücüsü burnunda deyiniirdi. Biri “can” desə, “canın çıxsın” deyə üstünə yeriycəyəm. Şişman adam da gəvəzənin biri imiş, ağzı açılmışdı, heç səsini kəsmirdi. O deyirdi ki, həvəskar sürücülük kursuna girmiş, üç yüz adamdan ancaq üç nəfəri kursu qurtara bilmiş ki, onun biri də bu özü imiş. Sürücülük imtahanında ən çətin şey əyri-üyrü yolda sancılmış payaların arasından keçməkdir. Gərək maşını elə sürəsən ki, payalara toxunmayasan. Kök kişi danışdıqca taksi sürücüsü başını tərpedib əsəbiliklə “nırç”, “nırç”, “nırç” deyirdi.

Birdən kök kişi:

– Maşını payaların arasından keçirmək hər sürücünün işi deyil, – dedi.

Bunu eşidən taksi sürücüsü qızıışmadımı:

– Nə? Mən keçirə bilmərəm? Mən ha? Oğlan, mən maşını payaların arasından keçirim, sən də tamaşa elə.

Təcili yardım sürücüsü:

– Keçirərsən, aslanım, keçirərsən, gözünü yeyim, – deyə onu sakitləşdirməyə çalışdıqca, o daha da qızıışdı.

– Yəni deyirsən çətin işdir? Bacarmaram? Ay-hay, mən maşını sirkdəki kimi fokstrot oynadaram və payaların arasından keçirərəm.

Kök kişi də qızıışmışdı:

– Arxadaş, sən maşını keçirə bilməyinə şübhəm yoxdur. Amma bu çox çətin işdir, əziyyət çəkərsən.

Günün istisi, motorun istisi, qızmış demirlərin istisi sürücünün beyninə vurmuşdu.

– Əziyyət çəkərəm? Bacarmaram? Mən sən kimiləri paya yerinə qoyar və maşını elə sürərəm ki, ruhunuz da inciməz.

– Arxadaş, sənə bir söz demədik ki? Mən dedim ki, sinəsinə döyən sürücülər də bu işi görə bilməzlər.

– Bunu mənə deyirsən? Sinəsinə döyən sürücü elə mənəm. Maşını ikicə barmaq yerin üstü ilə elə sürərəm ki, xəbəriniz olmaz.

– Çox çətin...

– Sən buna bax, hələ bir danışır da. Mərc gələrəm sənini, arxadaş, özü də birə-beş qoyuram. Nə deyirsən?

– A kişi...

– Artıq-əskik söz lazım deyil. Mərcleşək?

– Arxadaş...

– Arxadaş-zad bilmirəm. Beş mən qoyuram, bir də sən. Nə deyirsən?

– Ay qardaş...

– Uzun eləmə. Dedim qurtardı. Mən maşını lap qıl körpüsündən keçirim, sən də gör.

Sürücü özündən çıxdı. Bəhsə giribmiş kimi qazı artırdı. Maşın elə bil qanadlanıb uçdu. Biz hamımız: “Allah, sən saxla” deyərək yalvarmağa başladılar.

– Hə, bir sən qoy, beş də mən. Birə-beş, necədir, razısan?

Motor nərildəyirdi. Yollar kələ-kötür idi. Sürücü öz hünərini göstərmək üçün getdikcə sürəti artırırırdı. Maşınların sağından, tramvayların solundan, yük maşınlarının qabağından, avtobusların yanından güllə kimi ötüb keçirdi. Neçə dəfə az qaldı dirəyə çırpın, tramvayın yanından qıl yazıb keçdi.

– İkicə barmaq yer olsun, keçəcəyəm. Birə-beş qoymayan namussuzdur. Nə deyirsən? Lap qılın üstündən də keçəcəyəm.

– İnandıq, qardaş, inandıq, keçirərsən, gördük ki, keçirərsən.

Sürücü qızıışdığından heç nə eşitmir, gözü heç nə görmürdü. Dalımızca polisler düşmüşdülər, nə qədər siqnal verirdilərsə, sürücü sakitləşmir, elə tez-tez:

– Nə deyirsən? Birə-beş qoyuram. Razısan? – deyərək bağırırdı. – Kişisən, çıx meydana.

Maşının güllə kimi getdiyini görənlərdən biri salavat çevirdi. O birilərinin rəngi sapsarı saraldı, qorxudan çənələri şaqqıldadı və dillər söz tutmadı ki, salavat çevirsinlər. İçəridəkilər yalvarmağa başladılar:

– Ay qardaş, amandır, yavaş sür.

– Sən mərci uddun...

– Allah xatirinə, sürəti azalt.

– Sözümlü geri götürürəm!

Sürücü deyilənlərə qulaq asmırdı. Təkərlərin altından çıxan daşlar göydə vıyıldaırdı.

Kök kişi yalvarmağa başladı:

– Saxla, mən burda düşməliyəm.

Sürücü heç kəsə qulaq asmır, qırmızı, yaşıl işıqlara da fikir vermirdi. Qabağına keçəni quş dəstəsi kimi ətrafa dağıdaraq, toz-duman içində maşını sürürdü.

– Birə-beşə razısanmı?

Beyninə at tərmiş sürücü heç dayanana oxşamırdı. İlahi, heç olmasa, sən kömək ol, qoy motor yatsın, təkər partlasın, ya da benzin qurtarsın. İşin tərsliyindən bunların heç biri olmurdu. Adam tələsəndə hər iki yüz addımdan bir maşının ya təkəri partlayır, ya benzin tükənir, ya su quruyur, ya da yağı qurtarır. Amma indi...

Sürücü isə:

– Birə-beş, – deyə bağırır, sükanı sağa-sola hərləyirdi.

Heç macəra filmlərində də belə qovhaqov olmur. Polislər, qanqsterlər də bu sürətlə maşın sürə bilmirlər. Maşının təkərlərindən, motorundan indiyə qədər eşitmədiyim səslər çıxırdı.

– Frrr... zinq... fısss... tısss... çak... çuk...

İçəridəkilər sağa-sola atılır, biri o birinin belinə minir, biri o birinin qucağına yığılırdı.

Mən yük yerindəydim. Amma necə oldusa bilmirəm, gözümü açanda özümü sol pəncərənin yanında gördüm. Maşının silkələnib nə hala düşdüyünü özün təsəvvürünə gətir. Maşın birdən dayandı, içəridə gurultu qopdu. Başıma bir şey dəydi. Maşın əvvəl qabağa, sonra dalı-dalı getdi. Bir də baxıb gördüm ki, maşın ortadan ikiye bölünüb. Lap ortada bir telefon dirəyi dimdik durur. Dirək maşını ortadan iki biçmişdi. Mən bu gurultudan təzədən öldüm. Amma əvvəldən ölmüş olduğum üçün səsimi çıxartmadım. Qərblər öləndə iki dəfə ölürlər ki, əməlli-başlı ölsünlər. Yaşayanda yarıcan yaşayblar, heç olmasa, öləndə ikiqat ölsünlər.

Kök kişi sərsem kimi danışmağa başladı:

– Aman Allah, biz maşına minəndə ortada dirək yox idi, indi bu haradan peyda oldu?

Taksi sürücüsünün ayaqları ana bətnindəki uşağın ayağı kimi qarnına yığılmışdı. Büzüşüb qalmışdı. Amma yenə bağırırdı:

– Birə-beş verirəm... Birə-beş. Tanıdın məni? Sənə dedim ki, ikicə barmaq yer olsun, maşını ordan sürüb keçirərəm, gördün?

Bəxtimdən bu dəfə qəza şəhərin ortasında olmuşdu. Polislər tökülüb gəldilər. Hamımızı başqa bir taksiyə doldurdular. Bir növ torpağın altına girsəm də, yeni ölmüş olsam da, yerlə əlaqəmi kəsə bilmirdim. Bu insanlardan diri vaxtı çəkdiklərim azmış kimi indi də meyidimi incidirdilər.

Salamat qal, qardaşım Eşşəkarısı. Sənə xoşbəxtliklər və cansağlıqları arzulayıram.

Ölmüş Eşşək

Səkkizinci məktub

İki gözüüm, qardaşım Eşşəkarısı!

Mən sənə öldüyümü yazdım, amma nədən öldüyümü yazmadım. Bilirəm sənə maraqlı söhbətlərdən, adamın başına gələnləri danışmasından xoşun gəlir. Yadındadırmı, işsiz qaldığım və əziyyət çəkdiyim günlərin birində yanına gəlib səndən borc pul istədim. Tərsliyin tutdu. Nə qədər dil tökdümse də, vermək istəmədin.

Böyük adamlardan biri deyib ki, “İnsanın yox deyəni olmaz. Ancaq istəməyin təhərini bilmək lazımdır”. Bu müdrik sözü Moyermi, Robespyermi, kral Pyermi, Hitlermi, ya da Məşədi Cəfərmə deyib, yadımda deyil. Onu bilirəm ki, adının sonunda “r” hərfi olan bir adam deyib. Həmin bu müdrik sözü yadıma salıb qarşımda boyunumu bükdüm və:

– Ölüm, ya olum, – dedim.

Mən ağlaşma qurdum, sən də cibindəki bütün pulları mənə verdin.

Biri: “Sənət daimi, həyat müvəqqətidir” deyib, o biri: “Zövqlərlə rəngləri qarışdırmaq olmaz” deyib. Bu sözlərdə nə mənə var? Bunları sənə desəydim, bir qulağından alıb o birindən verəcəkdin. Demək, insanlar sözə yox, sözün kim tərəfindən deyilməsinə, böyük adamların ağzından çıxmasına qiymət verirlər. Yanğın qülləsinin dirəyi sınısa, onun hər çatırtısını bir möcüzə sayacaqlar.

Xoşbəxtlikdən ayrıldığı o dünyada iki cür adamlar – dəlilərlə krallar və bir də cümhuriyyət başçıları mühakimə edilmirlər. Nə istəsələr edə bilirlər. Onlara sorğu-sual yoxdur. Əgər mən də dövlət başçısı olsaydım və öskürseydim, dərhal: “Aman Allah, nə böyük öskürəkdi”, – hər tərəfdən dillənəcəkdilər. Əsnəmək üçün ağzımı açsaydım: “Aman Allah, nə gözəl ariyadır”, deyə əsnəməyimi nota yazacaqdılar.

Dostum, biz səninlə qarşılaşanda müdrik sözləri qiymətsiz pul kimi xərcləmirdikmi? İnci dəyərli sözümüzü bir qara qəpiyə alan da yox idi.

İndi qulaqlarını əməlli-başlı aç, sənə axirət dünyasından çox müdrik sözlər deyəcəyəm.

“Dünyaya gəlmək müsibətdir, ölmək ondan da müsibət!” Çünki hər adamı bir başqası doğur, amma öləndə hər kəs özü ölür.

Ölmək heç ağlıma gəlmirdi. Mən də hamı kimi yaşamaq istəyirdim. Amma istəməklə iş bitmir. O gün müdirimdən əlli lirə avans istədim.

– Neyləyirsən? – deyə soruşdu.

Bir istədim deyəm ki, çərpələng düzəldib oynayacağam, amma özümü saxlayıb düzünü söylədim.

– Borcum var, sizdən alıb ona verəcəyəm.

– Nə vaxt?

– Bu gün saat ikidə gəlib aparacaq.

– Çox yaxşı, elə o vaxt gəl, əlli lirəni al.

– İndi verə bilməzsinizmi?

– Yox.

– Niyə?

Filosof kimi başını tərpətdikdən sonra belə cavab verdi:

– Elə bunu başa düşmədiyin üçün işin düz gəlmir, dünya xali dünyadır. Bir də gördün sən borc aldığın adam saat ikiye kimi öldü və sən də borcu qaytarmaqdan canın qurtuldu. Ya da o vaxta kimi sən ölürsən, mənim əlli lirəm cibimdə qalır. Dünyanın işini bilmək olmaz, saat ikiyeçən kimi bilən, kim ölə, kim qala.

Boynumu бүkdüm:

– Bəy əfəndim, məndə o bəxt hardadır. Saat ikiye kimi nə borc verəcəyəm adam ölür, nə də mən. Qorxuram saat ikiye kimi siz öləsiniz, mən də əlli lirəni alıb borc sahibinə qaytara bilməyəm.

Saat iki oldu. Nə borc verən öldü, nə mən, nə də müdirim.

Dərdimi söyləyib, məni başa düşə bilən bir adam axtarırdım. Uzaqgörən, əlində qədər haqsızlığa qarşı üsyan edən zəkali, bilikli dostlarımız o qədərdir ki... “Köməkləri olar” deyə onlardan birinin yanına getdim. Ev tünlük idi. Qonaqları vardı. Başıma gələnləri söylədim. Dörd yanıma kəsdirtilər və diqqətlə mənə qulaq asdılar. Başıma gələnələr elə kədərli, yanıqlı işlər idi ki, söylədikcə ağlamaqdan özümü güclə saxlayırdım. Amma gözlənilməz bir əhvalat baş verdi. Mənə qulaq asanlar gülüşməyə başladılar. Hətta gözəl bir arvad mənim sözlərimə o qədər güldü ki, əlində olan qədəhdəki badəni çiyninə söykəndiyi kişinin boynuna tökdü. Mən ciddi sözlər deyir, dərdimi danışırıdım. Onlarsa inanmırdılar.

– Çox qəribədir.

– Nə pis iş olub?

– Ağıl kəsən şey deyil, – deyə qəhqəhə çəkirdilər. Mən isə çəkdiyim əziyyətləri, zillətləri, əsəbiləşməyimi onlara nağıl edirdim. Mənim müsibətlərim onlara gülməli gəlirdi. Birdən gözləri yaşarmış bir arvad gördüm. “Görünür qəlbi yumşaq insandır” deyə düşündüm və ona ümid bəsləyirdim ki, qadın:

– Oy, indicə üreyim gedəcək, məni tutun, gülməkdən gözlərim yaşardı, – dedi.

Nə dedimsə gülüşdülər. Çıxıb getməyi qərara aldım. Qapının ağzına çatanda:

– Yaman güldük, Allah sənə insaf versin, bizi yaman güldürdün. Sabah yenə gəl, kefirmizi aç, – dedilər.

Əlacım yox idi. Sabah bir ümidlə yenə gəldim. Nə söylədimsə, “məzəlilik eləyirsən” dedilər. Sonra biri:

– Bədir, daha danışma! – dedi.

Elə sevindim ki... Nəhayət, məni bir nəfər başa düşmüşdü. Elə bu vaxt o adam:

– Üzr istəyirəm, gülməkdən lap zad oldum, bu saat yıxılacağam, – demədimi?

Susdum. Hamısını gözdən keçirdim. Gördüm ki, doğrudan da gülməkdən ürəkləri keçəcək.

– Nəyə gülürsünüz?! – deyə bağırdım.

– Bura bax, sən məzhəkeçi deyilsən ki? Həyatın belə gülməlidir mi? Söylədiklərinin hamısı sənə başına gəlib? – dedilər.

Qapıdan çıxarkən, arxamca dediklərini eşitdim:

- Nə gözəl danışır.
- Çox qərribə sözlər danışdı.
- Görəsən, dedikləri düzdürmü?
- Yox, canım, aktyorluq eləyir, özünü məzəliliyə qoyur.

İki gözümlə Eşşəkərisi, bilirsənmi, bütün ömrüm bu cür keçdi. Ağlamalı olduqları halda gülənlərin arasında yaşamaq mənim üçün günbəgün çətin oldu. Mənim müsibətlərimi başa düşmədiklərinə görə özümü öldürdüyümü onlara söyləmə. Desən, yenə “nə qərribə əhvalat” deyərək güləcəklər. Əgər məni burada bir az sakitləşdirmək istəyirsənsə, sevimli Eşşəkərisi, o iti iynənlə onları sanc!

Günəşdə par-par parıldayan qanadlarından öpürəm.

*Məhəbbətlə,
ölmüş Eşşək*

Doqquzuncu məktub

Sevimli dostum!

Mən elə bilirdim ki, daha başıma gələn işlərin sonudur. Amma, sən demə, görəcəklə günlərim qabaqda imiş. İnan ki, ölümdən gözünü qorxutmaq fikrim yoxdur. Heç nə uydurmur, heç nə şişirtmirəm.

Yoxsa bu dəhşətli ölümdən söz açdığımıza görə qanın qaralır? Mənim Taxtalıköydən sənə məktub yazmağımın bir məqsədi də sənə ürəyindən ölüm qorxusunu silməkdir. Hamı bilir ki, bütün yarananlar öləcək, heç kim heç vaxt ölümdən yaxa qurtara bilməyəcək. Belə olduğu tərzdə ölümdən qorxmağın nə mənası var? Taxtalıköydən yazdığım məktubları oxuyarkən ölümü məzəli, gül-məli bir gəzintiye çıxmaq kimi başa düşə bilərsən.

Gələk mətləb üstə. Yolda maşınımızın suyu qurtardı və motor qızdı. Su qaynadı. Şəhər kənarında olduğumuzdan maşının içindəkilər düşüb su dalınca hərə bir tərəfə dağıldı. Birdən köməkçi:

- Tapdım! – deyərək qışqırdı. – Burada gölməçə var.

Qabları doldurub su gətirdilər. Amma söhbətlərindən başa düşdüm ki, gətirdikləri su deyil, çamırdır. Gölməçə suyunu maşına tökən kimi qaynamağa başladı. Qaynar suda pörşələnən qurbağa

balaları buxarla bərabər havaya fırlandılar. Birtəhər bir çeşməyə qədər gələ bildik. Su götürdük. Bir az getmişdik ki, benzin qurtardı. Benzin tapandan sonra təkər buraxdı. Onu doldurdular. Yene bir az getmişdik ki, təkərlər partladı. Köməkləşib yamadılar.

Qalın-qalın kitablar yazılası macəralardan sonra, nəhayət, ən yaxın bir xəstəxanaya gəldiyimiz zaman gecə yarından keçmişdi. Xəstəxanada nə qədər axtarılsa, növbətçi həkimi tapa bilmədilər. Yaralıyla mənə yerə, daşın üstünə yanaşı uzatmışdılar. Tibb bacısı fasiləsiz qan itirən yaralıya baxdı.

– Bu nə vaxt yaralanıb? – deyər soruşdu.

Bu sözləri eşidən sürücü yaralıya kömək edəcəklərini zənn edib sevindi:

– Günortadan əvvəl, – deyər cavab verdi.

– Bəs indiyə qədər nəyi gözləmişiniz?

– Kim gözləyib, səhərdən yollardayıq, – deyər sürücü cavab verdi.

– Bu zamanada kimin tələsik işi varsa, gərək maşına minməsin.

Tibb bacısı:

– Bu adamın qanı elə səhərdən bəri beləcə axırmı? – deyər soruşdu.

– Bəli, – sürücü cavab verdi.

Tibb bacısı qadınlara xas olan bir tərzdə barmaqlarını stola vurub, kənara tüpürdü.

– Maşallah, göz dəyməsin, kişinin nə çox qanı varmış.

Xəstəxanada növbətçi tapılmadığına görə yaralıya heç bir kömək göstərmədilər. Başqa xəstəxanaya getdik. Yaralının bəxti varmış. Bir saat axtarışdan sonra növbətçi həkimi tapa bildilər. Yazıq həkim yaralını müayinə etdikdən sonra boynunu бүkdü:

– Vallah, bu yazığa heç bir köməyim dəyməyəcək. Xəstəxanamızda nə qanı saxlayan, nə də axıda bilən dərman var. Aspirin və kinədən başqa şeyimiz yoxdu. İstəyirsiniz verim, lazım olar.

Sürücü söylədi:

– Kişi gözüümüzün qabağında ölür... Heç olmasa təcili yardım xəstəxanasına çatdırı bilsəydik, yaxşı olardı. Öləndə də orada ölərdi.

– Ya ora, ya bura, nə fərqi var? – deyər həkim ona cavab verdi.

Sürücü:

– Heç olmasa orada daha rahat ölərdi, – dedi.

– Nə vaxt yaralanıb?

– Günortadan əvvəl.

– O vaxtdan bunun qanı beləcə axır?

– Yox. Bir saat bundan əvvəl qanı daha çox axırdı. Qanı axa-axa azaldığından, indi əvvəlki qədər axmır.

Bu həkim də başqaları kimi:

– Maşallah, nə çox qanı varmış, – dedi.

Buradan da başqa xəstəxanaya getdik. Taksi sürücüsü axırda bələdiyyə xəstəxanasından pulunu ala biləcəyinə ümid etdiyindən bizdən əl çəkmirdi. Xəstəxanalarda ölü qəbul etmədiklərindən mənə də özləri ilə buradan ora, oradan buraya sürüyürdülər.

Bu dəfə yaralının bəxti gətirdi. Xəstəxanada növbətçi həkim, tibb bacısı və lazım olan dərmanlar tapıldı. Hətta növbətçi həkim:

– Bunların üçünü bir yerdə tapmaq çox çətin işdir. Amma siz xoş bir saatda buraya gəlibsiz, – dedi.

Yaralını müayinə etməzdən əvvəl onun kimliyini aydınlaşdırmaq üçün dəftərxana müdirini axtardılar, amma tapa bilmədilər. Sürücü onları başa salmağa başladı:

– Kişi ölür, onu cərrahiyyə otağına aparın, dərdinə bir əlac eləyin, sonra qeydiyyatdan keçirərsiniz.

Həkimin ona acığı tutdu:

– Yaralı qeydiyyatdan keçməmiş heç kəs ona əlini də vura bilməz. Dərmanların kimə sərf edildiyini bilməsək, bizi oğurluqda təqsirləndirərlər.

Qeydxana müdirini axtarmağa gedənlərin özü qeybə çıxdı və bunu görən sürücü daha da əsəbiləşdi:

– Belə bilsək, yaralını lap daimimizdə ilk yardım xəstəxanasına aparardıq.

Elə bu vaxt qeydiyyat aparan məmur yatmaq üçün öz evindən xəstəxanaya gəldi. Öz işindən zəhləsi gedən adamlar kimi ağır-ağır yazı masasının arxasında oturdu. Tənbələsinə qələmi əlinə aldı. Eynəyini gözüne taxdı. Sual-cavaba başladı:

– Yaralının adı?

Sürücü:

– Nə bilim, əfəndim, – dedi, – mən bələdiyyə idarəsinin təcili yardım maşınının sürücüsüyəm. Bu adamı maşın əzmışdi, mən də

yoldan götürdüm. Yolda maşın xarab oldu. Səhərdən yollardayıq. İndi buraya gəlib çıxmışıq.

Məmur:

– Lap yaxşı, lap yaxşı, – deyə sözünə davam etdi, – yazarıq ki, şəxsiyyətini aydınlaşdırma bilmədik, vəssalam, şüt tamam.

Köməkçi sürücüdən soruşdu:

– Ağa, səhərdən elə bundan ötürü bu əziyyətləri çəkirdik?

Növbətçi həkim onların sözünü kəsdi:

– Hər şey qaydasındadır. Amma yaralıya kömək edə bilməyəcəyik. Gərək xəstəni əvvəlcə rentgendən keçirək. Rentgenimiz isə işləmir. Rentgensiz də heç bir iş görə bilmərik.

– Madam ki, rentgeniniz yox idi, bəs niyə bu qədər vaxtımızı aldınız?

Tibb bacısı cavab verdi:

– Qeyd başqa şeydir, müalicə başqa. Hər ay xəstəxanamıza gələn xəstələrin siyahısını nazirliyə göndəririk. Əgər qeydiyyat aparılmasa, siyahı tuta bilmərik. Siyahı olmasa, ilin axırında xəstəxanamıza nə qədər adamın müraciət etdiyini də bilmərik.

Qeyd aparan məmur da dilləndi:

– Xəstəxanamızın rentgeni işləmir, amma qeydiyyatımız çox qaydasındadır.

Təcili yardım maşınının sürücüsü üzünü taksı sürücüsünə tutdu:

– Arxadaş, – dedi, – hər halda sən bu yaralının bir qohumunu tapıb zəhmət haqqını ondan alacaqsan. Bizi səhərdən bəri bir xəstəxanadan o biri xəstəxanaya gətiribsən, Allah ömrünü uzun eləsin. İndi gəl yaxşılıq axıra qədər elə. Bizi təcili yardım xəstəxanasına apar.

– Mən yaralının qohumunu haradan tapacağam, canım? Pulumu verin.

– Arxayın ol, elə bil pul cibindədir.

Taksi sürücüsü söylənə-söylənə maşını sürdü:

– Səhərdən bəri xəstəxanaları gəzirik. Gah həkim tapılmır, gah tibb bacısı. Həkimlə tibb bacısı tapılanda dərman tapılmır. Bunları tapanda rentgen olmur. Rentgen olanda da xarab çıxıb işləmir. Təcili yardım xəstəxanasında guya bunların hamısı olacaq?

– Tapılar. Bunların heç biri tapılmasa da yaralının qanını kəsmək üçün bir parça ip, mələfə, çit taparlar. Yaralının qan axan yerini

sarıyıb sıxarlar ki, qan axmasın. Düz sözündür, yaranı sarıyıb, lap yaralını boğub öldürərlər, amma qoymazlar daha qanı axsın.

Taksi sürücüsü cavab verdi:

– Məni maşının pulu o qədər maraqlandırır. Əgər sayğacı açsaydıq, iki yüz lirə yazardı. Mən hər şeyi bilmək istəyən adamam. Sizi səhərdən bəri bir xəstəxanadan o birinə aparmaqda da birçə məqsədim var. Bilmək istəyirəm, görəsən, elə bir xəstəxana tapacayıq ki, orada həkim olsun, həm tibb bacısı, həm saz rentgen, həm də davadərman. Yoxsa çoxdan sizi maşından düşürər və çıxıb gedərdim.

İlk yardım xəstəxanasına gəldik. Maşının içinə qan axmasın deyər ayaqları pəncərədən bayıra çıxarılmış yaralını əvvəlcə aşağı endirdilər. Amma məni yaddan çıxardıb yük yerində qoydular. Nə edə bilərdim? “Mən buradayam!” deyər bağırısam da, ölü olduğumdan səsimi eşitməzdilər.

Mən nə edəcəyimi düşünürdüm. Yaralını da yenidən xəstəxanaya qoymuşdular. Elə bu vaxt gürultü qopdu, siqnallar verildi, sirena vıyıldı. Yüklüyün aralı qapağını bir azca qaldırıb nəzərə çarpmadan baxdım. Gələnlər polis maşınları idi. Çatan kimi maşından tökülüşən polislər xəstəxanaya dövrəyə aldılar. Polislərdən biri:

– Tərpənməyin! – deyər bağırırdı.

Başqası:

– Qımıldanmayın! – dedi.

Üçüncüsü:

– Əllər yuxarı! – deyər qışqırırdı.

Xəstəxanaya aparılanlar əllərini yuxarı qaldırılanda xəstəxanaya düşdü və yaralı bir də yaralandı.

Mühasirəyə alınmışdıq. Bizi əhatə edənlərdən biri:

– Axır ki, ədalətin pəncəsinə keçdiniz! – dedi.

– Nə zaman keçmişik ədalətin pəncəsinə? – deyər sürücü soruşdu.

Polis rəisi onun üstünə qışqırırdı:

– Tez olun, göstərin görək, kəsdiyiniz qatır haradadır?

Sürücü:

– Hansı qatır, nə qatır? – deyər kəkələdi.

– Qatır, at, ya da eşşək, nə fərqi var? Biz sizi haçandı izləyirik. Qanın izinə düşüb gəldik və axır ki tapdıq. İstanbulun bütün küçələrini qana bulamısınız. Demək, Məslək məşəliyindəki qatırları, eşşəkləri kəsib İstanbulda quzu əti yerinə camaata satan sizsiniz!

qel Sürücü: *insan? qılınmışdır qılınmışdır*

– Nə qatır, nə at, nə eşşək, canım, vallah, insan...

– Nə! İnsan? Vay, canavarlar!

Məsələn polis rəisinə başa saldılar. O sakitləşdi və:

– Maşallah, adamda da bu qədər qan olarmış! – dedi.

Məmləkətdəki həyat tərzinin yüksəkliyini sübut edən bu nümunəvi vətəndaşımızı xərəyə qoyub içəri apararkən polis rəisi dəstəsinə müraciət etdi:

– Buraya qədər gəlmişik, əliboş qayıda bilmərik. Gərək bir iş görək. Tez olun, maşını axtarın!

Axtardılar və yük yerində bir ölünün olduğunu gördülər.

– Bu nədir? – deyə soruşdular.

– Görmürsünüzmü ölüdür. Amma çox bədbəxt ölüymüş. Başımıza bütün bəlalər onun ucbatından gəldi.

Yaralını başqa yerə götürdülər. Beləliklə, yoldaşlarımdan ayrı düşdüm. Mənim ölü olduğumu yəqin etdikdən sonra ölüxanaya göndərmək üçün xəstəxananın bir zirzəmisinə atdılar. Maşın məni elə yormuşdu ki, daş döşəmənin üstünə düşən kimi yuxuya getdim.

Ah, sevimli Eşşəkarısı, əgər bir azacıq ağlın varsa, “dünyadan bezmişəm” deyər ölməyə çalışın. Başına gələnləri ona görə yazıram ki, o gözəl dünyada qal və yaşamağın ləzzətini gör. Sənin-mənim kimisinə yaşamaq çətindir, amma hər halda gözəldir.

Salamlar, ehtiramlar.

Ölmüş Eşşək

Onuncu məktub

Dostum Eşşəkarısı!

İlk yardım xəstəxanasında məni müayinə edən həkimlər ölümümü şübhəli hesab etdilər. Məni dəfn etmək üçün arayış verəcək həkim tibb bacısından doğrudan ölü olub-olmadığımı soruşdu. Tibb bacısı təlaşla cavab verdi:

– Mən xəstəyə baxanın dediyini deyirəm, doktor. O deyir ki, doğrudan ölüdür.

Həkim əsəbiləşdi:

– Mən işimdə dəqiq adamam. Ölünün həqiqətən ölü olub-olmadığını dürüst bilmədən arayış verə bilmərəm. Çünki bu zamanda nə ölülərə, nə də dirilərə inanmaq olur. “Ölmüşəm” deyə buraya gəlirlər, biz də onların sözüne inanıb ölümləri haqqında arayış veririk. Sonra sözlərinin üstündə durmayıb, ya mürdəşir yuyanda qıdıqları gəlib oyanır, ya da məzara salan zaman gərnəşib əsnəyə-əsnəyə gözünü açır, “aman Allah, işə gecikdim” deyə sıçrayıb tabutdan qalxırlar.

– Düz deyirsiniz, doktor, – deyə tibb bacısı cavab verdi. – Keçən dəfə bir qarıya ölüm kağızı vermişdiniz. Sonra arvad dirildi.

– Mən gəlinin sözüne inandım. Necə də inanmayaydım? Yanıma gəldi. Düz bir saat qayınanasının necə öldüyünü ləzzətlə danışdı. Elə gözəl gəlin idi ki, onun yalan danışmasına adam heç inana bilməzdi. Amma hər halda taqsır yenə qayınanadaydı. Axı hamı onu ölmüş bilirdi. Ölümü haqqında bütün rəsmi arayışlar düzəlmiş, hazırlıq görülmüşdü. Qonum-qonşu başsağlığına gəlmiş, ağlayan ağlamış, sızıldayan sızıldamışdı. Üstəlik mən də ölməyini təsdiq edən arayış vermişdim. Hər şey tamamlanmışdı. Bir-iki dəqiqəlik iş qalmışdı. Kürəkləri götürüb üstünü torpaqlayan kimi hər şey tamamlanacaqdı. Bax, belə bir anda heç hoqqabazlıq eləyərlər? Ölməyib nə qazanacaqsan? Əvvəl-axır ölməlisən, ya yox!

– Elədir. Arada siz biabır oldunuz.

– Niyə biabır oluram? Mən: “Ona inanmayın, ölübdür”, deyə haray saldım və zorla qarını basdırdırdım. Kimə inanacaqdılar! Həkimə, yoxsa qarıya? Hər axmaqlıq cahillikdən törəyir. Allaha şükür ki, xalqımız cahil və avamdır. O qədər avamdırlar ki, ölürlər, amma öldüklerini başa düşmürlər. Elə adamlar var ki, çoxdan ölüblər. Ancaq “ölməmişik, yaşayırıq”, deyə aralıqda fırlanırlar. Aydın məsələdir: hamı hər şeyi bilə bilməz. Ancaq anlamalıdırlar ki, həkim “ölüdür” deyibsə, demək, hər şey qurtarıb.

– Avamlıq...

– Bəli. Amma mən dirilən qarıya dedim ki, səni hamı ölmüş bildi, ağlayıb sızıldadırlar, gözyaşı axıdılar, bu qədər zəhmət, üzüntü hədərimi getsin deyirsən? Sonra bir dəfə də öləcəksən. Onda sənə kim inanacaq, dalınca kim ağlayacaq? Deyəcəklər ki: “Özünü zərər yorub ağlamayın. Bu dirilməyə vərdiş eləyib, bir də diriləcək”.

– Qarı diriləndə nə oldu?

– Nə olacaq? Dünya tibb ədəbiyyatında dirilən ölümlər haqqında o qədər hekayələr var ki. Mən də qarının nə üçün dirildiyini elmi şəkildə izah etdim.

Bu söhbətləri başımın üstündə dayanıb eləyirdilər. Həkim tibb bacısından bir daha soruşdu:

- İndi də görüm, bu adam gerçəkdənmi ölüb?
- Xəstəbaxıcısı belə deyir.
- Onu buraya çağırın.

Tibb bacısı xəstəbaxıcısını çağırdı. Həkim məni göstərib onu sual-cavaba tutdu.

- Deyirsən ki, bu adam ölüb, eləmi?
- Dünən gecə növbətçi mən deyildim, doktor bəy, amma qapıçı “bu hərif ölübdü, onu yumağa aparın”, dedi. Mənim bildiyim ancaq budur.

- Qapıçını buraya çağırın!

Başə düşdüm ki, həkim səhvə yol verməmək üçün mənim həqiqətən ölüb-ölmədiyimi dəqiqləşdirməyə çalışır. Özü də sübutlarla. Tibb bacısı ilə elədiyi söhbətdən bu nəticəyə gəldim.

Mən vicdanlı adamam. Mənim yerimə başqa bir həkim olsaydı, ölünün nəbzini yoxlayar, ürəyini dinləyərdi. Mən bunlarla kifayətlənə bilmərəm. Dünya işidir, bir əngəl olar, sonra başım ağrıyar. Ona görə əvvəlcədən üç şahid tapıram. Başıma gəlib. Yenəcə təcrübəyə gəlmişdim. Xəstəxanada növbətçi olduğum gecə yoldaşlarımla möhkəmcə içdim. Məni xəstəxanaya gətirmişdilər, amma necə gətirdiklərini yadıma sala bilmirdim. Gənclik illəriydi. Tərs kimi həmin gecə xəstələrədən üçü ölmüşdü. Gəlib xəbər verdilər ki: “Doktor bəy, üç xəstə ölüb”. “Allah günahlarından keçsin” dedim. Başqa nə deyə bilərdim? Ölünün dalınca danışmazlar. Növbətçi tibb bacısı: “Müayinə eləyib, arayış verməyəcəksinizmi?” – soruşdu. “Hə... Düzdür. Müayinə eləməliyəm. Amma yaman çox içmişəm, yerimdən qalxmağa heç təqətim yoxdur”. Nəysə məni zorla qaldırdılar. Ölünün əlini əlimə alıb nəbzinə baxdım. Gördüm ki, şükür, ölünün nəbzi yaman döyünür. “O biri ölünü gətirin!” dedim. Bunun da nəbzi vururdu. Üçüncü də elə. Hər üçünün də nəbzi 90 vururdu. “Bunlar ölməyib. Üçü də sağdır, amma ağır xəstədir. Tez olun, bunların yanına hər saatdan bir aspirin sürün, bir dənə də yod içirdin”. Mən sərxoş olduğumdan nə dediyimi bilmirdim. Tibb bacısı soruşdu:

“Bəlkə aspirini içirdək, yodu yanlarına sürtdək?” “Yaxşı olar” dedim. “Yaxşı olmaz!” “Niyə?” “Çünki aspirin ürəyi döyündürür”. “Eləsə aspirin əvəzinə kinə verin!” dedim. Tibb bacısı “kinə də ürək döyündürür” deyə mənə cavab vermədimi? Cin vurdu kəlləmə. “Əgər bu cür bilənsə, gözünü bərəldib üzümə niyə baxırsan, nəbzi sakitləşdirəcək bir dərman bilirsə, ver bunlara” deyə bağırtdım. “Mən xəstələnəndə anam həmişə ihlamul verərdi, istəyirsən, onlara ondan verim” deyə tibb bacısı cavab verdi. “Lap yaxşı, istəyirsən resept yazım, get al” dedim. “Resept lazım deyil, xəstəxanamızda aptek yoxdur. Qaçıb baqqaldan alaram” dedi və tibb bacısı getdi. Yuxu məni apardı. Elə bil yuxu görürdüm. “Yemirlər, dərmanı yemirlər, doktor” deyə kim isə məni oyatdı. “Kim yemir?” “Ölülər dərman yemirlər”. Gedib gördüm ki, xəstəbaxıcısı qadın eşşəyə yonca verən kimi ilhamulun quru yarpaqlarını çiçəklə birlikdə ölülərin ağzına doldurmaq istəyir. “Sən bunu qaynatmamışmı verirsən? Mən tapşırırdım ki, qaynadıb suyunu verin” dedim. “Tibb bacısı mənə qaynatmağı deməyib”. “Deməyibsən? Bu çiçəkləri necə qaynatmaq lazımdır, bilmirsən?” “Əfəndim, mən ev işlərini bilərəm”. “Tibb bacısı haradadır?” “Otağında yoxdur”. Məni təzədən yuxu apardı. Aradan nə qədər keçdiyini bilmədim. Yəne bir səs eşitdim: “Doktor, ölülər, ilhamul çiçəyinin suyunu içmirlər”. Sonra yenə qarışıq sözlər qulağıma gəldi. “Ölülər... içmirlər”. Mən sərxoş idim, bir yandan da yuxusuzluq məni əldən salmışdı. “Eləsə iynə vurun!” dedim. “Nə iynəsi?” “Xəstəxanada hansı iynə varsa, ondan vurun”. “Xəstəxanada sancaqdan başqa iynə yoxdur”. “Sən sancaqla xalətinin yaxasını sancaqla” dedim. Bu vaxt xəstəxananın katibi gəldi. “Doktor, ölülərin dəftərə hansı xəstəlikdən öldüklerini yazım?” dedi. “Onlar ölü deyil, diridirlər”. “Ay doktor, siz nə danışırırsınız, onlar diri deyil. Üçü də cərrahiyyə stolunda ölübdür” dedi. “Nə danışırısan, bunların nəbzi vurur” deyib ölünün birinin nəbzini yoxlamaq üçün biləyini əlimə alanda katib qəhqəhə çekdi. “Ay doktor, siz ölünün nəbzi əvəzinə öz nəbzinizi yoxlayırsınız”. Tfu səni, mən sərxoş olduğumdan sağ əlimlə sol biləyimdən yapışb öz nəbzimi yoxlayırammış. Bax, elə o gündən tövbə eləmişəm. Nə vaxt bir ölüyə ölüm kağızı verəsi olsam, mütləq bir-iki şahid də çağırıram.

Həkimin çağırdığı qapıcı gəlmişdi. Məni göstərib soruşdu:

– Bu gerçəkdənmi ölübdü?

- Ölüb, bəyim, həm də adam kimi.
- Nədən bilirsən?
- Necə nədən? Düz otuz ildir bu xəstəxanada qapıçıyam. Əlimdən o qədər ölü gəlib keçib ki, üzünə baxan kimi ölünün nə iş gördüyünü, nə qədər pul qazandığını, neçə adam saxladığını dərhal və dəqiq təyin edə bilərəm.
- Eləsə, de görüm, bunun nə qədər qazancı varmış?
- Özünü öldürsə, dörd yüz lirə.
- Nədən bildin?
- Görmürsənmi, doktor, boynu ilə belə bir naziklikdədir. Elə bil belə bu saat qırılacaq.
- Sənəti nəymiş?
- Sənətini deyə bilmərəm, ancaq onu deyə bilərəm ki, çox ağır peşəsi varmış. Ailəsi də çoxdur. Ordu ordundan keçib, gözləri də batıb. Ən azı altı uşaq saxlayırmış.
- Onu haradan bildin?
- Görmürsənmi, yazığın çiyinləri əyilib. Ağır yük daşıyırmış. Həm də namuslu adam olub.
- Onu nədən bildin?
- Ölməyindən. Namuslu olmasaydı ölməzdi, o biri arsızlar kimi yaşayardı.
- Doğrudur.
- Həm də ağıllı adam imiş.
- Dediklərinin hamısına inandım. Amma ağıllı olduğunu nədən bildin?
- Bir baxın, doktor, hərifin ölüsü necə də təkəbbürlə, mənalı-mənalı gülür.
- Demək bu adamın gerçəklikdən öldüyünü sən də təsdiq edirsən?
- Bəli.
- Nədən öldüyünü də bilə bilərsənmi?
- Bizim katib ölümünün səbəbi müəyyən olmayanların adının qabağında “səfalet fiziologiyasından öldü” yazır. Məlumdur ki, bu da ondan ölübdür.
- Söylədiklərin düzdür. Amma bu adamın ölümü mənə bir az şübhəli gəldi. Fəqət nəyimə lazımdır. Özümü işə sala bilmərəm. Başımdan eləyərim, gedər.

Qorxu canımı aldı, əziz Eşşəkarısı, fikirləşdim ki, bu həkim məni başından haraya edəcək? Heç istərsənmi ki, məni iltiması, rüşvəti olmayan bir qərib kimi idarələrdə bu stoldan o stola yollayıb, get-gələ salsınlar?

Həkim:

– Mən bunu göndərəcəyəm, qoy tibbi ekspertiza aparsınlar, – dedi. – Belə eləsek, işimizi möhkəm tutmuş olarıq.

Hələ buna da şükür. “Bunu ölü saymaq olmaz, yaşaya bilər” deyib xəstəxanadan bayıra atsa, nə olardı?!

Belə-belə işlər, sevgili Eşşəkarısı, gələn məktubumda tibbi ekspertizada başıma gələnləri yazacağam.

*Məhəbbətlə,
ölmüş Eşşək*

On birinci məktub

Sevimli Eşşəkarısı!

Bundan əvvəlki məktublarımda yazdığım kimi ölmüşdüm, amma ölməyimi heç cür rəsmiləşdirə bilmirdim. Yer üzündə “rəsmən” yaşamaq da, “rəsmən” ölmək də çətindir.

Xəstəxananın zirzəmisində mənim kimi bir neçə ölü vardı. Sağ tərəfimdə gənc bir kişi, sol tərəfimdə yaşlı bir qadın uzanmışdı. Gəncdən:

– Siz nədən ölübsünüz? – deyə soruşdum.

– Özümü öldürmüşəm, – dedi.

– Necədir, özünü öldürmək asandır mı?

– Oho... Özünü öldürmək, intihar etmək, qədimdən dəbdədir. İndi intihar etmək yaşamaqdan da çətindir. Mən əvvəlcə özümü dənizə atıb öldürməyi qərara almışdım. Qoca İstanbulun Anadolu sahilini, Rumeli sahilini başdan-başa dolaşdım, sahilə özümü dənizə atmaq üçün bir parça da olsa boş yer tapa bilmədim. İstanbulun bütün dəniz sahilini zənginlər zəbt eləyiblər. Hər yerdə yaylalar, villalar, köşklər, qayıqxanalar, çimərliklər düzəldiblər. Fikirləşdim ki, bəlkə bunlardan biri icazə verər ki, onun sahəsindən özümü dənizə atım.

“İnsanlığ naminə buradan özümü dənizə atmama müsaidə edərsinizmi?” – deyə soruşdum. “Sən dəlimi olmusan? Bu gözəlliyə tamaşa elə, heç insan da bu gözəllikdən əl çəkərmə? Özünü öldürərmə?” – deyə cavab verdilər. Xülasə, aradım, axtardım, amma dəniz sahilində özümü atmaq üçün bir parça boş yer tapa bilmədim.

– Çimərliyə gedəydin.

– Axırda elə elədim. Amma çimərlikdə dəniz tapmaq mümkün deyil. “Əlvida, ey gözəl dünya!” deyib özümü dənizə atdım. Gördüm ki, qarnımın altında bir şey tərpəndi və “Aman!!!” deyə qışqırdı. Gözümü açıb gördüm ki, su cəmdəklə doludur. İnsanlar bıçqı balığı kimi sürü ilə doluşublar suya, heç tərpənməyə yer yoxdur. Özünü suya atanda ya birinin belinə, ya qarnımın üstünə düşəcəksən. İndi bildinmi, çimərlik var, amma dənizdə boş yer yoxdur.

– Qayığa minəydiniz.

– Elə bilirsən minmədim? Qayıqların içində də tərpənmək olmur. Ağzımacan adamla dolu olur. Özünü dənizə atmaq üçün gerek qayığın burnuna gedəsən. Keçə bilsən, igidsən. Əgər birtəhər getmiş olsan da, özünü ata bilməzsən. Çünki əl-qol tərpətmək mümkün deyil. İşdir şayət özünü atmağa imkan tapsan da, xeyri yoxdur. Ya əlin, ya da ayağın birinə ilişəcək. Bundan da yaxa qurtara bilsən, fərqi yoxdur, səni dənizdən çıxardacaqlar. Sözü qısa, dənizdə intihar etməyə imkan yoxdur.

– Bəs nə elədiniz?

– Qazla intihar etmək qərarına gəldim. Bütün dostlara, tanış-bilişlərə məktub yazdım. Yazdım ki, “bizim futbol komandamız çempionluğu əldən verdikdən sonra dünyada yaşamaq mənə haram oldu. Son oyunda da uduzdular. Buna dözə bilmədiyimdən özümü öldürməyi qərara aldım. İnşallah, yaxınlarda görüşərik”. Məktubları yolladım. Qazın ağzını açdım. Yerə uzandım. Yarım saata qədər keçdi. Özümü yaxşı hiss etməyə başladım. Gördüm ki, kefim açılır, xoşhallanıram. Neşələnirəm. Sevinirəm. Bu nədir? Yoxsa insan öləndə belə gümrahlaşıb sevinir? Əgər bilsəydim ki, ölmək bu qədər ləzzətli imiş, heç əziyyət çəkib yaşayardım? Belə fikirləşirdim ki, qapı döyüldü. Düşündüm ki, yəqin inkir-minkir mələklərdir, gəliblər. “Qapını açımmı, açmayımmı” deyərək tərəddüd etdim. Ölmüş olduğumdan mən qapını açma bilməzdim. Onlar da mələk olduqla-

rından qapı-baca bilməz, elə lap divarı yarıb içəri keçə bilərdilər. Elə də oldu. Qapını zorla açıb girdilər içəri. Bir də gördüm mənim məktub göndərdiyim adamların hamısı içəri doluşdu.

– Demək, mənim ayrılığımıza dözmədiniz, siz də özünüzü öldürdünüz və mənim yanıma gəldiniz. Bax, dostluq buna deyərəm.

– Sən dəlimi olubsan?

– Necə? Ölənin də dəlisi olur?

– Nə ölü, sən dipdirisən...

– Yox, qardaşlar, mən ölmüşəm, özü də ölməyimdən çox razıyam.

– Özünü nə ilə öldürdün?

– Qazla, – deyər-deməz qəhqəhəyə başladılar.

– Ay balam, qaz var ki, intihar edəsən? O borudan qaz yox, elə-belə, adicə hava gəlir. Həm də tərtəmiz hava. Pulu olmayan xəstələr havalı yerlərə gedə bilmədiklərindən indi burunlarını qaz borularına tutub təmiz hava udurlar. İstanbulda təmiz hava qalmayıb. Maşallah, sən rəngin də düzəlib. Çünki zəhərli qaz əvəzinə təmiz hava udubsan.

– Demək belə. Mən də deyirəm görəsən qaz udduqca niyə əhvalım yaxşılaşır, gümrahlaşıram. Özümü ölmüş hesab edirdim...

Mən ona qulaq asdıqdan sonra dedim:

– Yuxu dərmanları alıb içəydiniz.

– Aldım, – dedi. – Siz qəzet-zad oxumursunuz? Qəzetlərdə hər gün yuxu həbləri içib özünü öldürən qızlardan yazırlar. Sonra da qeyd edirlər ki, onları ölümdən qurtarıblar. Yalandır. Onları xilas edən-zad yoxdur. İndiki yuxu həblərini özümüzünkülər düzəldirlər. Onun birini içəndə bir həftə yuxun qaçır. Bax, təzə həblər belə həblərdir.

– Xarici həb alaydınız.

– Hardan alım, tapılır ki? İndi xaricdən heç nə almırlar. İndi öz dərmanlarımızı içirik. Nə başını ağrıdım, zəhər içməyi qərara aldım. Hər gün ən təsirli zəhər içdim. Amma gündən-günə yaxşılaşdım. İnanılası deyil, mən zəhər içə-içə pəhləvana döndüm, əlimə keçən şeyi qoparıb qırmağa başladım. Axırda bir həkimə gedib hər şeyi olduğu kimi ona danışdım. O məni dinləyib:

– Çox təbiidir, – dedi. – Siz istanbullu deyilsinizmi?

– Bəli, istanbulluyam.

Sizə zəhər düşür. Əgər siz zəhərsiz, təmiz havalı bir yərə getsəniz, dərhal boğulursunuz. İstanbul küçələrində iy verən zibillərə, tozlu-dumanlı havaya alışıbsınız. Təkcə limanın zəhərli suyu kifayət edər, qardaşım, ordan qalxan zəhərli havanı udan adamda nə kişilik qalır, nə də arvadlıq. Sən istanbullu olduğun üçün bədənin zəhərə öyrəşib. Ölmək üçün zəhər içirsən, ancaq, məşallah, gündən-günə gümrahlaşırsan.

– Bir ip alıb özünü asaydın, – dedim.

– Elə bilirsən, sən deyən kimi eləmədim? Gedib bir yaxşı ip aldım. Özümü tavandan asar-asmaz ip qırıldı. İplər də çürükdür, qardaş.

– Damarlarımı ülgüclə kəsəydin.

– Sultan Əziz də elə eləyib. Amma Sultan Əziz gəlsin indiki ülgüclərlə damarını kəsin, görüm necə kəsir. Əzizim, indiki ülgüclər adamın saqqalını kəsmir, damar kəsərmidi? Hamısı tənəkədi.

– Hündür bir yerdən özünü atsaydın, necə olardı?

– Onu da elədim. Bir neçə uca binanın üstünə çıxdım. İndi İstanbulda torpağı satınalma var, bilmirsən? Mən üst qata çıxana qədər bir də görürdüm torpağı satın alıb alt qatı uçurdular.

– Eləsə, qardaş, de görüm, özünü necə öldürdün?

– Hə... Qulaq as, başa salım. İndi intiharın yeganə bir yolu var. Qohum-əqrəbadan bir qız varsa, onu ərə verməyə çalış. İndiki kürəkənlər əgər səbirlidirlərsə, evləndəndən sonra əgər səbirsizdirlərsə, evlənməzdən əvvəl qızın bütün qohum-əqrəbasını vurub öldürürlər. Pis niyyətlə yox, məhəbbətlərinin çoxluğundan belə eləyirlər, yaxşılığın əvəzini vermək üçün. Bizim də uzaq qohumlardan birinin qızı vardı. Bir dəliqanlı oğlan qızla evlənmək istədi. Qızın ailəsi, bütün qohum-əqrəbası:

– Aman Allah, indi biz nə edək? – deyər təlaşa düşdülər.

– Qızı verək, canımız qurtarsın, – dedilər.

Mən onlara:

– Bu kürəkəndir, qızı versəniz də, verməsəniz də, hamımızı qıracaq, – dedim.

– İstədiyindənmi?

– Canım, istədi, istəmədi, nə fərqi var, buna kürəkən deyərler. İstəyəni də öldürəcək, istəməyəni də. Qızı verməsəniz “niyə vermə-

diniz?” deyib öldürəcək, versəniz “verdiniz, başımı bəlaya saldınız” deyib öldürəcək. Arvadı saxlaya bilmədimi, öldürəcək, pulu olub kişiliyi olmayanda da öldürəcək, bildinizmi, kürəkəndir bu, hamımızı qıracaq.

Qızı verdilər. Kürəkən arvadını apardı. Bütün qohumlara baş çəkdi.

– Bax, sənin dediyin kimi olmadı, gül kimi dolanırlar. Bir-bir qohumlara baş çəkirlər.

– O qohumları öldürmək üçün seçir, ona görə baş çəkir. Özünüz bir azdan görəcəksiniz.

Dediyim kimi də oldu. Kürəkən hamımızı öldürdü. Onun da canı qurtardı, bizim də.

– Niyə öldürdü?

– Bəlli deyil. “Bir dəfə bıçağı əlimə aldım, sonrasını bilmirəm” deyir. Amma taqsır qızdaydı. Mən ona tapşırırdım ki: “Amandır, onların əlinə bıçaq keçdimi, qurtardı, nə etdiklərini bilmirlər”. Bizim səfeh qız yemək zamanı: “Sevgilim, bu çörəyi kəsərsənmi?” deyib. Kürəkən bıçağı əlinə alan kimi gözü qızıb, sonra nə elədiyini yadına sala bilmir. Beləliklə, mən o dünyadan buraya gəldim.

Sevimli qardaşım Eşşəkərisi, gələcək məktublarımda o birilərinin necə öldüklerini yazacağam. Məktubumu burada qurtarır və gözlərindən öpürəm.

Ölmüş Eşşək

On ikinci məktub

Sevimli dostum Eşşəkərisi!

Bilmirəm, məktublarım səni bezdirdimi? Bəlkə də “ölseydi, canım qurtarardı” deyə gileylənirsən. Doğrudan da ölüb qurtarsaydım, mənim də canım dincələrdi, sən də. Amma əvvəlki məktublarımda yazdığım kimi nə ölmək asandır, nə də yaşamaq. Bəlkə də ölmək daha asandır, amma bunun rəsmiyyəti çox uzun çəkir. Ölü üçün rəsmi işlərin nə demək olduğunu xəstəxana zirzəmisindəki ölülərdən öyrəndim. Ölünün birini iki xadimə zirzəmidən çıxarkən yanında yatan ölü qadın:

– Nə yaman bəxtli adammış, – dedi. – Dörd gün əvvəl ölüsünü buraya gətirmişdilər, indi apardılar. Bizim də bəxtimiz açılsaydı, bizi də götürərdilər. Deyəsən, bu adamın zamanəti var.

– Nə danışırırsınız, xala, bizim hamımız ölüyük. Ölünün də bəxti, zamanəti olarmı? Bunların təsiri varmı?

– Əlbəttə, var. Sən yeni gəldiyindən bunları bilmirsən. Elə mənə misal götürə bilərsən. Tamam-kamal öldüyüm gün mənə əsgərliyə çağırıdılar.

Mən gülməyə başlayanda yaşlı qadın:

– Susss! – dedi. – Özündən çıxma. Ölülərə də dirilər kimi özündən çıxmaq yaramaz.

– Razıyam. Amma sizin ən azı altmış yaşınız olar.

– Altmış yeddi yaşındayam. Mənim uşaqlarım altmış yeddi yaşında olduğuma şahidlik edə bilirlər. Sonra da məhkəmə qərarı ilə qadın olduğum sübut ediləcək. Daha sonra öldüyüm ortaya çıxacaq. Bunları sübut edə bilməsəm, mənə əsgər aparacaqlar.

– Bəs uşaqlarınız niyə bu işi həll etmirlər?

– Çox əlləşdilər. Yaşımın altmış yeddi olduğunu və qadınlığımı sübut etdilər. Amma ölü olduğumu isbata çatdıra bilmirlər.

– Niyə ki?

– Kömür kağızı mənim adımdır. Təzədən kömür kağızı almağın nə qədər çətin iş olduğunu bilmirsənmi? Mənim ölmüş olduğumu bilsələr, kömür kağızı batacaq. Evdəkilər də kim bilir, nə qədər soyuqda titrəşəcəklər. İndi uşaqlarım kömür ala bilmək üçün mənim öldüyümü gizli saxlayırlar. Belə olsa, onda mənə əsgər aparacaqlar. Mənim öldüyümü sübut etməsələr, mirasımı ala bilməyəcəklər. Bax, mənə qorxuya salan budur. Uşaqlarım da çaş-baş qalıblar. Bilmirlər mirasdanmı keçsinlər, kömür kağızındanmı, yoxsa mənə əsgərliyəmi göndərsinlər. Heç cür qərara gələ bilmirlər. Bax, buna görə burada gözləyib qalmışam. Burada gördüklərinin hərəsinin bir dərdi var. Bax, bu dəliqanlı oğlanı görürsənmi? Ölümündən iki gün əvvəl tutulması haqqında qərar çıxartmışdılar. Əgər indi həqiqətən ölmüş olduğunu sübut edə bilsələr, tutmayacaqlar. Ona görə burada uzanıb gözləyir. Tutulmaqdan yaxasını qurtarmaq üçün yalandan yığılıb “ölmüşəm” demədiyini nədən biləsən?

– Həkimlər təsdiq edə bilməzlər?

– Oğlum, həkimlərin dirilərdən başı çıxmır, ölünün ölü olduğunu haradan bilə bilərlər? Bax, bu divarın dibində yatan qadın düz doqquz dəfə ölüb dirilib. “Bu dünyada yaşamağın dadı-duzu qalmayıb” deyə tirtap uzanırmış. Qəbirə sallayıb üstünü torpaqlamaq istəyəndə sıçrayıb qalxırmış ayağa.

– Həkimlərin yerinə mən olsaydım, basdırtırdım.

– Ay oğul, həkimlərin başını qaşımağa vaxtları hardadır. Hər səhər xəstəxanaya gəlib saat ondan on birə qədər xəstələri müayinə edirlər. Bu arvadı burada saxlayırlar ki, doğrudan ölüb-ölmədiyini dəqiqləşdirsinlər. Sənədləri tamam hazır olan kimi basdıracaqlar.

Bu vaxt yoğun bir səs eşitdim:

– Bu işlər uzun çəkəcək.

Baxdım. Sol yanımda uzanmış totuş-motuş bir ölü danışdı.

– Siz də ölüsünüz? – deyə soruşdum.

Sakit və sərt bir tərzdə:

– Xeyr, mən ölməmişəm, vəfat etmişəm, – dedi. – Siz qəzet-zad oxumursunuz?

– Oxuyuram.

– Mənim vəfat etdiyimi qəzetlərdə oxumamısınız? Bütün qəzetlər mənim vəfatım haqqında yazmışdılar.

– Yazmışdılar?

– Yox, vəfat eləməyim haqqında elan çıxmışdı. Ailəm bir elan, yoldaşlarım bir elan, işlədiyim şirkət də bir elan vermişdi. Bunları kor da görərdi.

– Gözümdən qaçıb.

– Vəfatım haqqında elə gözəl elan vermişdilər ki, inanın, vəfat etdiyimə sevindim. Elanın sözlərinin hamısı yadımdadır. Dinləyin, əzbərdən deyim...

“Çox ağır bir itki” – birinin başlığı beləydi. O birinin başlığı da bu cürdü: “Elmi bir ziya...”, “Babamız, dostumuz, qaynımızın qardaşı, oğlumuz, kürəkənimiz, məmləkətimizin tanınmış xadimlərindən biri, Alqatır şirkətinin təşkilatçısı, Gəlal şirkətinin şəriklərindən biri, Başvəzir Sulu Süleyman Paşanın nəvələrindən biri, Mahmud Paşanın törəməsi, Qasım Paşanın nəticəsi, Bayram Paşanın kürəkəninin qardaşı uşaqlarından biri...”

O yenə sadalamaq istəyirdi. Sözüünü kəsdim:

– Zati-alinizi tanıdım, bəy əfəndi, bəsdır, özünü zəhmət verməyin, bildim onlardansınız. Bəs nə əcəb siz də burada gözləyirsiniz?

– Basdırmağa yer tapmırlar. Əlbəttə, qohum-əqrəbalarımızın basdırıldığı qəbiristanlıqda yer var. İndi orada yoxsulları basdırırlar. Məni təzə qəbiristanlıqda basdıracaqlar. Oradakı qəbirlər lüks qəbirlərdir. Adlı-sanlı adamları orada basdırırlar. Həmin qəbiristanlıqda yer tapılmaz, hamısını tutublar. Mənə bir neçə qəbiristanlıqda yer veriblər, amma ailəmiz bəyənəməyib. Onlar mənə gözəl, mənzərəli yerdə qəbir axtarırlar.

– Öləndən sonra mənzərəli yer axtarmağın nə mənası? Ölü üçün bunun nə fərqi var?

– Əlbəttə, bunlar ölü üçün deyil, ziyarətə gələnlər üçündür. Qohum-əqrəbam əlində çiçək məzarımın üstünə gələndə mənzərəli bir yerdə oturmaq istəyirlər. “Bu gözəl dünyanı niyə qoyub getdin?” deyə məndən çox öz hallarına ağlayanda istəyirlər ki, oturduqları yer gözəl olsun. Əgər mənim məzarım pis yerdə olsa, bu dünyanın gözəlliyini duya bilərlərmi? Səbəb təkcə bu deyil. Ailəmizin də şərəfi var. Ailəm istəyir ki, şərəfimizə uyğun, adımıza-sanımıza layiq bir qəbir düzəltdirsin. Madam ki, ailəmiz öz şərəfinə layiq bir iş görmək fikrinə düşüb, demək, mütləq Qaraborsa məzarlığından yer alacaqlar. Başqa məsələ də var. Üç ay bundan əvvəl bizim rəqib şirkətimizin yaradıcılarından biri ölmüşdü. Ona Qaraborsada çox bahalı bir qəbir yeri aldılar. Əgər mən ondan ucuz bir yerdə dəfn edilsəm, həm ailəmin şərəfi iki qəpiklik olar, həm də şirkətimizin ticarət işi hörmətdən düşər. Başa düşdüm, bax, buna görə şəriklərim məndən ötrü çox bahalı bir qəbir yeri axtarırlar.

– Tapa bilmədilər?

– Necə yəni tapa bilmədilər. Ay-hay! Qaraborsadakı qəbir yerlərini bizim şirkət satın alıb. Daha doğrusu, mən özüm almışam. Qaraborsa qəbiristanlığı bizimdir. Ancaq məni orada tez basdırsalar, Qaraborsanın qiyməti düşər. Özləri işi ləngidirlər ki, reklam olsun, qəbirlərin qiyməti artsın. Başa düşdüm?

– Başa düşdüm, bəy əfəndi.

Sevimli qardaşım Eşşəkarısı, burada yazılacaq şey çoxdur. Ölülər dünyası dirilər dünyasından heç də geri qalmır. Hər dəfə, bir nə edəcəyim haqqında düşünürəm. Ölməkdən imtinamı edim deyirsən?

Ölməyin bu qədər zülm olduğunu bilsəydim, heç əvvəldən bu işə girişməzdim. İşlərim sahmana düşsə, ölməyim rəsmən təsdiqlənsə, bir az soluğumu dərərdim. Qardaşım Eşşəkarsı, əgər öləcəksənsə, amanın günüdür, vaxtında öl. Yoxsa bu gedişlə getsə, bütün qəbiristanlıqlar bahalanacaq, lap Qaraborsa qəbiristanlığındakı kimi qəbrin qiyməti qiyamətə qalxacaq, onda nə eləyəcəksən? Yatmağa qəbir də tapa bilməyəcəksən. Eşitdinmi, vaxtında öl, sonra ölə də bilməyəcəksən, qardaş.

Gözlərindən bərk-bərk öpürəm.

*Şalam və ehtiram,
ölmüş Eşşək*

On üçüncü məktub

Əzizim Eşşəkarsı!

İnsan öləndə belə, dirilərin əlindən canını qurtara bilmir. Ürəyimdən keçir ki: “Bəsdir, basdırın məni, canım qurtarsın” deyə bağıraram, amma ölünün səsi çıxmaz, çıxsada heç kəs ona qulaq asmaz deyir, susuram.

Xəstəxananın zirzəmisində basdırılmaq, yarımaq, ya da şəxsiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün ölüxanaya aparılmaq növbəsini gözləyən mənim kimi bir neçə ölü var. Bu ölülərdən üçü mənim diqqətimi daha çox cəlb etdi. Onlardan biri daim ağlayır, biri gülür, biri də hey fikirləşir. Məni buraya atandan bəri daim gülən ölüyə yaxınlaşdım.

– Əfv edərsiniz, bəy, bu qədər gülməyinizin səbəbi məni yaman maraqlandırır.

Qardaşım Eşşəkarsı, ölünün gülməyi yaman pis olur. Ölən qohum-əqrəbandan birini gözünün qabağına gətir. Özü də təsəvvür elə ki, qarnı atıla-atıla gülür. Hə, gülən ölü, gülməyinə ara verib mənə cavab deyə bilmirdi. Qurulub işə salınmış gülmək məşını kimi elə hey gülürdü. Qarnını tutur, gözündən yaş gəlir, arabir də:

– Ürəyim gedəcək, off!.. Aman!.. – deyə səslər çıxarırdı.

Bir ölünün gülə-gülə özündən getməsi qərribə deyilmi? Güldü, güldü, gülməyi ara verəndə qırıq-qırıq danışmağa başladı:

– Gülməyim, neyləyim? Ölümümdən bir gün əvvəl arvadımla teatra getmişdim. Arvad çoxdan: “A kişi, gəlsənə bir teatra gedək, məzhəkəyə baxaq, kefirmiz açılsın” deyirdi. Mən də komediya teatrına iki bilet aldım. Arvadla getdik teatra. Pərdə açılar-açılmaz gülməyə başladıq. Yaman gülməli əsər idi. O qədər güldük ki, az qaldıq boğulaq. Ancaq qanmaz tamaşaçılar arasında bizdən başqa gülən yox idi. Gülmək bir yana dursun, çoxu ağlayırdı. Üçüncü pərdənin ortalarında tamaşaçılardan biri:

– Bəy, xahiş edirəm, gülməyin, bəsdır, – dedi.

Arvadım məndən əvvəl dilləndi:

– Niyə gülməyək, pul vermişik, pulumuza görə də güləcəyik.

Həmin adamla dartsıdıq və bizi teatrdan çıxartdılar. Bizim gülməyimizdən bezənlər:

– Niyə gülürsünüz? – deyər bağırırdılar.

Mən onlara:

– Niyə gülməyək? – deyər cavab verdim. – Komediya gəlmişik, komediya da gülərlər.

– Komediya nədir? – dedilər. – Burada komediya yox, dram oynayırlar.

Biz dedik “komediya oynayırlar”, onlar dedilər “dram”. Axırda bizə:

– Qanmazlar! – dedilər.

Mən də onlara:

– Əsil qanmaz sizsiniz, – dedim. – Komediya baxarkən ağlayırsınız.

Səhnədə oynanan oyunun komediyamı, yoxsa dramı olduğunu bilmək üçün pyesin afişalarına baxdıq. Afişalarda “dram” yazılmışdı. Məsələni indi başa düşdüm. Mən komediya teatrı əvəzinə dram teatrına bilet almışdım. Arvadımla mən komediya baxdığımızı zənn etdiyimizə görə gülürdük.

Orada olan bir teatr tənqidçisi:

– Haqlısınız, – dedi. – Siz buraya komediya baxmaq üçün pul verib gəlibsınız. Verdiyiniz pulun əvəzinə, yəni haqqını almaq üçün istər-istəməz gülmək məcburiyyətindəsiniz. Siz clə pul verib bilet alan zamandan gülməyə qərar vermişdiniz. Amma ağlayan tamaşaçılar da haqlıdırlar. Onlar da ağlamaq üçün pul veriblər və pulun əvəzinə çıxmaq üçün ağlamalıdırlar. Nə siz oyundan zövq alıb

gülürsünüz, nə də onlar ağlayırlar. Səhnədə oyun olmasa, hətta pərdə açılmasa belə, külək pərdəni balaca tərpətsə, siz: “Ay aman, nə gülməlidir” deyə güləcək, o biriləri isə: “Nə yaman kədərlidir” deyə ağlayacaqlar. Ona görə ki, xalq bizim yazıçıların pyeslərini görmək üçün teatrlara doluşur, üstəlik, qəhqəhə çəkib gülürlər, Yazıq xalq neyləsin. Əvvəlcədən: “Sizi güldürəcəyik” deyə pullarını alıblar. Əgər tamaşaçılardan bilet pulunu əvvəlcə yox, tamaşadan sonra alsaydılar, bizim yazıçıların əsərlərinə baxmağa heç bir adam da gəlməzdi.

Gülən ölü:

– İndi anladınmı nəyə gülürəm, – dedi. – Qah, qah, qah... Vay, ürəyim gedəcək... İnsanlar nə səfeh olurlar... Vay... Ürəyim partladı. Nə gülməli komediya idi... Hələ də gülməyimə ara verə bilmirəm. Ha... ha... ha... hi... hi... hi... ho... ho...

Ağlayan ölünün yamna getdim:

– Sizin nə üçün ağladığınızı mənə məlum oldu, – dedim. – Yəqin ki, siz də ölməmişdən əvvəl səhv olaraq teatra gedib dram əvəzinə komediyaya tamaşa eləyibsiniz.

Ağlayan ölü içini çəkə-çəkə gözlərini, burnunu sildi.

– Xeyr! – dedi. – Mən ağlamayım bəs kim ağlasın? Mən o dünyada olanda “Doğru yol” qəzetini oxuyurdum. Bir gün qəzetdə “Böyük itki” adlı bir yazı oxudum. O günlərdə çox qiymətli, dəyərli bir adam ölmüşdü. Nekroloq həmin bu adam haqqında idi. Mən həyatımda bu qədər təsirli yazı oxumamışdım. Yaş məni boğurdu. Yazını axıra çıxı bilmirdim. Hər kəlməsini oxuyarkən yaş gözlərimdən sel kimi axırdı. Nekroloq yazan: “Sən ölməzsən, səni insanlıq unutmayacaq, sənin insanlığa xidmətin...” deyə yazırdı. Bu yazını oxuyub qurtaran kimi redaksiyaya getdim, nekroloqu yazanı tapdım.

– Öləndən sonra adamın haqqında bu qədər gözəl sözlər yazıldığını bilsəydim, elə bu saat ölərdim.

– Bunun fikrini çəkməyin, kədərli gündə hər cür söz yazmaq olar. İstədiyi qədər pul verdim.

Ölünün ağlamaqdan gözləri qızarmış və şişmişdi.

– Özünü yazığınızı gəlsin, ağlamayın, – dedim.

– Necə ağlamayım, öldüm, amma mən öləndən sonra haqqımda ikicə sətir belə yazmadı. Boş-boşuna ölmək adama ağır gəlir.

– Haqqında o cür gözəl sözlər yazılan ölü kim idi? – deyə soruşdum.

Ölü gözlərini sildi.

– Bilmirəm, – dedi, – tanıdığım adam deyil. Amma haqqında yazılan mərsiyə o qədər təsirli idi ki... Mən də o zaman maraqlandım. “Bu adam kimdir?” deyə soruşdum. Amma tanıyan olmadı.

– İndi niyə ağlayırsınız? Artıq ölübsünüz.

– Necə ağlamayım? “Doğru yol” qəzetində yazılan o yazı heç yadımdan çıxmır. O yazını yada saldıqca özümü ələ ala bilmirəm, ağlayıram. Elə belə də ağlayacağam.

Həmişə dalğın olan fikirlə ölümlə yana getdim.

– Əfv edin, – dedim, – buraya gələli sizi daim düşüncəli görürəm, deyən görüm nə düşünürsünüz?

– İnsan olub-olmadığım barədə düşünürəm.

– Necə yeni? Əlbəttə, insansınız.

– Mən də elə hesab edirdim. Amma insan olduğumu heç kəsə sübut edə bilmədim. Bu saat səni başa salım. İndi biz burada bağır-
saq, çığırısaq dirilər bizim səsimizi eşidərlərmi? Eşitməzlər. Çünki biz ölü dilində danışırıq, ölü səsi çıxardırıq. Dirilər ölümlərin dilini başa düşmürlər. Dünyada yaşayanda da belə olur. İnsanların çoxu bağırır, çırpınır, ağlayır, amma onların səsinə eşidən olmur. Çünki belələrinin ölü, ya diri olmaları aydın deyil, onların biz ölümlərdən fərqi yoxdur. Əhəli siyahısından, seçkilərdə rəy sorğusundan, vergilərdən, əsgərliyə getməkdən kənarda onları insan saymazlar. Bu cah-calallı dünyada: “Sən də insansanmı?” deyə soruşanda, sinəsinə döyüb: “Bəli, insanam” deyə biləcək neçə kişi var?

Hər şeyin bir əsası, bir şərti var. İnsan olmağın da şərti insan kimi yaşamaqdır. Mən hara getdimsə, “sən də insansanmı?” deyə xorladılar. Bütün ömrüm boyu bu suala cavab verə bilmədim. Səhərdən axşamacan insan kimi yaşamaq üçün çalışıb-çapaladığımdan insan olub-olmamağım haqqında düşünməyə vaxtım olmadı. Çox şükür ki, öldüm və düşünməyə vaxt tapdım. İndi burada düşünürəm: diri olanda, görəsən, mən insan idim, yoxsa yox?

– Bu suala bu qədər düşündükdən sonra bir cavab tapa bildinizmi?

– Xeyr. Fasiləsiz düşünürəm, düşünürəm, amma bir cavab tapa bilmirəm. İnsan olsaydım, insan kimi yaşayardım və başqaları səsimi eşidərdi. İnsan olmasaydım, bir qrup adam məndən özləri üçün vergi

almazdılar. Əsgər aparmazdılar, ödək ödətməzdilər, “vəzifəndir, yerinə yetirməlisən” deməzdilər. Ha daşınıb-düşünürəm, fikirlərimi çözləyirəm, amma bir yana çıxarda bilmirəm.

Düşüncəli ölünü dinlədikdən sonra mən özüm də düşünməyə başladım. Biz də diri olanda səsi eşidilməyənlərdən olmuşuq. Səsimizi içimizə salmışdıq.

Bax belə, sevimli qardaşım Eşşəkarısı. Bu məktubumu oxuduqdan sonra sən də düşüncələrə dalacağın zənnindəyəm. Bəlkə komediya deyə bilet alıb getdiyin tamaşalarda güləcəksən də... Bəlkə də tanımadığın adamların ölümünə yazılmış mərsiyələri oxuyub ağlayacaqsan da...

Diri olanda mənə tez-tez: “Dilini Eşşəkarısı sancsın” deyənlərə öldüyümü xəbər ver, qoy əllərinə xına yaxsınlar.

Cansağlığı və xoşbəxtliklər diləyirəm.

Ölmüş Eşşək

On dördüncü məktub

Can arxadaşım Eşşəkarısı!

Özün bilirsən ki, bir adam rəsmi bir dairədə vəzifəyə keçdimi, qurtardı, ömrünün axırına qədər orada qalacaq. Biz də onun kimi xəstəxananın zirzəmisində qaldıq. Bir gün səhər tezdən qapı açıldı. Ölülər sevinclə:

– Bizi yarmağa aparırlar, yarmağa aparırlar, – deyə bağırırlar.

Ölülərin səsinə dirilər eşitmirlər. O dünyada həqiqətən diri olanların özünü diri hesab edənlərin səsinə eşitmədikləri kimi...

İçəriyə iki xadimə ilə ortayaşlı bir kəndli girdi. Kəndli:

– Mənim oğlum hanı? – deyə bağırırdı.

Xadimələrdən biri:

– Oğlunu yemədik ha, – dedi. – Niyə bağırırsan? Başqa yerdə tapmadıqsa, demək buradadır.

Kəndli:

– Göz görə-görə getdi, – dedi. – Xəstəxanada yatırdı, gəldim tapmadım, “yoxdur” deyirlər. Deyirlər ki, səhv salıbsan, yaqın başqa xəstəxanaya aparıbsan. Çasıb qalmışam.

Xadimə cavab verdi:

– Qoca, İstanbulda xəstəxana elə bircə buradır? Oğlunu buraya gətirdiyini haradan bilək? Burada heç nə itməz.

Kəndli:

– Mən oğlumu buraya gətirmişəm. Nömrəsi də var, – dedi.

Xadimə kəndlinin əlindən nömrə yazılmış kağızı aldı və orada yatanlara baxmağa başladı. Bir ölünün başı üstündə durub:

– Bax, oğlun budur, – dedi. – Sənə demədimmi burada heç nə itməz. Elə “oğlum, oğlum” deyib bağırırsan. Xəstəxanada adam axtarmaq lotereya biletində nömrə axtarmaq kimidir. Əvvəl ödəniş nömrəsinə baxacaqsan, sonra da uduş nömrəsinə. Xəstəxanaya girdinmi, gerek əvvəl ölümlərə baxasan, adamını ölümlərin içində tapmasan, palatalarda dirilərin arasında axtarmalısan. Xəstəxananın belə bir qaydası var.

Kəndliyə oğlu əvəzinə mənim yanımda yatan yaşlı qadını göstərdilər. Kişi baxdı, baxdı:

– Bu mənim oğlum deyil, – dedi.

Xadimə hirslandı:

– Bu nə sözdür? Biz yalanmı danışırıq? Nömrəsi düz gəlir, görmürsənmi?

Kəndli:

– Vallah, – dedi, – bu ölü bizim oğlana heç bənzəmir.

– Xəstəxanaya nə vaxt gəlib?

– Bu cümə günü iki həftə olacaq.

Xadimə başını aşağı saldı:

– Qardaş, bura xəstəxanadır. Burada iki həftə yatan adam, doğrudan da, tanınmaz olur. Pullu xəstəxanada yatsa, kökəlib tanınmaz olur, pulsuz xəstəxanada yatsa, arıqlayıb tanınmaz olur. İndi başa düşdünmü? Bura nədir, xəstəxana deyilmi?

Kəndli eşitdiklərinə inanmaq istəmirdi:

– Bu uşağı bir dəfə anadan olanda doğum evində dəyişik saldıq, uşaq qarışıq düşdü, dəyişdilər. İndi də burada təzədən dəyişikmi salmaq?

– Babalı mənim boynuma, sizin uşaqdır, vallah, nömrəsi düz gəlir.

Kəndli yaşlı qadının meyitinin üstünə əyilib baxdı:

– Vallah, – deyə bağırdı, – bu bizim oğlan deyil, görmürsənmi qoca bir arvaddır.

Xadimə bir az düşündü:

– İndi yeni bir üsul çıxıb: kişiləri arvada döndərirlər, arvadları kişiye. Adamın cinsiyyətini dəyişdirirlər. İndi sən nədən bilirsən ki, oğlunu müalicə edəndə cinsini dəyişdirməyiblər?

Kəndli eşitdiklərinə heç cür inana bilmirdi.

– Yaxşı, dediklərinin hamısı ilə razıyam. Amma bizim uşaq iyirmi yaşındaydı. Bu ki qartıymış qarıdır.

– Aman Allah, sən nə qanmaz adamsan, bunlara həkim deyərlər. Bunlar elə bir millətdi ki, insanı cavan ikən öldürürlər. Aspirindən, kinədən verib yaşadırlar, qocaldırlar, sonra öldürürlər. Bildinmi, qardaş, götür ölünü...

Kəndli qarını oğlu hesab edib qucaqladı:

– Aman, oğlum, yazıq balam, sən tanınmaz olubsan, nə yaman dəyişibsən, gözümün işığı.

Kişi başına-gözünə döyməyə başladı. İki xadimə qarının meyitini bayıra çıxartdı. Ölülərdən biri dilləndi:

– Bu arvadın bəxtinə bax, canı qurtardı. Bir kəndli də gəlib mənə “anam, qayınanam” deyib aparsaydı, nə yaxşı olardı.

Danışan ölüdən:

– Kəndlinin oğlunun başına nə iş gəldiyini bilirsənmi? – deyə soruşdum.

– Dünən cərrahiyyə otağına apardılar. Həkimlər cavanın nədən öldüyünü bilmək istəyirdilər. Mənə qalarsa, insanların nədən öldük-lərini yox, nədən ölmədiklərini və nə üçün yaşadıklarını öyrənmək lazımdır. Elə deyilmi?

Sevimli qardaşım Eşşəkarısı, oralarda nələr olduğunu, mənim haqqımda nələr danışdıqlarını bilmək istəyərdim. Mənim arxamca danışanlar məni “əvəzedilməz bir itkimi” hesab edirlər, yoxsa “mik-robun biri də getdimi” deyirlər. Nə deyirlər desinlər, mənim üçün fərqi yoxdur. Mən ölüb canımı qurtarmışam. Qoy o dünyada qalanlar yanıb-yaxılsınlar. Paxıllıqlarından partlasınlar. Mən qabağa düşmüşəm. Birdən yadıma düşdü: bizim bir şair vardı, adını yadıma sala bilmirəm, o səfeh yoxsa elə bilir ki, diridir?

Salamat qal, qardaşım Eşşəkarısı.

*Qardaşın
ölmüş Eşşək*

On beşinci məktub

Qardaşım Eşşəkarısı!

Axırı məni ölünənə gətirdilər. Üç gün böyük bir soyuducunun içində qaldım. Yer üzündə yaşadığım və öldüyüm vaxtda ömrümün ən fərəhli günləri həmin bu üç gün oldu və ən gözəl yer isə soyuducunun içi. Kimin adamı yoxa çıxırdısa, dərhal ekspertə müraciət edir, onlar da soyuducunun qapağını açıb məni onlara göstərirdilər. Arvadı qaçan bir kişi əvvəl mənə sahib durmaq istədi. Sonra nədənsə fikrindən daşındı. Məni uşağı itmiş bir arvada, on üç yaşında qızı yoxa çıxan anaya, cins iti oğurlanan bir xanıma göstərdilər. Heç biri məni öz itiyinə oxşada bilmədi. Baxıb-baxıb getdilər.

Soyuducuda iyirmi yaşlarında gözəl bir qız da vardı. Kirpikləri, saçları, qashları da buz bağlamışdı.

– Sən nədən ölübsən, ay qızım?! – soruşdum. – Heç kəs bizi bəyənmedi.

– Mən ölməmişəm, öldürüblər, – deyə cavab verdi. – Məni bəyənənlər çox idi. Elə ona görə də öldürdülər. Mənim həyatım bir romandır. Başma gələn macəranı sizə söyləməyin mənası yoxdur...

Hər gün gördüyümüz, qəzetlərdə oxuduğumuz hadisələrdən biridir. O onu sevmiş. Sonra o birisini sevmiş. O biri də o birisini sevmiş. Sonra o biri o birini o birisinə qısqanmış. Sonra çimərliyə getmişlər. Bıçağı çıxarıb səkkiz yerindən doğramış. Vəssalam. Əhvalat budur.

– Ay qız, – dedim, – bunları sağlığında mənə söyləsəydin, on lirə qazanardın.

– Yoxsa gözəlliyim qalmayıb? Eybəcər hala düşmüşəm?

– Yox, elə yerindən bıçaqlanıbsan ki, yara yerlərini örtmək olar.

Biz soyuducuda eskimolar kimi yenidən eşqə başlayırdıq ki, məni yarmağa apardılar. Cərrahiyyə stoluna uzatdılar. Qapını çəkib örtüldülər. İçəridə bir sürü çılpacaq qadın, kişi, gənc, qoca vardı. Cəsədlər ətrafımı bürüdü.

– Demək, o adam sənən?

– Hansı adam?

Əlimə çoxlu qəzet verdilər. Yalnız başlıqları oxumağa başladım. “Əvəz olunmaz böyük itki”, “Ən böyük məzhəkəçini itirdik”, “İntiharını, cinayətini?” Son vaxtlar mənə salam belə verməyən yazı-

çılarımız mənim haqqımda elə şeylər yazmışdılar ki, oxuduqca öz ölümümə gözyaşı axıtmalı oldum. Əsli olmayan, heç ağılıma gəlməyən, yada sala bilmədiyim şeyləri yazmışdılar. Məzəli yalanlar yazmaqda məni ötmüşdülər. Biri də “Ən gözəl uydurmalarını, məzəli söhbətlərini yaratdığı anda niyə öldü?” başlığı ilə yazılmış yazıda mənim haqqımda nələr deməmişdi! Guya mən hər gecə evimə bir arvad gətirir, onu qıdıqlaya-qıdıqlaya öldürənə qədər güldürürəmmiş. Məndə insanları güldürmək kimi psixi bir hal olduğundan məzhəkə yazan olmuşam. Hətta Freyd “Psixi analizə dair iyirmi beş dərs” adlı kitabında mənim xəstəliyimdən danışmış. Guya mən psixopat olmuşam. Nə bilim, daha nələr, nələr...

Başqa birisi heç olmayan şeylər yazırdı. Guya onunla dörd gün, dörd gecə içdikdən sonra əxlaqsız bir qadının evində polislər tərəfindən pis vəziyyətdə tutulmuşuq və bunun ədəbiyyat tariximiz üçün böyük əhəmiyyəti varmış.

Universitetdə psixologiyadan dərs verən bir doktor-professor da qəzetlərin birində öz məqaləsində yazırdı ki, məndə nə bilim “Hipo” adlı ruhi bir xəstəlik olduğu üçün həyatımda bu qədər maraqlı yalan və uydurmalar danışa bilərəmmiş. Məhz buna görə də mənim dünyada ən böyük və ən dəyərli uydurmaçı olduğumu elmi dəlillərlə izah edirdi.

Başqa bir alim mənim anadangəlmə görmə mərkəzimdə bir yanlışlıq olduğunu, hətta bunun latınca adını da yazmışdı və buna görə də dünyadakı haqsızlıqları, alçaqlıqları, iyrenc və eybəcərlikləri dərhal görüb göstərdiyimi yazırdı.

Başqa birisi boyum qısa olduğu üçün qəlbimin kinlə dolu olduğunu və hər şeyi zarafata saldığımı yazırdı.

Sevimli Eşşəkərisi, indi mən ölmüşəm. Mənim əvəzimə sən varsan dünyada. Kimi sancacağını yaxşı bilirsən.

İndi ölü gözlərimlə donmuş iki damla yaş, dodaqlarımda quru bir təbəssüm var. Göz yaşlarımla qəhqəhələrimi özümə buraya gətirdim. İnsanların hər yerdə, hər vaxt gülmələri üçün diri olanda insanların mənə verdikləri göz yaşlarını təmizləyib öz varlığında qəhqəhəyə çevirməyə çalışdım. İnsanların öz yaramazlıqlarına özlərini güldürməklə həm onların özündən, həm də başqalarından intiqam aldım.

İndi mən ölmüşəm. Sağ qalanlara söylə ki, əlimi sıxmaq üçün qorxmasınlar. Məni görəndə başlarını yana çevirib görməməzliyə vurmaq və sonradan vicdan əzabı çəkmək zəhmətinə qatlaşmayacaqlar. Çünki öldüm, mənim də, onların da canı qurtardı.

Dostlarım, düşmənlərim məndən söz düşəndə: “Yaxşı adam idi, gözəl idi... Amma...” deyə məni istədikləri qədər pisləyib öz qəbahətlərinin üstünü ört-basdır etmək imkanına malik ola bilməyəcəklər. Çünki mən ölmüşəm. Ölünün dalınca danışmazlar. Onlar: “Yaxşı adam idi” deyəndən sonra susacaq, əvvəlki kimi haqqımda pis söz danışa bilməyəcəklər. Çünki bütün pisliklərimi özümlə birlikdə Taxtalıköyə gətirmişəm. Onların dedi-qodu yaratması üçün heç bir şey qoymamışam, hamısını qəbirə gətirmişəm.

Öldüm, onlara ən böyük dağ çəkmək üçün öldüm.

Gələk ölünənə.

– Həkim gəlir, – deyə kimsə dilləndi. Bütün cəsədlər öz yerlərinə uzandı. Mən sağlığımda o dünyada öz yerimi tapa bilmədiyim kimi burada da öz yerimi tapa bilmədim. Döşəməyə uzandım. Həkimlər gəldi. Üzlərində ağ örtüklər, əllərində rezin əlcəklər vardı. Böyük lampalar yandı. Məni masaya uzatdılar. Məni yaracaq cərrah elə bil məni tanıyırmış kimi dilləndi:

– Mən bu hərifin öldüyünə inanmıram. Bu, yenə yalandan özünü ölmüşlüyə vurub, bizi aldadır.

Həkim başımı özünə münasib şəkildə basıb aşağı yatırdı, amma buraxan kimi başım yay təkin gərilib dik qalxdı.

– Ölüsü də dikbaşlıq eləyir, – dedi.

Sonra çəlik kimi bir şeylə başımı aşağı basıb, çəkiclə vurmağa başladılar. Vurdular, vurdular, bir şey çıxmadı. Həkimlərdən biri:

– Bunun başını yarıb içinə girmək çətindir, – dedi. – Gəlin dinamitlə partladaq.

Gördüm iş xarəbdır, bir az yumşaldım. Kəlləm qarpız kimi ortadan iki ayrılında hamısının təəccübünə ağzı açıq qaldı.

– A aa, bunun beyni varmış ki? – dedilər.

Cərrah ətrafındakılara:

– Bax, əziz dinləyicilərim, – dedi, – indiyə qədər axtardığımız və heç yerdə tapa bilmədiyimiz beyin deyilən şey budur. İnsanın bədənində badam vəzləri, korbəğırsaq, süd dişləri kimi beyin də çox zərərli və yaramaz bir hissədir. İnsanın qafa tasında yerləşən bu

şışın, yəni beynin, insanın başına bəla gətirməkdən başqa heç bir xeyri yoxdur. İndi bu mərhumun nə üçün daim başıbəlali olduğunun səbəbini daha yaxşı başa düşə bilərik.

Cərrah bir qəssab məharəti ilə qarnımı yardı.

– Görürsünüzmü – dedi, – mədə daim boş qalmaqdan büzüşmüş, bağırsaqlar da qurumuşdur. – Üzünü assistentə tutdu. – Bütün bunlardan sonra bu adamın ölümünün səbəbini anladınız mı?

– Başa düşdüm, – deyə assistent cavab verdi. – Aclıqdan və düşünməkdən ölüb.

Ürəyimdə onlara güldüm. Onlar başa düşə bilmirdilər ki, sağ olanda insanın futbol oyunlarından, bahar bayramlarından, radio gurultusundan, açıq-saçıq filmlərdən, macəra kinolarından, siyasi dərşmələrdən, partiya mübarizələrindən nə vaxt başı açılır ki, düşünməyə vaxt tapa bilsin. O ki qaldı aclığa, bu, qanunidir.

Cərrah:

– Meyiti yuyun, – dedi.

– Su yoxdur, – deyə cavab verdilər. – Şəhərdə yenə su kəsilib.

– Deyəsən, qəlbən təmiz oğlandı, vicdanı da təmizdir. Yumasanız da olar, – deyə cərrah razılaşıdı.

Gülərzürlü adam olan mürdəşir, öz işini sevən vicdanlı adam kimi mənim meyitimi torpaqla silib təmizlədi. Sonra Yəhya Kamalın “Səssiz gəmisi”nə mindirdilər. Bakinin “Qədrini səngi müsəllada bilib, ey Baki” dediyi kimi mən də: “El qarşına gəlib, saf yarını bağlayacaq” misralarını yadıma salıb ölü daşının üstündə səfeh-səfeh uzandım və gözlədim ki, el gəlib mənim saf yarını bağlayacaq. Dünyanın son dayanacağında da ümidlərim boş çıxdı.

Meyitimi “əbədi istirahətəgahıma” götürmək istərkən icra məmuru özünü yetirdi:

– Dayanın! – dedi. – Borcu var, onu ödəməsi haqqında əmr verilib.

“Ölmüş eşşəyin qurddan qorxusu olmaz” deyiblər, amma yenə də ürəyim gupp elədi. Cəhənnəmə borclu getmək istəmirdim.

Birdən qarşıdan avtomobil karvanı peyda oldu. Mən deyim yüz maşın, sən də beş yüz. Hələ o çələnglər! Maşından düşən mənim cənazəmin yanına qaçırdı. Ölü olmasam, çasıb qalardım. Amma ölülər çasınırlar. Demək, insanlar məni bu qədər sevirlərmiş. Çələnglər yan-yanə düzöldü.

Cənazəmi əllərinə alıb havaya qaldırdılar. Bu qayda ilə qəbrin yanına gəldik. Bir adam irəli çıxdı. Mənim məmləkət qarşısındakı xidmətlərimdən, yaratdığım fabriklərdən, məmləkətə neçə milyon manatlarla verdim xeyirlərdən ürəkdolusu danışmağa başladı. Onu dinləyənlər də:

– Heç ölməli adam deyildi, – deyə hıçqıra-hıçqıra ağlayırdılar.

Məni tanıyanlardan biri yanındakına:

– Bu adam nə vaxt fabrik tikdirmişdi? – dedi. – Heç xəbərimiz yoxmuş ki? Bunun heç nəyi yox idi. Məndən neçə dəfə borc pul istəmişdi.

O biri:

– Pulla imanım kimdə olduğu bilinməz... – dedi. – Sən ondan borc istəməyəsən deyə qabağa düşüb, o səndən borc istəyib.

Başqa birisi irəli çıxıb mənim ən mahir briç oyunçusu olduğumdan, çox zəngin şəkil kolleksiyası topladığımdan danışdı.

Dördüncü adam sözə başladı:

– Mərhum Cəfər bəy...

Elə bu vaxt uzaqdan bir adam qaça-qaça gəldi. Üzünü camaata tutdu:

– Siz nə edirsiniz? Cəfər bəy orada təkçə qalıb sizi gözləyir. Onun meyiti yanında qəbirqazan Mahmuddan başqa bir tanrı bəndəsi yoxdur.

Mənim məzarımın başında ilk sözə başlayan adam:

– Tfu! – dedi. – Mən bayaqdan bəri Cəfər bəyin əvəzinə başqasının meyiti üstündəmi danışırırammış?!

– Yaman həyəcanlı danışırıdınız, bəy əfəndi.

– Heyif...

– Üstündə ağlaşdıq da.

Gözyaşını silənlərdən biri məzarımın üstündəki çələnglərdən birini götürüb fabrikant Cəfər bəyin cənazəsinə tərəf qaçdı.

Meyitimin üstündə çələng qalmadı. Maşınlar, adamlar çəkilib getdilər. O saat dilənçilər, məzarçılar, mollalar da ağız dolusu söyüb, mənim yanımdan uzaqlaşdılar.

Seyid soruşdu:

– Ey Məhəmməd hümmətləri, bəs bu meyit necə olsun?

Məni çuxura atdılar. Elə bu vaxt bizim qəzetin sahibi qaça-qaça gəldi.

– Hanı, sən bu gün bizə məqalə verməliydin? Biz də sənə sözünə inanıb, hələ avans da verdik.

Utandığımdan yerə bir qarış da girdim. O isə sakitləşmirdi:

– Ölməyə vaxt tapdın, – dedi. – Mən səni qovmamışdan öldün. Elə sənə həyatın dolaşıq oldu.

Doğrudan da çox pis vaxtda ölmüşdüm.

– Nə edim? – dedim. – Əlim hüriyyətdən, sudan, şəkərdən, dərmanlardan, demokratiyadan, eşqdən çıxandan sonra dözməyib öldüm. Amma ürəyinizi sıxmayın. Taxtalıköydən sizə məktublar yazıb borcunuzu ödəyəyəm.

Onun üzü güldü:

– Yaxşı, Allah rəhmət eləsin.

– Təşəkkür edirəm.

Üstümə torpaq atdılar. Səslər kəsildi. Oh, nə gözəl oldu!

*Qardaşın
ölmüş Eşşək*

On altıncı məktub

Sevimli Eşşəkərisi!

Bilirsən ki, mən sağlığında da yerimi dəyişməyi vecimə almazdım. Harada yuxum gəldi, orada da yatardım – evdə, həbsxanada, cəza evində, oteldə, küçədə, çəmənlərdə, içəridə, bayırda; harada olsa yazardım – qəhvəxanada, evdə, yerdə, stol üstündə, dizimin üstündə...

Ancaq yerini dəyişməyi bacarmayanlara, yerini yadırgamağı bilməyən adamlara qibtə edirdim. Əslində bu bir qrup imtiyazlı şəxslərə aid olan xüsusiyyətdir. Öz yeri-yuvası olmayan adamlar üçün fərqi yoxdur. Hara gəldi, ona vermiş edirlər. Onların: “Bu yerdə yata bilmirəm” deməyə haqları yoxdur. Bunu ancaq varlılar edə bilər. Ən lüks oteldə belə yatsalar, səhər tezdən gəməşə-gəməşə oyanıb: “Bu gecə yata bilməmişəm. Yerimi dəyişəndə həmişə belə olur” deyən varlılar söyləyə bilərlər.

Qəbrim də belə oldu. Yadımdadı, uşaqlıqda “altım torpaq, üstüm torpaq” deyən bir dini mahnı oxuyardım. Burada yatanda da həmin

mahnını xatırladım. Altımdakı nəmli torpaq yumşaq bir döşək, üstümdəki nəmli torpaq isə sərin bir yorğan idi. Yerim pis deyildi, amma yumşaq yerimə bir şey batırdı. Əlimi həmin şeyə uzatdım. Elə bu vaxt:

- Oyun açma, – deyə altımdan kimsə dilləndi.
- Ölü olmasaydım, bu səsdən qorxardım. Amma ölülər qorxmurlar. Gördüm ki, altımda bir ölü var.
- Sən burada nə edirsən, bura mənim məzarımdır.
- De görüm, sən burada nə işin var? Bura mənim qəbrimdir.
- Buraya mən özüm gəlməmişəm. Məni buraya basdırıblar.
- Məni səndən iki gün əvvəl buraya basdırıblar. Demək, qəbir mənimdir.
- Eləsə bəs məni basdıranda niyə səsinə çıxardıb, demədin bura mənimdir?
- Dirilər ölülərin səsinə eşitmirlər.
- Sağlığımızda səsimizi çıxartmadıq, öləndən sonra da susuruq.
- Yaşamayanlar sağlıqlarında da səslərini çıxarda bilmirlər.
- Əhalinin sayını hesablayanda adımızı siyahıya yazsalar da, ölü kimi həyat keçirdiyimizdən səsimizi dirilər eşitmirdilər.
- Başa düşdüm. Siz də mənim kimi anadan olandan ölü kimi yaşayıb ölənlərdənsiniz.
- Elə olmasaydı, bizi turşuya qoyulan xiyar kimi istədikləri yere doldura bilməzdilər.
- Mən elə bilirdim öləndən sonra “varlı”, “kasıb” deyə ayrı-seçkilik olmayacaq.
- Olmayacaq. Ancaq indi yox, sümüklər çürüyəndən sonra.
- Xahiş edirəm, mənə batan şeyi çəkin. Əlinizdimi, baldırınız-dımı bilmirəm, o yana qoyun.
- Əgər bu narahatlığa dözmürsənsə, özünə ayrı qəbir düzəltdirəydin.
- Əgər siz mənə batan şeyi o yana qoysanız, narahat olarsınız?
- Mən buna alışmışam. Narahat deyiləm. Sağlığında gecələr bir kiçik evdə yeddi adam yatardıq. Kimin nəyinə nə batırdısa, fikir vermirdik. Bura oradan çox rahatdır. Heç olmasa bir qəbirdə yeddi yox, üç adam yatırır.
- Necə üç adam? Üçüncüsü kimdir?
- Mənim altımda da bir ölü var.

– Nə deyirsiniz, canım, barı bilirsinizmi altınızdakı ölü kimdir?
 – Bir qadındır.
 – Niyə bizim hamımızı bir məzara doldurublar?
 – Nə olacaq, indi hər şey kimi qəbir yerləri də tapılmaz. Ona görə bir qəbri ayrı-ayrı adamlara, xəlvəti bir neçə dəfə satırlar. Ona görə də selyotka kimi bizi üst-üstə yığırlar.

Dərinliklərdən vızıltı kimi bir səs gəldi:

– Hər qəbrə üç-dörd ölü basdırmasalar, şəhər qəbiristanlığa döner, heç keçməyə yer də olmaz. Dünyada heç dirilərə yer tapılmaz, ölülərə yeri haradan alsınlar?

Altındakı ölüdən:

– Bu danışan adam kimdir? – deyə soruşdum.

– Alt qatdakı xanımdır.

– Niyə səsi elə vızıltı kimi gəlir?

Mənim sualıma altdakı ölü vızıltıya bənzər səsle cavab verdi:

– Çünki mən bir xatayam.

– Nə? Xata nədir?

– Həkimlərin xatasıyam. Eşitməmişinizmi, bir atalar sözü də yaranıb: “Həkimlərin xatasının üstünü qəbir örtər”. Həkimlərin əlin-dən xata çıxdı, məni öldürdülər. Xatalarının üstü açılmasın deyə dərhal getirib torpağa basdırdılar. Ona görə də səsim vızıltı kimi çıxır. Ölülər son anlarındakı səsləri ilə danışirlər. Mən ölən vaxtı söz söyləməyə halım qalmamışdı, taqətsizlikdən səsim vızıltı kimi çıxırdı. Necə ölməyimi bilmək istəyirsinizmi?

– Əlbəttə.

Qadınla mənim aramda olan adam:

– Rica edirəm, danışmayın, bəsdır, – dedi. – Mən arvadımın dırdırından yaxa qurtarıb öz beynimi dinləmək üçün ölüb buraya gəlmişəm, burada da siz qabağıma çıxıbsınız. Məni buraya basdı-randan bəri düz beş kərə necə öldüyünüzü danışılıbsınız.

Dərdini söyləmək istəyən qadın cavab verdi:

– Amma üst qata yeni gələn bəy məni dinləmək istəyir, sən istəmirsən, qulaq asma.

Heç mənim fikrimi bilmədən qadın vızıldamağa başladı:

– Gözlərim pis görürdü. Biz kasıb adamlarıq. Adli-sanli bir göz həkiminin şəxsi müalicəxanasına pulum olmadığı üçün gedə bil-mədim. Dövlət xəstəxanasında yatışı oldum. Xəstələri bir otağa

doldurdular. Yeddi-səkkiz adam idik. Bir tibb bacısı: “Haydı, rentgenə!” deyə üstümüze qışqırdı. Mən: “Göz müalicəsinə gəlmişəm” dedim. Bir başqası: “Mənim şəkərim var” dedi. O biri isə dedi: “Rentgen nədir, canım! – Mən xəstə yanına gəlmişəm”. Ancaq çox ötkəm olan xanım heç birimizə qulaq asmadı. “Rentgen müayinə-sindən keçmədən xəstəliyi təyin etmək mümkün olmaz. Əgər siz məndən yaxşı bilirsinizsə, daha buraya niyə gəlibsiniz? Bura dövlət xəstəxanasıdır. Sizi pulsuz müalicə eləyirik, siz də naz satırsınız. Tez olun!” deyə bizi arxadan itələyib rentgen otağına saldı. Xəstə yanına gələn adam qabaqda idi. Ondan film, yəni lent üçün pul istədilər. “Nə film, balam, biz kinoya gəlmişik, yoxsa xəstəxanaya?” dedi. Sonra başa saldılar ki, rentgen eləmək üçün lentə pul lazımdır. Verdi.

Rentgen müayinəsindən keçdim. Həkim rentgen lentinə baxıb: “Çəkəcəyik” dedi. Qışqırmağa başladım. Həkim məni sakitləşdirdi. “Qorxmayın, morfi vuracam, heç ağrısını bilməyəcəksən”. “Nəyi çəkirsiniz? Heç göz də çəkilməmi?” “Gözünüzü yox, dişinizi çəkəcəyəm”. Bütün xəstəlikləri törədən çürük dişdir. Xəstəxananın diş həkimi çürük diş əvəzinə sağlam bir dişimi çəkdi. İkinci, üçüncü dişimi çəkəndə gördüm ki, yox, qardaş, bu mənim dişlərimi Kərəmin dişləri kimi çəkib qurtaracaq. “Neçə dişimi çəkəcəksiniz?” deyə soruşdum. “Hamısını. Dişlərinin hamısını çəkməsəm, protez qoya bilmərəm ki?” dedi. Mən asta-asta bağıraraq göz müalicəsinə gəldiyimi başa salmağa çalışdım. Həkim mənim xəstəlik kağızıma baxıb: “İlahi, – dedi, – qadının adının Əhməd olduğunu ilk dəfə görürəm”. “Əhməd nədi? Əhmədi haradan çıxartdınız?” dedim. “Mən ha, çıxartmamışam, xəstəlik kağızında belə yazılıb” dedi. Aydın oldu ki, Əhməd adlı çürükdişli bir xəstənin kağızı ilə mənimki qarışıq düşüb. Ona görə də mənim sağlam dişlərim çəkilib. “Dişlərim heyif deyilmi?” dedim. “Heyif və vay Əhmədin halına, – deyə həkim cavab verdi. – O adamın dişləri çürük olduğundan böyrəklərində iltihab var. İndi ona sizin yerinizə gözlük veriblər. Gözlük böyrəkləri yaxşı eləməz. Sizinlə sağlam dişlərinizi çəkdik. Amma bir elə xata olmayıb. Əvvəl-axır bu dişlər çürüyəcək və çəkiləcəkdilər”. Mən ağlaya-ağlaya, bağıra-bağıra oradan çıxıb gedərkən, dəhlizdə yumşaqqəlbli bir həkim yanıma gəlib: “Bağışlayın, – dedi, – nə olub?” Məni sakitləşdirməyə çalışdı. Mən başıma gələnləri danışan

kimi vizit vərəqini verib: “Xəstəxanama gəlin, sizi müayinə edirəm” dedi. Ertəsi gün getdim. Bu adam əsəb həkimi imiş. “Mənim əsəblərim xəstə deyil, gözlərim pis görür” dedim. Həkim: “Əsəb xəstələri o birilərinə bənzəməz, – dedi. – Siz heç indiyə kimi dəli olduğunuzu bilən bir dəli görübsünüzmü? Bütün xəstələr xəstəliyinin nə olduğunu deyirlər, amma dəlilər dəli olduqlarını boyunlarına almırlar. Ona görə də siz də xəstəliyinizin nə olduğunu bilmirsiniz”. Cərrahiyyə başladı. Əsəb həkiminin əməliyyatından sonra məlum oldu ki, məndə damar xəstəliyi var. Əsəb həkimi məni daxili xəstəliklər həkimi olan bir dostunun yanına göndərirdi. O, qanıma müayinəyə göndərirdi. Qanımda nəşə tapan həkim çaşdı. “Bir də qanı analiz etməliyik” dedi. Əsil faciə də bundan sonra başladı. Çünki ikinci analizdən sonra həkim yazıya baxıb: “Üzr istəyirəm, sizdə zöhrəvi xəstəlik var” dedi. Bu, rəzalet idi. Mənim kimi namuslu bir qadında bu xəstəlik?! Kişim bilsə, nə olar? Eh, başma gələnlərin hamısı birini söyləyim. Bilirsinizmi nə olmuşdu? Laboratoriyada mənim analizimlə başqası qarışmışdı. Zöhrəvi xəstəliyi olan bir kişinin analiziylə mənimkini dəyişik salmışdılar. İndi bu işin içindən çıxma bilirsənsə, çıx görüm, necə çıxacaqsan. O həkim sənə, bu həkim mənim, davadərman, axırda da bir gözlük almaq əvəzinə buraya gəlib çıxdım. Ölümümdən bir az əvvəl həkimlər dünyada nə qədər xəstəlik varsa, hamısını məndə tapmışdılar. Dövlət idarələrində adamları qulluqçular necə ötürə-türə salırlarsa, məni də həkimlər eləcə ötürə-türə saldılar. Elə zəifləmişdim ki, səsim mülçək vızıltısına dönmüşdü. Ölməyimə çox şadam. Şükür ki, ölüb canımı qurtardım.

Qadının dediklərinə o qədər kədərləndim ki, ölü olmasaydım, ağlayacaqdım. Amma ölümlər ağlamırlar.

Sevimli Eşşəkərisi, indi ürəyindən nələr keçdiyini duyan kimi-yəm. Düşünürsən ki: “Ölümlər ağlamaz, ölümlər yeməz, ölümlər qorxmur, ölümlər danışmır, ölümlər yatmır, demək, ölümlər növbə çəkən əsgər kimi bir şeydir. Elə bir-birimizə bənzəyirik”.

Səni ürəyim yaman istəyir, sən necə?

Galata panton körpüsünün yanında mavi-yaşıl çalan Halic sularına məndən salam söylə. Eminönü meydanına çıxan yerdə Yeni-cami tağı var, oradan keçəndə məni yadına sal. Sağlığında yalnız orada özümü sərbəst hiss edərdim. Çünki sağlığında sərbəstliyin nə olduğunu bilmədim, onu yalnız kitablarda oxudum. Yenicami

tağının altında durub, mehin sərinliyini bədənimdə hiss etdikdə “deyəsen sərbəstlik, azadlıq deyilən şey elə budur” deyə düşünərdim.

Məktubumun sonunda dərinlərə batan zəhərli iynəndən kədərle öpürəm, sevimli Eşşəkarısı.

*Dostun
ölmüş Eşşək*

On yeddinci məktub

Sevimli dostum, Eşşəkarısı!

Keçən məktubumda həkimlərin xatası üzündən milçək vızıltılı səslə danışan ölmüş bir qadının başına gələn əhvalatları yazmışdım. Onun dediyinə görə həkimlər xəstələri bir-birlərinə ötürə-ötürə öldürənə qədər ondan əl çəkmirlər. Qadın bu sözləri deyərək başqa bir arvad səsi eşitdik:

– Çox düz deyir. Mən də ölməsəydim, həkimlərin əlindən canımı qurtara bilməyəcəkdim.

Bu qadın sağ yanımdakı qonşumuz idi. O da başına gələnləri söylədi:

– Mənim canımda bir ağrı, bir sızıltı vardı ki, Allah düşmənimə də göstərməsin, nəfəsimi ala bilmirdim. Ağrı gah çəkilir, gah da güclənirdi. Dövlət xəstəxanasında bir həkim, yəni professor məni müayinə edirdi, amma cərrahiyyə əməliyyatı aparmaq istəmirdi. Məni get-gələ saldı. Axırda orada işləyənlərdən biri, Allah ondan razı olsun, məni başa saldı ki, siz buraya boş-boşuna gəlib-gedirsiniz. Əgər istəyirsən ki, professor səni yarsın, onda onun öz şəxsi xəstəxanasına get. Orada bir müalicə üçün iki yüz lirə alır. Pulu verdik. Professor məni görər-görməz köhnə xəstəsi kimi tanıdı və xəstəxanada yatmalı olduğumu söylədi. Sən demə, dövlət xəstəxanasına professorun şəxsi müayinə otağından keçilirmiş. Professor: “On beş günlük müalicə bir nəticə verməsə, cərrahiyyəyə başlarıq” dedi. On beş gün əvəzinə iki ay yatdım, bir şey çıxmadı. Belə olduqda professor məni başqa bir həkimin yanına göndərdi. Bu qayda ilə ötürhə-ötür başladı. Həkimlərin əlində qaldım. Axırda bir həkim mənə kartizon deyilən dərman verdi. Bu dərmanı içəndə ağrı bir balaca

azalır, sonradan daha şiddətlə başlayırdı. Əlac olmadı mənə, axırda cərrahın yanına göndərdilər. Məni göndərən həkim cərrahı tərifləməyə başladı: “Bunun əlləri qızıldır. Dünyada tayı yoxdur. Bu elə cərrahdır ki, heç xəstəliyi olmayanlar da onun yanına gedib özlərini kəsdirmək istəyirlər”. O zamana qədər evdə-eşikdə nəyimiz vardısı satıb sovmuşduq. Əlimizdə olub-qalanları da şəxsi xəstəxanaya verib, cərrahiyyə otağına getdim. Əməliyyat zamanı narkoz verib məni yatırdılar. Elə o yatanam ki, hələ də yatıram. Mən öləndən sonra həkimlər başıma toplaşib nədən öldüyümü aydınlaşdırmağa çalışdılar. Mən onların danışığını eşidirdim, amma ölü olduğumdan onlar məni eşidə bilmirdilər. Mən həkimlərin nə qədər bilikli olduqlarını anladım. Çünki onlar dərhal mənim ölməyimin səbəbini tapdılar. Onların dediyindən başa düşdüm ki, bədənində kartizon vurulan xəstənin bədənindən həmin dərmanı çıxartmadan cərrahiyyə əməliyyatı aparmaq olmazmış. Cərrah, əməliyyatdan əvvəl mənim xəstəlik tarixçəsi yazılan kağızımı oxumadığından məsələni bilməmişdi.

Qadın sözünü qurtarar-qurtarmaz başımın üstündə gurultu qopdu. Üstümdəki torpağı qazırdılar. Altımdakı ölü:

– Birini də basdırırlar, – dedi.

Yeni gələnin qəbrini dərin qazmadılar. Yeri üç-dörd qarış eşdilər, üstünə bir-iki bel torpaq səpib getdilər. Yeni gələn sümükləri çıxmış qoca bir kaftar idi. “Səksən yeddi yaşım var” deyirdi.

Qadın yenə vızıldadı:

– Bir qəbrə də dörd adam yerləşərmə?

Altımdakı kişi ona cavab verdi:

– Diri olanda yaşadığım ev bu qəbirdən kiçik idi, amma biz yeddi adam orada yaşayırdıq.

Üstümdəki dilləndi:

– Doğum işlərinə nəzarət qoyulmasa, insanlar törəyib dünyaya sığmayacaqlar, – dedi.

Bu məsələ ətrafında uzun bir mübahisəmiz başladı.

Altımdakı adam:

– Doğum üzərində nəzarət yaradılması məsələsi qocaların dünyada daha çox və rahat yaşamaları üçün irəli sürdükləri bir fikirdir. Onlar bu vasitə ilə hər şeyi öz əllərində saxlamaq istəyirlər.

Üstümüzdəki səksən yeddi yaşlı qoca dilləndi:

– Elə deyil!

O biri ölü də hirsələndi:

– Gələcəyin ümidi qocalarda yox, yeni nəsildədir. Yeni nəsil çox və gur olmalıdır ki, onların içindən insanlığa yararlı adamlar yetişsin. İnsanın ən yaradıcı, ən çalışqan, ən məhsuldar dövrü iyirmi ilə altmış yaş arasındadır. O yaştan sonra insanlar başqalarına yük olmağa başlayırlar. Bu qoca isə altmış, yetmiş, səksən yaşına çatmış kaftarların ömrünü bir az da uzadıb cavanlara yük etmək, bir yandan da doğumun qarşısını almaqla cavanların sayını azaltmağa çalışır. Bu, cinayətdir. İçi çürümüş qocalar rahat yaşasın deyə yenilərin törəməsini istəmir-lər. Əslində isə altmış, yetmiş yaşına çatanlardan əl çəkib yeni uşaqların daha çox olmasına çalışmaq lazımdır. Əfsus ki, dünyamızda qocalar hakim olduğundan o qədər yaşayırlar ki, bədənlərində kirəcdən başqa bir şey qalmır. Bilirsiniz ki, kirəc heç gübrəyə də yaramır. Belə getmə, səksən yaşlıların meyiti heç gübrəlik də olmayacaq.

Bizim mübahisəmizi yuxarıdan eşidilən musiqi səsi kəsdi. Şopenin matəm marşı çalınırdı. Səs getdikcə bizə yaxınlaşırdı.

Səksən yeddi yaşlı qoca dilləndi:

– İndi kim bilir dünyanın neçə yerində matəm marşının gurultusu ilə Şopenin ruhu hürküdülməkdədir. Dünyanın harasında olur olsun, az-çox dərddən olan bir ölü ölənin kimi yazıq Şopen oynaq hava yazma-dığının cəzasını çəkir.

Qocanın bu hazır cavablığı xoşuma gəldi. Ölülərdən biri:

– Görəsən ölənin kimidir? – deyərək soruşdu.

Ona hərə bir cür cavab verdi. Biri ölənin vali, biri bələdiyyə rəisi, biri də daha böyük adam olduğunu söylədi. Matəm mərasimi çox uzun sürdü. Qonşuluğumuzdakı qəbrin üstündə uzun-uzun nitqlər söyləndi, ölənin xidmətləri sadalandı. Sonra onu yanımızdakı çuxura atıb, üstünü torpaqladılar. Təzə qonşumuza hamımız “xoş gəldiniz” dedikdən sonra kimliyi ilə maraqlandıq. Çox böyük adam olduğunu zənn etdiyimiz ölü:

– Seksual məsələlərlə məşğul olurdum, – dedi.

Səksən yeddi yaşlı ölü:

– O nə deməkdir? Çox böyük vəzifədir? – deyərək soruşdu.

Təzə ölü:

– Yox, – dedi, – şəxsi təşəbbüsdür. Yəni mən məhəbbət dəlləli idim, bəyaz qadınlarla alver edirdim.

Altındakı ölü ona cavab verdi:

– Belə bir adamın musiqi ilə dəfn edildiyini indiyə kimi nə görmüşdüm, nə də eşitmişdim.

Yeni gələn qonşumuz kefli-kefli gülərək:

– Haqlısan, – dedi, – amma bu musiqi məndən ötəri çalınmırdı. Bu gün mənimlə birlikdə çox böyük adamlardan biri basdırılırdı. Musiqi onun üçündü. Üç maşın da çələng gətirmişdilər. Qəbiristanlıqda dəfnimiz biri-birinə qarışdı. Məni onun qəbrinə qoydular. Bəlkə də onu mənim qəbrimdə basdırıblar. Elə bu yanlışlığa gülürəm.

Üstündəki qoca ölü:

– Burada gülməli nə var? – dedi.

– Gülməli çox şey var. Əgər səhvən onun ruhunu mənim əvəzime cəhənnəmə atsalar, gülməli olmazmı? Mən onun əvəzinə cənnətdə kef çəkəcəyəm. Onu isə cəhənnəmə aparıb deyəcəklər ki, sən dünyada arvad dəllalı olduğun üçün burada cəzanı çəkəcəksən.

Qonşu ölü güldüyü yerdə qəbir torpağı töküldü, zəlzələ olurmuş kimi yer titrədi. Kimsə qalın, cır səsle qışqırdı:

– İlahi, axır ki haqq yerini tapdın!!! Düz əlli səkkiz il əvvəl bir doğum evində eyni zamanda iki uşaq birdən dünyaya gəlmişdi. Bu uşaqları xəstəxanada qarışıq salmışdılar. Onları analarına dəyişik vermişdilər. Bu uşaqlardan biri sən, biri də qəbrində basdırılan o böyük adamdır. Siz dünyaya gələndən sonra baş verən yanlışlıq düzəlmədi. Əslində sən qəhrəman, o isə arvad dəllalı olmalı idi. Yeriniz dəyişik düşdü. İndi Allah əlli səkkiz il davam edən yanlışlığı burada düzəldib, ədaləti bərpa etdi. Heç fikir eləmə, sən yerin cənnətdir.

Sol tərəfdəki ölü:

– Ədalətinə qurban olum ilahinin, məni əlli səkkiz il məhəbbət dəllalı eləmədən bu səhvi düzəldə bilməzdimi? – dedi.

Altımdakı ölü ona cavab verdi:

– Allahına şükür elə ki, tez öldün. Üstümüzdəki kaftar kimi səksən yeddi il yaşasaydın və bu müddətdə oğraşlıq etsəydin, axırı nə olardı?

Bax, burada belə şeylər olur, sevimli Eşşəkarısı, yeni orada sizin başınıza nə gəlsə, burada da təkrar olur. Buralar da qarışıqlıqdır.

Gözlərindən kədərlə öpürəm, qardaş!

Köhnə dostun

ölmüş Eşşək

On səkkizinci məktub

Sevimli dostum, Eşşəkarısı!

Artıq qorxum yoxdur. Heç bir canlının gələ bilmədiyi yerə çatıb dayandım. Qabaqda bir örtük vardı. Üstündə: “Geriye bilet yoxdur” sözləri yazılmışdı. Adamlar növbəyə durmuşdular. Mən də növbəyə durdum. Qabaqdakıların nə etdiklərinə baxdım. Qabaqda dayanan məmur növbədəkilərdən nəşə soruşur, aldığı cavaba görə qışqırırdı:

- Birinci...
- Parterə...
- Cənnətə...
- Lojaya...
- Lüks yerə...

Adamlara getdikləri yerə uyğun kağızlar verirdi. Bilet paylayırdı. Bilet alan adamlar dəstələrə bölünürdü. Əlində dəyənək olan bir adam bağırırdı:

- Taxtalıköyə, biir...
- Növbə mənə çatdı. Məmur:
- Kağızınızı verin, – dedi.
  - Nə kağız?
  - Zəmanətiniz yoxdurmu?
  - Yoxdur.
  - Zəmanətiniz yoxsa, içəri buraxa bilmərik.

Sonra qarşısındakı kağızları qarışdırdı. Bir yazılı kağız və bir də foto tapdı. Kağızı oxudu. Bir fotoya, bir də mənə baxdı.

- Həəə... Hmmm... Aydındır. Demək sizsiniz.
- Bəli, mənəm.

Dərhal səsinə qaldıraraq qışqırdı. Məni gələn zəbaniyə göstərdi:

– Aparın! Bu şübhəli və təhlükəli adamdır. İçəri buraxsaq, aləmi bir-birinə qatacaq. Aparın, dindirsin bunu!

Zəbani məni apardı. Bir qapıdan içəri itələdi. Burada məndən başqa heç kəs yox idi. Birdən iki əl qırxayaq kimi biləklərimdən yapışdı.

- Kimsiniz? – deyərək soruşdum.
- Ədalətin dəmir pəncəsi.

Bu ədalət başqa ədalət idi. Bizim bildiyimiz ədalət deyildi. İlahi ədalət idi.

– Taxtalıköyə yox, lap cəhənnəmin dibinə də getsən səni tapacağıq, ədalətin qolları uzundur.

İki zəbani məni qolları arasına alıb ilahi ədalətin qapısına apardı. Qapıda gözləri bağlı bir qadın əlində tərəzi dayanmışdı.

– Bu qadın nə satır? – deyə soruşdum.

– Ədalət çəkir, – deyə cavab verdilər.

– Gözlərini niyə bağlayıblar?

– Haqq itməsin deyə. Bu qadın romalıdır. Qədim Romada...

Elə bu vaxt mübaşir:

– Ölmüş Eşşşək!!! – deyə bağırdı.

Məhkəməyə gətirdilər. Vədiş elədiyim üçün heç nə soruşmadan keçib müqəssirlər kürsüsündə oturdum.

Sədr soruşdu:

– Adın?

– Ölmüş Eşşək.

– Babanın adı?

– Ədalət bəy, soruşduqlarınızın hamısını bilirsiniz, bu nə nömrəbazlıqdır.

– Formal qaydaları pozma.

– Baş üstə.

– Harada anadan olmusan?

– Deyəsən yorğan-döşəkdə.

– Taxtalıköyə nə məqsədlə gəlmisən?

– Azadlıq üçün.

– Nədən ittiham edildiyin aydındırmı sənə? Sən günəşə su atmaqda təqsirləndirilirsan. Sənətin nədir?

Bu suala cavab vermək çətindi.

– Hər dənbir, fürsət tapanda, yazıram.

– Nə yazırsan?

– Havadan, sudan, ondan-bundan.

– Aydın dır. Sənin müqəssirliyin haqqında əldə olan məlumatda da göstərilir ki, havadan, sudan, ondan-bundan yazırsan.

– Yazmamışam. Yazaram, yazacağdım.

– Hamısı birdir. Yazdın, yaxud yazacaqdın, yazmaq istəyirdin, eyni şeylərdir.

– Orası elədir. Amma havadan, sudan yazmaq istəyirdim.

– Aydınır. Hava ticarət deməkdir. Ticarət isə demək... deməkdir. Elə deyilmi?

– Bəli, elədir, bəy əfəndim.

– Aydınır. Havaya, dolayısı ilə ona-buna həqarətlə baxmısan, düz demirəm?

– Bəli, eləmişəm.

– Buna görə beş il cəzan var. İndi keçək sudan yazacaqlarına.

– Keçək.

– Sudan yazacaqdım deməkdə məqsədin nədir? Məmləkətdə su varmı? Ancaq nitqlər. Nitqə nə verirlər? Demək, sən onun-bunun şəxsiyyətini təhqir etmişən. Elə deyilmi?

– Belə çıxır ki, etmişəm.

– Çox yaxşı, beş il də buna cəza düşür. Yadında saxla, cəmi on il. Keçək o birilərinə. Ondan-bundan yazaram dedin. O, bu kimdir? Demək, həqarət eləmişən?

– Belə çıxır ki, eləmişəm.

– Beş il də buna. Demək, on beş il. Hesabı itirmə.

– Aydınır.

– Başqa nə yazırsan?

– Yazmıram, əfəndim.

– Yazırsan, yazırsan, boynuna al.

– Məktub yazıram.

– Belə. Demək, müqəssir məktubları o birinə yazır. Elədir, ya yox?

– Bəli.

– Beş il də buna. Demək, iyirmi il.

– Bunlar uzun çəkəcək?

– Bu nə deməkdir? Keçək indi də düşündüklərinə. Başındakılarla həqarət etdinmi?

– !!!

– Cavab ver, etdinmi?

– Etmədim, əfəndim.

– Boynuna al!

– Etmədim, əfəndim.

Pıçıldaşmağa başladılar... Sonra qərarı oxudular.

– Müqəssirin günahları təsdiq olunduğuna görə iyirmi il ağır cəzaya məhkum edilsin. Ancaq günahlarını xəyalında etdiyinə, yeni ağlından keçirdiyinə görə cəzasından iki yarım gün azaldılsın, yeni on doqquz il üç yüz altmış iki gün yarıma endirilsin. Cəzasını çəkmək üçün cəhənnəmə sürgün edilsin, əgər cəza müddətini çəkib qurtarmağa ömrü çatmasa, varisləri onun əvəzinə həmin cəzanı çəkib tamamlasınlar. Əgər bu cəza müqəssiri sakitləşdirməzsə, qıl körpüdən keçirilsin.

Qərar bir səsle qəbul olundu.

Qərar oxunduqdan sonra ilahi ədalət məhkəməsinin sədri soruşdu:

– Sözü varmı?

– Allahı çağırıram.

– Belə olmaz. Hüquqi cəhətdən danış.

Yəni dediyimi başa düşmürdü. İstəyirdi ki, uzun, dolaşlıq cümlələrlə danışım.

– Taxtalıköy cəza qanunlarının hansı maddəsinə görə məhkəməni gizli aparmaq, hansı cəza məcəlləsinin, hansı bəndinə əsasən...

– Kəs səsini, məhkəmə artıq qərarını vermişdir.

– Yaşasın ədalət! Yaşasın Fəxrəbağça! – deyə bağırdım.

Belə-belə işlər, sevimli Eşşəkərisi. Siz tərəflərdə nə var, nə yox? Bizim məhəllənin zibillərini apardılar mı? Yene sular kəsilir? Elektrikiniz də əvvəlki kimi ən azı həftədə üç, dörd dəfə olmur, eləmi? Küçələrə kanalizasiya suyu axıb çamır, gölməçələr yaratdığı halda səhiyyə idarələri yene “xəstəliklərin qarşısı alındı” deyə yazırmı? Yene əvvəlki kimi Baş nazir xalqı aldadaaraq “filan şeyin qiyməti bahalanmayacaq” deyə vəd verib, sonra da varlılara işarə edib həmin ucuz şeyləri aldırdıqdan sonra birdən-birə qiyməti birə-on artırıb varlılara milyonlar qazandırırı mı? Sizdən ötrü nə qədər darıxdığımı təsəvvürünə gətirə bilməzsən. Əziz gözlərindən öpürəm.

Ölmüş Eşşək

On doqquzuncu məktub

Sevimli dostum!

Məni burada qoymağa yer tapmadılar. Günahlarım o qədər çox imiş ki, cəhənnəmdə də mənə yer olmadı. Hələlik burada qalsın deyə məni cəhənnəmin dibinə atdılar.

Sağ vaxtı bizi cəhənnəmlə qorxudurdular. Amma bura dedikləri qədər də pis yer deyilmiş. Buranın necə bir yer olduğunu sənə söyləyim. Deyildiyi kimi, cəhənnəm birdən od tutub yanır, birdən də soyuyub buz olur. Mənim sağ vaxtı yaşadığım alt qatdakı zirzəmi evim yayda od tutub yanardı, qışda da buza dönərdi, bura da elədir. Özün bilirsən ki, zirzəmidəki evimizə heç yerdən hava gəlməzdi. Burada isə cəhənnəmə yeni bir günahkar gələndə heç olmasa qapı açılır və içəri bir balaca hava gəlir. Daha düzünü desək, cəhənnəmin havası mənə zərər vermədi, əksinə, dadıma çatdı. O dünyada yaşayanda ha arzuladım ki yaylağa gedəm, amma qismət olmadı. İndi elə bil buraya yaylağa gəlmişəm. Burada nə milçək var, nə taxtabiti. Nə birə var, nə də qonşularımın radio gurultusu. Nə gənclərin birbirini haraylaması eşidilir, nə eşşək anqırtısı, nə də satıcıların bağirtəsi. Fikirleş, qardaşım, fikirleş, burada qəzet də yoxdur. Yeyib yatıram, boynum şişir. Dünyadakı evimizdə, bir də üst qatda yaşayanların gurultusu, parıltısı vardı. Burada elə bir işgəncə heç kəsin ağlına belə gəlmir.

Dünyada soyuqdan tir-tir əsməkdən içim donmuşdu. Burada isə sümüklərim yenice isinir. Zəbanilərə:

– Yalvarıram, bir az da üstümə od atın, – dedikdə çaşıb qalırlar.

Deyirdilər ki, burada yer çox darısqallıqdır, adamlar bir-birinin üstünə qalaqlanıb, kimi ağlayır, kimi bağırır. Hani bunlar? Heç biri yoxdur. İnan ki, bura bizim ev kimi dar deyil. İki gözəl balaca mənzilimizdə anam, qayınanam, beş uşaq, arvadım və mən, düz doqquz adam yaşayırdıq. İnsanlıqdan kənar olar deyin, cəhənnəmi o qədər də darısqal yaratmayıblar.

Sevgili qardaşım, buranı sənə tərifləməklə sözümü qurtara bilmərəm. Bizim kimiləri çoxdan ölüb cəhənnəmə gəlməli imiş, ancaq bilməmişik. Burada rast gəldiyim iki arxadaşdan soruşdum:

– Belə bir yerə gəldiyinizi nə üçün iki barmaq kağızla xəbər verməmisiniz?

Biri:

– Talanmı var? – dedi, – istəyirsən dünyadakıların hamısı xəbər tutsun və axışb gəlsinlər, buranın da dadı-duzu qaçsın?

O biri:

– Mən sənə məktub yazdım, – dedi, – elə bil bizim poçtlardan xəbərin yoxdur. Ankaradan “gəliyəm, qarşıla” deyər ildırım sürətilə teleqram vursan, teleqram sənə iki gün sonra gəlib çatacaq. Mən sənə məktub yazdım, amma poçtalyon sən öləndən sonra məktubu evinizə gətirib.

Hə, qardaş, az qalmışdı unudum, buranın ən böyük yaxşılığı ev sahibi və kirayənişinin olmamasıdır. Özün bilirsən ki, sağ vaxtı heç bir evdə dörd aydan artıq yaşaya bilmirdim. Ev kirayəsini ödəyə bilmədiyimizdən ələ keçən bir-iki para şeylərimizi alar, qalan barxanamızı bayıra atardılar. Burada ev sahibi evdən qovacaq deyər qorxu keçirmirlər. Nə kirə var, nə ödəmək var, nə də qovulmaq. İstədiyin kimi yaşa, yat.

Təəssüflər olsun ki, buradakı rahatlığım da uzun sürmədi. Zəbanilər gündən-günə şişib, sahibi-ixtiyar bir siyasət adamı kimi göbək bağladığını görünə böyükklərdən birinə: “Bu nə cür adamdır, nə odda yanır, nə də soyuqda donur, qızarmış dəmirle dağladıqca oxqaayy deyib ləzzət alır” deyər şikayət etdilər. O böyükdə o dünyadan, Təhlükəsizlik müdiriyyətindən bunun səbəbini soruşmuş və mənim doğum haqqındakı şəhadətnaməmi istəmişdir. Təhlükəsizlik idarəsindən gələn cavabda “yer üzündə onun çəkmədiyi bir işgəncə qalmadığından hər cür əzab-əziyyətə öyrəşmişdir. Cəhənnəmdə havasını dəyişmiş və oraya vermiş etmişdir. Əgər siz ona əziyyət vermək istəyirsinizsə, cənnətə göndərin. Rahatlıq onu incidər. Rahatlığa öyrəşmədiyi üçün orada bənd ala bilməz. Ona veriləcək ən böyük cəza ancaq bu ola bilər” deyər yazmışdılar.

Sevimli qardaşım, dünyadan bu cavab gələndən sonra çəkdiyim əziyyətləri sənə yazmaqla qurtarmaz. Məni dərhal cəhənnəmdən cənnətə atdılar. Bura mənim kimi rahat həyata alışmayanların yeri deyil. Çox əziyyət çəkirəm.

Cənnət deyilən yerin necə bir yer olduğunu bilirsənmi? Qısaca olaraq deyim: hər hansı müxalifət partiyası, hakimiyyətə keçməzdən əvvəl hakimiyyətə keçərkən məmləkəti nə hala salacaqlarını, necə dolandıracaqlarını əvvəlcədən vəd etdikləri kimi, burada da çoxlu vədlər verirlər. Burada nə qədər sıxıntı çəkdiyimizi özün düşün. Gələn il, əgər yağarlıq vaxtı sel olmasa, hava quraq keçməsə, məhsul bol olacaq, yaşayış düzələcək.

Mən bundan yaxşı vəziyyəti təsəvvürümə gətirə bilmirəm.

Cənnət dedikləri yer Qocanın meyxanasına bənzəyir. Ancaq fərqi budur ki, burada şərablar küplərdədir, şüşələrdə deyil. Hər tərəfdən sırhaşır abi-kövsər axır. İstədiyin qədər doldur, iç. Həm də burada pul-para istəyən yoxdur. Ağacların altı aşıqla məşuqların məskənidir. Hurilər bir yanda, qılmanlar bir yanda. Kefindir, ye, Məmməd, ye.

Sən onu bil ki, burada insanın rahatlıqdan partlaması üçün hər cür şərait var.

Belə rahat şəraitdə yaşamağa vərdiş eləmədiyim üçün darıxıram, cəhənnəmin dibinə getməyə hazıram.

İlk günlər burada qalmayım, nələr çəkdiyimi bilməsinlər deyə özümü saxladım və düşündüm ki, bəlkə yenidən cəhənnəmə qaytararlar, çoxlarına dedim, amma bu cənnət deyilən yer o yerlərdən deyil, qardaşım.

Bu məktubu alan kimi oradakı bütün dostlara xəbər ver, qoy onlar mənim kimi axmaqlıq eləməsinlər. Hər halda bizim dostlardır, bilərəm, cəhənnəmə gələcəklər. Cəhənnəmdə rahat dolandıqlarını heç kəsə bildirməsinlər. Ara-sıra kələk işlətsinlər. “Ah-of, ah-of” deyə bağırıb çığırsınlar. Yoxsa onları da mənim kimi cənnətin bir guşəsinə atsalar, iş bitdi.

Keçən gün burada bizim məmləkətdən olan birisi ilə rastlaşdım. Çoxdan ölüb.

- Məmləkətdə nə var, nə yox? – deyə soruşdu.
- Heç bir şey yoxdur, – dedim.
- Demək, hər şey dəyişmişdir, – dedi.
- Xeyr, heç şey dəyişməmişdir.
- Hamam?
- Köhnə hamamlardır. Tarixi dəyəri var deyir uçurmurlar. Gözləyirlər ki, öz-özünə ucsun.

– Bəs təs?

– Köhnə təsdir. O da tarixi olduğu üçün dəyişməmişlər. Ancaq tez-tez qalaylayırlar.

– Belə. Bəkrə Mustafə ində nə işdədir?

Sağıma, soluma bəxdim.

– Qorxma, – dedi, – buralarda ələ şeylər yoxdur. Ürəyin nə istəyirsə danış.

Vərdiş pis şeydir, qardaş, mən qorxaqlığa vərdiş ələdiyimdən heç nə deyə bilmədim. Başımı aşağı salıb dayandım. Bunu görüncə:

– Baayy... – dedi.

Mən də:

– Baaayy... – dedim.

Sevimli qardaşım, Eşşəkərisi! Bəlkə bu sənə yazdığım son məktubdur. Dostlarıma da, düşmənlərimə də salamlarımı söylə. Buralarda işlər bax belədir, oralarda necədir, onu bilmirəm.

– Baayy...

– Baaayy...

Əlbət, bir gün bir-birimizə qovuşarıq. Kədərle gözlərindən öpürəm.

Ölmüş Eşşək

MÜNDƏRİCAT

<i>Ön söz</i>	4
<i>Azərbaycanlı oxucularıma!</i>	7
Böyük adamın qardaşı oğlu (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	9
Vətən borcu (<i>çevirəni Q.İlkin</i>)	17
Bir qəzet filan tarixdə necə bağlandı(<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	24
Apona sərgisi(<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	32
Adamı zorla dəli edərlər (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	39
Sizin ölkədə eşşək yoxdurmu? (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	47
Öz yerini tapanlar (<i>çevirəni Q.İlkin</i>)	57
Açılış təntənəsi (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	66
Çal, oynat... (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	71
Oğru bu idimi (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	76
Hansı partiya qalib gələcək (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	81
Quldurlar (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	88
Amerika malları satışı (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	92
Ehistaş (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	96
Uçuruma yuvarlanırıq (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	101
İnqilab olub... (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	105
Mən necə intihar etdim (<i>çevirəni Y.Şirvan</i>)	114
Kor döyüşü (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	118
İsmətimi necə qorudum (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	129
Biz evə qəzet almırıq... (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	138
Qulluqçu tutmaq istəyirdik... (<i>çevirəni O.Orucov</i>)	145
Kiminə hay-hay, kiminə vay-vay (<i>çevirəni A.Abiyev</i>)	150
Taxtalıköydən məktublar (<i>çevirəni İ.Şıxlı</i>)	154

ƏZİZ NESİN
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ-2006

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Aslan Almasov*

Korrektorlar: *Cəmilə Məcidova*
Pərinaz Səmədova

Yığılmağa verilmişdir 02.06.2006. Çapa imzalanmışdır 05.07.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 15. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 82.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.